

# ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

SZERKESZTI  
DR. BORBÉLY ISTVÁN

FŐMUNKATÁRSÁK

DR. BIRÓ VENCEL, DR. BITAY ÁRPÁD, DR. BUDAY ÁRPÁD,  
DR. CSÚRY BÁLINT, DR. GELEI JÓZSEF, DR. GYÖRGY LAJOS,  
DR. HIRSCHLER JÓZSEF, KELEMEN LAJOS, DR. KRISTÓF GYÖRGY,  
DR. MOLDOVÁN GERGELY, RÉMÉNYIK SÁNDOR, SZABOLCSKA MIHÁLY,  
DR. TAVASZY SÁNDOR, DR. VARGA BÉLA.

LVI. ÉVFOLYAM.

5—6 SZÁM.

1924. ÁPRILIS—MÁJUS.

## TARTALOM:

	Oldal
Szabolcska Mihály, Irta Reményik Sándor . . . . .	141
<b>Szépirodalmi szemle.</b>	
Öt év a magyarországi dráma életéből. Irta dr. Császár Elemér .	143
Az erdélyi magyar dráma öt esztendei termése. Irta dr. György Lajos	155
Uj könyvek. Ismertették Márkos Albert, Rass Károly, dr. Borbély István, dr. Gyalui Farkas, dr. Kristóf György . . . . .	166
<b>Tudományos szemle.</b>	
„Erdély” neve. Irta dr. Borbély István . . . . .	177
A magyar kémiai szakirodalom haladása. Irta Referens . . . . .	186
A régészet és művészettörténelem utóbbi öt éve. Irta dr. Schneller Vilmos . . . . .	196
Kakuktojás. Irta dr. Karácsonyi János . . . . .	196
A nyugat-európai kultúra sorsa Spengler filozófiájának tükrében. (III. közl.) Irta dr. Tavaszy Sándor . . . . .	203
Uj könyvek. Ismertették dr. Várady Aurél, dr. Rajka László, Pálffi Márton, dr. Kiss Ernő, dr. Csúry Bálint, dr. Buday Árpád, dr. Tavaszy Sándor . . . . .	207
<b>Román szemle.</b>	
Goga Octavian Coşbuc Györgyről. Irta dr. Moldován Gergely .	
Adalékok a román irodalomhoz és történelemhez. Irta dr. Bitay Árpád Grai şi suflet. Ismertette Pop Sever . . . . .	
<b>Külföldi szemle.</b>	
Irodalmi levelek Budapestről. II., III. Irta dr. Császár Elemér .	
Madách kiadatlan levelei az „Ember tragédiája”-ról. Közli Szász Károly	
<b>Különfélék.</b> . . . . .	
Uj könyvek . . . . .	

# ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

## HAVI FOLYÓIRAT

LVI. ÉVFOLYAM.

5. SZÁM.

1924. ÁPRILIS—MÁJUS.

### SZABOLCSKA MIHÁLY.

Ünnepelt költőnknek van egy régi verse, amelyet *Vajda János* halálakor írt. A múlt század utolsó éveit óriási, hervadt cserfalevelek gyanánt terültek a komor aggastyán teteme alá. Ezen a roppant avarlevél-ravatalon Szabolcska életének, világlátásának és költészetének örök *ellenképe* feküdt. Ott feküdt a megtestesült kétely, a meghasonlás, az élet börtönrácsait "vad erővel verdeső elégedetlenség. Ott feküdt kiterítve a zord Fenség, a Mindenség titkaiba leszálló Gondolat, a sötét idealizmus s az önmagát marcangoló, csak a halálban megcsendesült szív. Ott pihent a végzetes, tragikus, feloldhatatlan és engesztelhetetlen Magány.

Szabolcska pedig, aki ezzel szemben maga volt a hit, a bizonyosság, a problémátlan, egyszerű Szépség, aki szerelmében, családi életében, gyermekei fényes szemében nem kérdéseket, hanem csupa boldogító feleletet talált, — Szabolcska megállt kalaplevéve ama félelmes ravatal előtt, és azt írta, kisfiához beszélve:

„Ma nem játszunk, édes kicsi fiam,  
Édes apádnak most nagy gyásza van.  
Meghalt egy ember, kinek életében  
Sohsem ült így kisfiú az ölében.”

Ebben a versben Szabolcska öntudatosan állította szembe a saját derült, áttetsző, üde életszemléletét a nagy Halottéval. S egyúttal tökéletesen és véglegesen jellemezte önmagát:

„Ugy, úgy, neved rám, édes kis fiam,  
Örvendve annak, ahogy s ami van.”

Ez volt Szabolcska, és ez ő ma is. A kételye tűnő árnyék, a fájdalom gyógyuló seb, a töprengése szelid merengés, az éjszakája sohasem csillagtalan.

De ez nem akadályozta meg abban, hogy végtelen részvétellel és csodálkozással, hódoló gyásszal adózzon annak a Halottnak — az ő nagy ellenképének.

Azt hiszem, akkor is megtette volna ezt, ha tudja, hogy a világ, az élet, a közel jövő azé a kökemény arcú Halotté lesz. Aminthogy az övé lett.

Vajda János ravatala körül kevesen „virrasztottak”. Csend volt. Millénium volt. Ártatlan önbizalom fényessége derengett a

lelkekben. Csaknem egy félszázad békés fejlődése aranyozta be hangulatunkat. Aranykőd, de köd. Ennek az aranykődnek legmeghatóbb, legszívhezszólóbb poétája Szabolcska Mihály.

Am Vajda lelkében elmúlt földrengés tompa visszhangja morajlott s eljövendő katasztrófák vészjeleit írta le tolla, ez a remegő szeizmograf.

A húszadik század magyar költészete az ő végzetesen szép hagyatéka. Kételyei megszázszorozódtak, siklító disszonanciái megezerszereződtek bennünk. Magányának keserű fája a társalanság megszámlálhatatlan gyümölcseit termelte. Nem hatás volt ez, csak valami titkos, földalatti összefüggés. Akkor ébredtünk erre, mikor előbb lelkünk nyugalját, világnézetünk biztosságát, aztán költészetünk gyermeki derűjét, végül fizikai, társadalmi és nemzeti létünk utolsó pilléreit is elsöpörte egy sohasem álmódott orkán. Az aranykőd szétfoszlott, mi a meztelen valóságokba ütköztünk — s e valóságok romok voltak.

Boldogok, akik valami szent anakronizmus gyanánt megtudták őrizni magukban annak az aranykődnek néhány foszlányát.

Szabolcska sokat őrzött meg belőle.

Mi, egy rettentő és fekete világnak keserűbb szívű, vadabb elszántságú, de nyugalomra és egyensúlyra szintén szomjas álmódói, ma elzarándokolunk Szabolcska lelkéhez, a mi mai lelkünk nagy *ellenképéhez*. Benne megtaláljuk első szerelmünk, első ábrándjaink, eltemetett hitünk és csődbejutott reményeink poétáját. Benne megtaláljuk gyermekkori emlékeinket, megeljük régi önmagunkat.

Elmegyünk azokhoz a versekhez, amelyeket az Édes Anyánk keze jegyzett meg nekünk keresztel — elolvasásra. Elmegyünk a kis Demeter Rózsikához, hallgatjuk a magyar nótát a Grand Café-ban, a Salzburgi csapszékbe be-betérünk, rózsákat dobálunk egy kis csacsi lányra, aki nem tud semmit a vizsgán az esztétikából, míg ő maga a legszebb költemény, — a „másvilág”-ról üzenünk szomorú-szépén Debrecenbe Piroskának, az édes, egyetlen, páratlan, első ideálnak, — és lehajtjuk fejünket, hadd hulljon rá az alföldi akácok szíromesője, mert „Tele van a város akácfavirággal...”

Ó, lehet-e költőnek nagyobb dicsősége, méltóbb ünneplése, mint egy ilyen zarándokút?

Lehet-e nagyobb elégtétel, mint élő anakronizmusnak lenni *ebben* a világban?

Szabolcska Mihály messzebb van ma tőlünk, mint amilyen messze ide Temesvár, — mert a gyermekkorunkban van. De közelebb is van hozzánk, — mert legtitkosabb vágyainkban, lelkünk legüdébb, legszűzibb, s legromlatlanabb rétegeiben éli a maga elpusztíthatatlan életét.

Kolozsvár, 1924. március 15.

Reményik Sándor.

# SZÉPIRODALMI SZEMLE

## ÖT ÉV A MAGYARORSZÁGI DRÁMA ÉLETÉBŐL.

(1919—1923.)

A magyar drámaírók gárdája az utóbbi öt év alatt alaposan fölfrissült. Ezeket az új drámaírókat három kategóriába különíthetjük. Elég szép számmal vannak közöttük olyanok, akiket nemes írói becsvágy serkentett; mások belecsimpaszkodva a magasra csapó nemzeti érzés szárnyába, a közhangulatból igyekeztek maguk számára színpadi dicsőséget kieroőszakolni; végül egy csomó gyakorlott író, akik sokat tanyásztak a színházak körül, a busás tantième vonzott drámaírássra. Ez utóbbiakra nem vesztegetjük a szót. Ezek a színpadot nem a művész, hanem a kereskedő szemével nézik, — s annyi bizonyos, hogy a színpadi helyárák nagymértékű felemelése következtében a %-okban megállapított írói díj olyan nagy, hogy még bukott darabot írni is jó üzletnek bizonyul. Aki kenyérkeresetnek nézi a drámaírást, az lealacsonyítja. A középső írói csoport sem áll sokkal magasabb erkölcsi színvonalon, de esztétikain sem. Akár jóakarató idealisták, akár élelmes konjunktura-lovagok, lehetetlenre vállalkoztak: a színpad ismerete nélkül, tájékoztatlanul a drámaírás ábécéjében, sőt tehetség híján akartak drámát írni. Biztató mozzanatokkal csak a komoly, ambiciózus kezdők drámáiban találkoztunk. Nem egy közülök olyan színpadi technikával és fogásokkal dolgozik, mintha évtizedek óta gyakorolná mesterségét, mások a beszélgetésben mesterek, van, aki kitűnően eltalálja a közönség ízlését. Inkább színpadi, mint esztétikai értékek ezek, de tagadhatatlanul értékek s hogy egy-két egészen új embernek (*Szenes Béla, Bus Pekete László, Csathó Kálmán*) már első kísérletére sikerült kassza-darabot írni, azt érdemes följegyezni. Sőt voltak a kezdő drámaírók között olyanok is, akiknek műveiben magasabb irodalmi szempontok is érvényesültek. Még igazi tehetség is tűnt fel közöttük, kettő is: *Voinovich Géza* és *Harsányi Kálmán*; az utóbbit a



lírától és regénytől, az előbbi a nagy műveltségű, finom ízlésű essay-író és kritikust, a tudománytól hódította el a színpad.

Az új erők mellett a régibb szerzők is szorgalmasan dolgoztak, úgy hogy drámairodalmunk külső képe ezekben az években nagyméretű és színre elég mozgalmas. Műfaji szempontból is változatos az anyag: a két véglet, a könnyű fasúlyú bohózat és a komoly történeti tragédia között minden műfaj talált képviselőkre, noha amazok jobbára sekélyes kabarétréfák, a napi fogyasztásra szánva s a könnyű, léha szórakozásra vágyó közönség szája ízéhez alkalmazva. Legnagyobb számmal a társadalmi dráma szerepel: összes új darabjainknak majd a fele a mai társadalmi életből meríti tárgyát s a többé-kevésbé komoly problémába jó csomó vígságot vegyítve, mintegy áthajol a vígjátékhoz.

Igazi társadalmi dráma azonban, mely mélyen belenyúl a magyarság életébe, alig akad közöttük. Egy pár író magyar milieu helyett exotikus tájakra vitte a cselekvényt: *Földes Imre* Kinába (*A bálvány* 1922), *Törzs Jenő*, a Magyar Színház nagy tehetségű művésze, meg épen a vadak közé (*Vademberek* 1922), de nem sok sikerrel: szegényes fantáziájuk, nem tudta pótolni a megfigyelés és a reális alap hiányát. A *Sidney Garrik* név alatt lappangó író (Vajda Ernő) s *Drasche-Lázár Alfréd* még könnyebb végéről fogták a dolgot. Amaz a *Szerelem vására* c. drámájából (1919) mozit csinált, raffináltan kieszelt szerelmi háromszöggel: egy derék asszony két visszataszító gazember között, az egyik, a férje, milliárdos, a milliárdosok rideg önzésével, a másik, az udvarló, egy nagystílű szélhámos; s a szenzáció-hajhászó dráma csattanója egy revolverlövés, mely a férjet leteríti. Drasche darabja, a *Tűzpróba* (1920) a magyar főúri társadalmat mozgósítja — a librettók szellemében s a dráma helyett megelégedett operett-szöveggel. *Zilahy Lajos* első kísérlete *Hazajáró lélek* (1923.) csak látszólag társadalmi dráma, valójában azt a sokszor koptatott témát variálja, mint teszi tönkre egy léha, rossz asszony egy derék, komoly férj életét. Az ügyes második felvonás (az asszony főúri udvarlója lakásán) egy ideig színen tartotta a nem minden technikai készség nélkül csinált drámát.

Középfajú drámáink közül csak egy pár kapaszkodik meg a magyar talaj valóságában, mindössze vagy tíz, de együtt az az érdekességük, hogy különböző társadalmi rétegekben játszát-

ván le a cselekvényt, majdnem az egész magyar életet bemutatják. Kettő, az *Urak és parasztok* (1921) Névy Zoltán-tól és a *Viszontlátás* (1922) Szemere György-től, a falusi néphez szólnak le, annak életéből veszik a tárgyat és a szereplőket s így egy sajátos magyar műfajnak, a francia vaudeville-lej rokon népszínműnek tovább fejlett alakjai. Mindkettőben inkább maga a költői föladat érdekes, mintsem megvalósításuk. Amaz, a szerző első irodalmi kísérlete; a parasztság körében észreveszi a vágyon és a rang ellentétét s ebből próbál, nem nagy sikerrel, összeütközést fejleszteni; emez a háborús viszonyok egy tragikus következményére építi föl a cselekvényt: a halottnak hitt fiú visszatér s a maga portáján idegen embert talál, akit az ő anyja hitt a helyére s még az ő má'káját is nőül adta hozzá. A helyzet manap közismert, az alakok az orosz regények világát hívják emlékezetünkbe, de a beállítás eredeti: nem a két férfi kerül szembe, hanem a fiú az anyjával. Erős szenvedélyek összeütközésére van kilátás, drámai mélységekre, de a szerző inkább csak szép részletekkel és jól megrajzolt alakokkal szolgál. Balázs Sándor drámája, az *Álarcosok* (1921), részint kispolgári milieubn, részint az előkelő középosztály körében a régi problémát veti föl: a törtető fiatalember hogy boldoguljon, elhagyja a szegény leányt s a hatalmas professzor leányát veszi nőül. A megoldás nem sablónos, de pszichológiailag és erkölcsileg nem értékes. A társadalmi drámák közül a legnagyobb sikert egy kezdő ember, Bus Fekete László darabja érte el, a *Búzavirág* (1921), de nem művészi eszközzel, hanem színházi trükkökkel: a fővárosi cocotte-életnek és fényes, léha mulatozásnak rajzával s azzal, hogy a hősnőt két, illetőleg három alakban szerepelteti. Az I. és IV. fölvonásban falusi, jóformán parasztleány, a II. és III.-ban kis színésznő, illetőleg grande cocotte. Sőt még a két szélső fölvonás társadalmi rajza, a falu világa, is csak trükk, hazug díszlet a hazug föladathoz. Hatvany Lili drámája, az *Első szerelem* (1922) valóban csak abból a társadalomból sarjadhat ki, amelyet bemutat. Csak az a baj, hogy ez nem magyar társadalom, hanem a pesti Lipótváros gazdag zsidóságának az élete. Hőse egy fiatal asszony, aki a maga durva, anyagiasság környezetében, egy száraz férj és egy ostoba kedves oldalán nemesebb életre, tiszta szerelemre vágyik. Föl is találja eszményét egy előkelő magyar úrban, az is megszereti, vinné is magával mint törvényes hitvesét, de

mikor az asszony megvallja jellemét és múltját, elfordul tőle s ezzel akaratlanul is visszalöki az asszonyt a posványba, férje és szeretője karjába. A probléma érdekes, a megoldás értékes, kár, hogy a hősnő jellemében nem tudta az író harmonikusan összeolvasztani az ellentétes vonásokat. Ép így a pesti társadalom életéből meríti drámája anyagát Szép Ernő és Szenes Béla. *Szép Ernő Lila akáca* (1923) tipikusan pesti darab, a szó legrosszabb értelmében. Azoknak a társadalmi osztályoknak életét rajzolja, amelyek a magyarságtól teljesen idegenek. A bankvilág és a kereskedelem embereit hozza elénk, akik nappal az üzletüknek élnek, éjjel a szeretkezésnek és az artista-világ hasonlóképen léha és üres nyelvén szórakoznak. Csupa hazug romantika és csupa hazug szentimentalizmus, meg pesti jassznyelv — Molnár Ferenc receptje szerint, de híján az ő ötletességének, végnélküli unalomba fullasztva. *Szenes Béla* a villamoskalauz életét és szerelmét rajzolja a *Végállomás-ban* (1923), jól ellesve azokat a gesztusokat és kifejező szövegeket, amelyekben ez a tipikusan nagyvárosi foglalkozás nyilatkozik, de sem mozgalmasság nincs a drámában, sem igazi lelki élet nem lüktet benne.

Ezekkel a drámákkal némi kapcsolatban van a drámák következő csoportja, azok a drámák, melyek a társadalmi rajzot egyetemes lélektani probléma megfajtására használják kerekül, — vagy egészen mellőzik is — rendszerint azonban nem jutnak túl a többé-kevésbé érdekes helyzet exponálásán. *Földes Imre Feriké-jében* (1919) az alapvetés közönségesebb, erőszakosabb is, mintsem hogy érdekessé válhatnék. A férj ragaszkodik feleségéhez, de vagy két évtizede van egy szeretője; az asszony ezt tudja, de mégis szerelmes a férjébe, sőt eltűri a szeretőt is s közöttük ott van a férj törvénytelen leánya, — s a négy szereplő között elsikkad a probléma s a drámából ódon szabású comedia lormoyante lesz. *Bakonyi Károly Sárga kesztyű-je* (1922) féltékenységi dráma, de nem a lélektani fele emelkedik előtérbe, hanem jó színpadi technikával, hatásos fordulatokkal az iránt izgatja a nézőt: ki a szeretője az asszonynak a sok udvarlója közül, vajjon az-e, akit a férj az első fölvonásban agyonlőtt. *Lakatos László* látszólag egészen új problémát vet fel *A fakir-ban* (1921), a meg nem értett férfiét. De csak a beállítás újszerű, a hazug alaphelyzet közismert, persze nem az életből, hanem a regényekből: a tudós férj nagy munkája

kedvéért elhanyagolja az asszonyt. A bonyolítás viszont elég meglepő, de megint nem belső igazsága, hanem lélektani salto mortale-jai által. Valami egészen újat próbált *Kádár Endre A szerelem elmegy* (1922) című drámájában. Nem a tárgy új, a férj féltékenysége, hanem amint megfogja: az asszony minden ok nélkül kacérkodik, de olyan szerény mértékben, hogy a férjnek sincs oka féltékenykedni. Mégis borzasztóan kínos s a nézőt halálra untató veszekedések fejlődnek s a dráma hatása annál bántóbb, mert a szerző nem tud bevilágítani hősei lelkébe: annyit beszélnek s olyan logikátlanul, hogy érzelmi életükről nem kapunk képet. De nem ez az igazi újszerűség a drámában. Új benne az, hogy a lélek mélyén rejtőző, bizonytalan érzések jelzésére a dekadens lírában divatos homályos és zagyva előadást próbálja átültetni a színpadra: dikciójából így nemcsak a logika hiányzik, hanem gyakran az értelem is.

E lélektani drámák sorából ki kell emelnem négy nagyobb és két kisebb drámát, elsősorban *Szomory Dezső Glóriá-ját* (1923). Sietek hozzátenni, hogy a *Glória* nem az értékének köszöni ezt a kitüntetett helyet. Ebben a drámában csak egy érték van, az a költői eszme, amely az író előtt drámája koncepciójakor föl villant. Egy szegény leány — atyja svihák újságíró, anyja fegyházban halt meg — annak a bírónak házában él, aki anyját elítéltette s most mindenki tőle várja, hogy szíve háborgó indulatait lecsendesítve, neki kellene kárpótlást nyújtani mindazért, amit mások szenvedtek. Ez az eszme azonban nem élteti a cselekvényt, megmarad a maga hideg elvontságában s helyette egyfelől a magyar dzsentri életének torzképét kapjuk, másfelől a legmesterkéltebb valósággal kerékbe tört magyar nyelvet és a szavaknak, frázisoknak olyan örvongó orgiáját, hogy hallgatni vagy olvasni valósággal kín. Erdős Renée és Herczeg Ferenc a női lélek — még pedig művész-lélek — zárait nyitogatják s abból fejlesztenek költői problémát, amaz egy sajátosat, emez egy egyetemeset. Az *Alkotók* (1923) hősnőjének lelkében *Erdős Renée* a művész-lélek vívódását rajzolja: rajongása a művészet iránt, az alkotóerő megbecsülése, átcsap érzelmi térre is, még szerelmét is az kormányozza s férjétől is elfordul, mert az nem ér föl mint művész az ő régi mesteréhez. Az írónő, aki mint regényíró a legjobb új magyar írókkal fölveheti a versenyt, e problémát egészen Ibsen módján ragadta meg, de még nem bír vele. *Herczeg Ferenc Sirokkó*-ja (1923) azt példázza, hogy



az asszonyi lélek nyugalmát föl-földulja a vágy — vagy talán az érzékiség? — forró vihara s a csöndes családi boldogság szétrobbantására ösztönzi. De mint az Adria hatalmas árja, ez a vágy is lecsillapul, a művésznő kiábrándul a hiú, önző zeneszerzőből és visszatér férjéhez, aki csak tudós és filiszter is, de igazi ember. A dráma megcsillogtatja Herczeg régi erőnyeit, a briliáns technikát, a párbeszédok szellemes vezetését, — kár, hogy a hatáskeltés kedvéért nem riad vissza erősebb eszközöktől sem s ebbe a komoly lelki rugókon járó cselekvénybe helyenként bele enged játszani bohózatos indítékokat is. *Molnár Ferenc Égi és földi szerelme* (1923) egészen Molnár Ferencszerű és erősen lipótvárosi ízlésű helyzettel indul: az anya elszereleti leánya udvarlóját. Nem ízlésünk szerint való motívum, bántó durvasággal van megcsinálva is, de jellemző és érdekes. Ez a dráma azonban a II. fölvonásban már megoldódik s a cselekvény egészen új irányba csap, olyanba, amely semmiképpen nem illik Molnár egyéniségéhez. Először szentimentálissá lesz: a leány a Dunába veti magát, hogy legalább ravatalánál sírassa meg a haszontalan ifjút. El is éri célját: az ifjút odalép a koporsójához, — ekkor a leány, aki nem halt meg, csak komédiázik, fölül a koporsóban, izetlenkedik, sőt még cigarettet is kér. Az utolsó fölvonás a naiv s a misztikus világába vezet: a leány elméje megháborodik s angylaszárnyat kötve vállára, leugrik a nyitott ablakból a mélységbe. A dráma nem aratott sikert, s méltán, de sajnáljuk az író, mert ezúttal nemesebb ambíció vezette tévútra.

A két egyfölvonásos lélektani dráma, *Molnár Ferenc Marsall-ja* (1921), mely egy féltékenységi jelenetet visz színre, belső igazság nélkül, de páratlanul biztos színpadi technikával s *Herczeg Ferenc Két ember-e* (1921), mely egy összeomlot bányában a katasztrófa után egy mérnököt és egy munkást állít szembe s mesteri dialogjában azt mutatja be, mint fegyverzi le a művelt ember fejlettebb intelligenciájával és erkölcsi erejével a durva, önző műveletlent. A *Két ember* az egyetlen lélektani dráma, mely általános érvényű lélektani folyamatot megnyugtatóan, a művészet tiszta eszközeivel old meg.

Külön hely illeti meg a komoly drámák között *P. Ábrahám Ernő Isten vára* c. drámáját. Az ismert székely népballada, a Kőmives Kelemenné meséjét önti misztérium formába s ezt az egyébként drámaiatlan tárgyat azáltal akarja

tragédiává fejleszteni, hogy a mester feleségét elcsábíttatja a sátánnal. A merev tárgy azonban nem simult a gyakorlatlan drámaíró kezéhez s így a dráma költői szépségei ellenére is nemcsak a színpadon maradt hatástalan, költői érdeket sem kelt.

E komoly drámák során még két alkotásról kell megemlékeznem, Herczeg és Molnár egy-egy művéről, mert mindkettő mélyebb eszme hordozójává teszi a cselekvényt. *Herczeg* drámája, az *Aranyborjú* (1922.) félig-meddig tézis-dráma: költött cselekménye arra a kérdésre ad feleletet, milyen szerepet játszik az ember sorsának intézésében a pénz, a vagyon. Kitűnően illusztrálja a példát, egy merész, egészen új drámai fogással: ugyanazt a cselekvényt kétszer játszatja el, de úgy, hogy a szereplők helyzetét megcseréli, aki az első félben gazdag volt, az a másodikban szegényként szerepel és fordítva, s cselekmény kezdésével érezteti, milyen eltolódást okoz az embereknek még a jellemében is a vagyon. A beállítás érdekességét fokozza a finom lelkirajz, csak az a kár, hogy a szerző a bonyolításba kénytelen volt részt juttatni a természetfölötti elemnek, s ez a két világ, az égi és a földi, egymásmellé helyezve visszasan hat. Molnár drámája, a *Vörös malom* (1923.) egyike az újabb magyar drámairodalom legnagyobb szabású elgondolása-inak. Merész, az *Ember Tragédiájá*-val bizonyos kapcsolatban álló kompozíció, s címe akár az is lehetne: *Az ördög tragédiája*. Főmozgatója az ördög; kieszel egy gépet, s akit abba beledobnak, mégha a föld legjobb embere is, onnan lelkileg megromolva kerül ki. Ez a keret s ebbe illeszkedik a tulajdonképeni mese, a képek hosszú sorozata, amelyek a hőst, az embert, mind lejjebb és lejjebb züllesztik a sülyedésbe. A gép a maga lélekrontó munkáját életrekeltett mesterséges bábokkal végzi, elsősorban a nővel, s ebből az a sívár tanítás szűrődik le, hogy a bűnös nő megrontja a férfit. A megoldás azonban nem pesszimisztikus: az utolsó pillanatban föl villan a modern Ádámban és Évában lelkük nemesebb szikrája, a tiszta érzés, s az ördög műve, a vörös malom, összeomlik. A költői eszmének következetes, logikus kifejtése azonban meghaladta Molnár erejét, a megoldás nincs előkészítve, a fantasztikummal nem bír, a mese pedig, az emberi életből vett képek, nem művésziek, s az egész csak elgondolva van költőileg, nem pedig megalkotva.

Vígjátékíróink nem erőltették meg magukat. Aránylag ke-

vés is az olyan darab, amelyből tisztán, minden komoly mellékíz nélkül buzog a komikum, s amelyben magasra csap a jókedv; oly erős vagy épen dűrva eszközökkel dolgozik a szerző. Érdekes jelenség: vígjátékaink csak ideig-óráig tartó sikert tudtak elérni; ez a régebben leghálásabb műfaj most cserbenhagyta híveit, s még az ügyes *Heltai Jenő* is egészen jelentéktelen vígjátékkal szerepelt az 1923. év műsorán. Tartós sikert csak három író aratott, egy kezdő író: Szenes Béla, egy neves regényíró, Csathó Kálmán s a legnépszerűbb magyar drámaíró, Molnár Ferenc. *Szenes Bélának* egy évben (1921.) két vígjátékát sikerült kasszadarabbá tenni. — De ebben drámaírói értékek nem működtek közre. A *buta ember* és *A gazdag leány* nem irodalmi, hanem színpadi munkák, sikerük titka az író ügyes alkalmazkodó képessége: hozzásímult közönségének, a kereskedő és bankvilágnak izléséhez. Mint az, ez a két dráma is, kissé léha és kissé szentimentális, de ötletes s a magyar társadalom raffinált életviszonyait és sajátos életfelfogását aknázza ki. *Molnár Ferenc*, a színpadi technikának legnagyobb magyar mestere, ezúttal csalódást okozott: drámáját, a *Hattyu*-t, olyan szerencsétlenül exponálja, hogy már az I. felvonásban készen van az egész darab, s a megoldásra a néző nem kíváncsi. A főherceg nem mer beleharapni az odakínált almába, nem szánja magát el a hercegkisasszony megkérésére. Az tehát anyja tanácsára kacérkodik a nevelővel, de vesztére: maga is megszereti a fiút. Persze hiába, a nevelőt kiebrudalják s a hercegnőből főhercegné lesz. Az egész divatját múlt, hol érzелgő, hol dűrva német romantika; drámai küzdelem helyett hideg, de rossz számítással kieszelt machina, lélektani megalapozás helyett olcsó ötletek, emberek helyett színpadi figurák. Egy-egy jelenetben megcsillan Molnár művészete, a dictioban helyenkint szellemessége is, de a *Hattyu* egészében Molnár gyöngébb darabjaiból való. *Csathó Kálmán* vígjátéka évek óta a legnagyobb színpadi siker s az annál feltűnőbb, mert *Az új rokon* (1922.) szerzőjének első drámai műve. Hatásának kulcsa nem a meséje — az egy kissé sovány —, hanem a miliő-rajz, a kisvárosi magyar élet kitűnően bemutatott képe, a jellemző, eleven vidéki figurák egész sorával. Ebbe a világtól elmaradt, ósdi fölfogású, kissé korlátozott társaságba berobban egy külföldön nevelkedett fiatal leány: elképzelhetni, milyen fölfordulást okoz a maga szabad elveivel, másrészt viselkedésével, művelt-

ségével és raffinériájával. A férfiak majd elnyelik, a nők megbotránkoznak rajta — de csak a nyilvánosság előtt, titokban utánozzák és tanulnak tőle. Valami kis bántó mellézköngéje van ennek a beállításnak, s nem merném mondani, hogy ennek a huncut fruskának mindenben igaza van, de a vígjáték nemcsak mint életkép hatásos, vannak benne drámai értékek is, kivált a jellemrajzban.

A múlt kevésbé vonzotta az írókat s a történelmi anyagot értékesítő drámák száma kisebb, mint azoké, melyek a jelenben játszatják le cselekményüket, de az arány azért mégis jobb, mint az 1919-et megelőző időszakban. S ami ezt a megállapítást még jelentősebbé teszi: a magyar történelmi drámák átlagos színvonala ezúttal magasabb, mint a modern tárgyuké. Nem a tárgyban rejlik az ok, hanem az írókban. Történelmi tárgyú színmű a mai közönségnél nem igen számíthat nagy sikerre, történelmi tragédia meg épen nem; jól mondta egyik drámaírónk: a népnek nem kell tragédia! Aki ma mégis megkísérli a drámának ezt a talán legértékesebb, de kétségkívül leghálátlanabb műfaját, abban szinte lobognia kell a becsvágynak és az írói hivatásérzetnek.

Két alkalmi apróság a múlt derűsebb feléhez fordul. *Herczeg Ferenc Holicsi cupidója* (1921.) a biedermeier-világ kedves milieujébe egy bájos szerelmi perpatvart foglalt; *Pekár Gyula* pedig *Molière a király előtt* címmel egy jellemző, megnyerő jelenet keretében a nagy francia drámaíró szerepelteti a történelem s a molière-i vígjátékok alakjai között. *Dánielné Lengyel Laura* szintén a francia multból merít s a bonyodalmat szerencsés fordulatra viszi: Napoleon anyja megment egy szerelmes rajongó leányt fiának érzéki föllobbanása elől. Nem igazi dráma *A császár anyja* (1921.): cselekvénye szegényes, mesevezetése elárulja a kezdőt, de dictiója franciás finomságú s három főalakja sikerült, élő ember Napoleon is, akinek hatását fokozza, hogy a szerző nem lépteti elének s csak a háttérben, de állandóan érezteti.

Két másik alkalmi drámára a Petőfi-centennárium ihlette az írókat. *Szávay Gyula* és *Géczy István* a költő életét szedték jelenetekbe és „rendezték versekbe,” *Herczeg Ferenc* pedig *A költő és a halál* c. színjátékában helyes művészi elképzeléssel egy jelenetet ragad ki a költő életéből, utolsó találkozását a társadalommal, mikor meghallja a halál hívó szózatát. Az emberek,

akik között a költőt látjuk, Herczeg képzeletének teremtményei, az egész kis történet költött, mégis az igazság megdöbbentő erejével hat. Az író belát a hős lelkébe s azt a művészet tiszta eszközével tárja elénk.

*Pekár Gyula Danton-jával* (1919.) — érdekes, hogy ez a harmadik franciatárgyú dráma, — a történeti tragédiák világába jutottunk. A nagy forradalmár tragédiája, akit az dönt romlásba, hogy szerelme kedvéért megtagadja hitetlenségét, s megtérése nyomán fölébred lelkének nemesebb természete, mi szembeállítja eddigi politikájával és a forradalom vérebeivel. Pekár a személyei lelki életét kissé leegyszerűsíti, de nem a történeti igazság rovására, a válságot hőse szívvilágában gyorsan kelti és pergeti le, de nem meggyőző erő nélkül, s az őt képet, a dráma anyagát, szilárd egységbe rögzíti.

A magyartárgyú drámák közül kettő inkább költői, mint drámai értékekben gazdag. *Voinovich Géza Rákóczi-ja* (1923.) és *Sík Sándor Zrinyi-je* (1923.) egy-egy magyar nemzeti hős egész pályáját tömörítik drámává, s ez kockázatos vállalkozás. A *Zrinyi* nem is került színre — ebben része van talán a dráma formátlanságának is, — a *Rákóczi* költői szépségei pedig nem érvényesültek kellőleg a színpad deszkáin. Pedig a *Zrinyi* nemcsak mozgalmas jelenetekben és nemes ércből művészi formált karakterekben eleveníti meg a XVII. század világát, hanem igazi nemzeti tragédia: hőse, a Habsburgok Magyarországnak legnagyobb magyarja, életével és halálával, törekvéseivel, pillanatnyi sikereivel, elbukásával a magyarság szimboluma, sorsában nemzete sorsa tükröződik. A következő három történeti tragédia a magyarság életének borús fordulatait dolgozza föl, mind a három ugyanabban a korszakban, a XVII. század első felében, a török-magyar harcok korában talál tárgyat, s kettő meg épen ugyanazt a mozzanatot választja. *Hevesi Sándor 1514 c. tragédiájában* (1921) a parasztlázadást viszi színre, amint a Bakocz érsektől keresztes háborúra szólított jobbágyok a török helyett az urakra támadnak s dicsvágyó, de gyenge vezérekkel áldozatai lesznek a vérszomjas parasztokat leigázó főnemesek kegyetlen bosszújának. A széteső, helyenként izgalmas jelenetekből nem kerekedik szerves dráma, de igen egy nagy tanulmánnyal megrajzolt színes korkép. *Szomorú Dezső és Voinovich Géza* a nagy nemzeti katasztrófát, a mohácsi vészt vitték színre s egyformán — nagyon helyesen — nem az



események, hanem az emberi lélek tragikumát rajzolták meg. Szomorú darabja, *II. Lajos*, (1922.) egy csomó történeti fictióval dolgozik, s már a legfontosabb rugója is az: a magyar hadak tulajdonképeni vezére, az erdélyi vajda, azért maradt távol az ütközettől, hogy a király benne halálát lelvén, kezére keríthesse az özvegy királynét. A királyt minden szükség nélkül, testileg-lelkileg beteg, szinte perverz embernek rajzolja, a vajdát szinte szörnyetegnek, a magyar urakat árnyékfiguráknak vagy hitvány karaktereknek: a XX. század degeneráltságát, egy túlraffinált kor érzékiségét vetíti ki a messze múltba. A dráma érdeme az akkori zavaros viszonyok rajza s a nagy események előestéjét fogva tartó feszült hangulat megérzékítése, de ezt is megrontja a hihetetlenül keresett, mesterkelt, pongyola nyelv. Voinovich *Mohácsa* (1922.) az egész korszak legköltoibb terméke. Drámájának nincsen eléggé szilárd váza, a szerző nagy összeütközések rajza elől kitér, jellemei inkább mélyek, mint teljesek, de *Mohács*-ának kitűnő az alapgondolata: a győnge, fiatal király, — akit ő a historikusoktól eltérően, de nem sértve a történeti igazságot, nemeslelkű embernek rajzol — nagy elhatározásai megvalósításában az embereknel s a viszonyokban olyan akadályokra talál, melyekkel nem tud megbirkózni s melyek romba döntik az országot s a romok őt is maguk alá temetik. E költői eszme kivitele is megkapó: belső igazsággal és a művészet tiszta, nemes eszközeivel felépített jelenetek során sodródik a szegény király a katasztrófa felé. Ez a mély emberi tragédia szimboluma a nemzetének is. A dráma nyelve olyan magasan szárnyaló és olyan tisztán csengő, amelyen Vörösmarty óta, tehát majd száz éve, nem szólt magyar drámaíró. A *Mohács* mellett az újabb magyar drámairodalomnak másik nagy értéke *Harsányi Kálmán Ellák*-ja. (1923.) Tárgyát a magyar nemzet multjának legrégibb, de legerdemesebb szakaszából veszi. A hún mondák egyik mozzanatát, Attila birodalmának bukását viszi színre. Drámájának szerkezete a *Julius Caesar*-éra emlékeztet: két hőse van: Attila és fia, Ellák, s az egyik ép úgy le-tűnik a harmadik fölvonásban. Apát és fiút szembeállítja egymással. Kettős ellentét ver éket közéjük. Egy leányt szeretnek, a burgund Hildegundot, s az a hatalmasabbé, Attilaé lesz — ez az egyik. A másik még mélyebbről sarjad. Attilában a hódító hún gondolat testesül meg: leigázni a világot s fölszíni a meghódított népeket; Ellákban — ha szabad úgy mon-

danom — a magyar gondolat: atyja hódító terveinek áldozatúl esik a hún fajiság, s a hún nép túlnőve önmagán, elveszti sajátos karakterét és elveszti önmagát. Ez a költői eszme egykissé ugyan anachronisztikus, de belsőleg igaz, költői és megkapó, s noha a két nagy hős nem egészen méltó ellenfél, az összeütközés köztük nagyvonalú cselekvényben, megrázó erővel halad a tetőpontig, Attila haláláig, akit Hildegund szúr le. Ebben a tragédiában igazi drámai erő lüktet, s drámai a nyelve is, a hatalmas szenvedélyeknek és lobogó indulatoknak tolmácsa.

A magyar drámairodalom külső képe a fentebbiek alapján nagyméretűnek és mozgalmasnak mondható, annál inkább, mert szemlénk nem ölelt föl minden új magyar drámát. Milyennek látjuk azonban a belső képét? Arányos-e a magyar drámaköltészet terjedelmével és változatosságával az értéke? Talán nem túlságos optimizmus tőlünk, ha a jelen nehéz viszonyai között bizonyos jóleső megalégedéssel tekintünk vissza erre a lefolyt ötödfél évre. Nem vagyunk elfogultak és beismerjük, hogy a magyar dráma életében voltak, ismételten is, időszakok, mikor a költői génus magasabbra emelkedett és gazdagabban teremtetett. Az is bizonyosnak látszik — szeretném, ha csálódnék! — hogy ezekben az években nem került színre igazi nagy magyar dráma, olyan, amely megküzd az idővel és a közönségnek egyre újat követelő izlésével. Sőt még az irodalmi értékkel nem sokat törődő színpad is csak egy-két állandó műdarabot kapott. Viszont van két vigasztaló és fölemelő mozzanat. Az egyik az, hogy e néhány év termésének átlag-színvonala nem igen maradt el a nyugati nagy nemzetek drámairodalmáé mögött, s a magyar drámák java vetekszik értékben a külföldiekkel; a másik az, hogy a komoly írói becsvágy inkább emelkedett, mint csökkent drámaíróinkban, nem riadtak vissza a nagyobb szabású tervektől, s mélyebben járó föladataktól, s e nemesebb törekvések nyomán becses drámák születtek, a magyar irodalom gazdagodásai. Hogy ezek sem ússzák meg az idők árját, s részben már ma is a múltéi, — ez nem a drámákra, hanem a közönségre vet világot.

*Dr. Császár Elemér*

## AZ ERDÉLYI MAGYAR DRÁMA ÖT ESZTENDEI TERMÉSE.

(1919—1924.)

Az erdélyi magyar dráma utolsó öt esztendei termése sem külső terjedelmében, sem belső értékében nem mérhető a magyarországihoz. Sőt az erdélyi irodalom keretein belül is, a nagy lendülettel fejlődő lírához és a figyelemreméltóan bontakozó szépprózához viszonyítva, szegényesen szerény e műfaj itthoni berendezése. Ha akad is egy-két biztató jelenség, néhány irodalmi értéknek tekinthető mozzanat, a valóság mégis csak az, hogy az erdélyi magyar dráma az alatt az öt esztendő alatt, amióta a körülmények módot nyújtanak az érvényesülésre, — a tapogatózásnál, a kísérletezésnél, a kezdet nehézségeinek elhárításánál tovább még nem jutott. A drámai irodalom nálunk csak szórványos jelenségek összefoglaló neve; nem pedig határozott irányban munkáló művészi törekvések jelzője.

Gondolkodóba ejthet ez, okfejtésre és következtetésekre is sarkalhat, de ez a tény sem a szépen gazdagodó erdélyi irodalmunkra árnyat nem vethet, sem pedig az eddigi nemes törekvéseket el nem lankaszthatja. Annak a megfontolásából kell kiindulnia minden ítéletmondásunknak, hogy a mai magyar irodalom erdélyi egységének kiépítésében még csak az alapkölétetelnél tartunk. Aki tudja, hogy a dráma épen a legnehezebben megfogamzó műfaja a költészetnek s virágzásához az irodalmi életnek bizonyos kialakultsága szükséges, — ennek az öt évnek szerény munkáját is teljesítménynek fogja tekinteni s nem fog vádakat kovácsolni a dráma életét szűken tápláló tényezők ellen.

A magyar színház — kell-e ezt bővebben fejtegetni — oly nehéz viszonyok közé jutott, hogy a művészi és irodalmi feladatainak teljesítése az életlehetőségek keresésének súlyos aggódalmi közé szorult. Akik az utóbbi öt év alatt remegve néztük végig a magyar kultúra e fontos támaszpontjának ingadozását és roskadozását, bármennyire is elkedvetlenített, hogy a művészet temploma nagyrészt puszta szórakozóhellyé vált s az igazi irodalom egyre jobban összezsugorodott benne, az igazságtalanság látszatába esnénk, ha a körülmények józan mérlegelése alapján sem tudnók elnémítani a kifogásainkat s csupán benne keresnők drámai irodalmunk gyengeségének egészen más forrásból származó okait. Mindenesetre a jövőnek

a feladata, hogy pártatlanul ítélje meg ezeknek az időknek kulturális teljesítményeit, de mi már ma úgy látjuk, hogy az új helyzetbe sodródott s a körülményekkel nem egyszer megalkuvásra készített erdélyi magyar színház a fennmaradásához folytatott élet-halál küzdelmében is igyekezett támogatni az erdélyi szerzőknek drámaírói törekvéseit. Ha számbavesszük a bemutatókat azt állapítjuk meg, hogy szinpadjainkon az utóbbi pár esztendőben 22 szerzőnek 30 eredeti darabja került színre, azt kell mondanunk, hogy az erdélyi magyar színház tudatában van annak a hivatásnak, amelyet irodalmunkkal szemben teljesítenie kell. Csupán a kolozsvári magyar színházra hivatkozunk: állandóan nyitva tartja kapuit az érvényesülést kereső erdélyi dráma előtt — az eredeti bemutatók értékesebb fele az ő szinpadán zajlott le — s csak nem rég kötelezőleg vállalkozott minden évben legalább négy erdélyi darab bemutatására. E terv keresztülvitelének fontos szervéül drámabíráló bizottságot alakított az Erdélyi Irodalmi Társaság (Kovács Dezső), a Kisebbségi Ujságírói Szindikátus (Kádár Imre dr.), a Színész-egyesület (Forgács Sándor) és a Kolozsvári Magyar Színház (Imre Sándor dr.) egy-egy delegátusából, a beérkező eredeti darabok elbírálására. E bizottság lelkes munkája részben kezében tartja az erdélyi drámairodalom jövőjének egyengetését s valóra váltását annak az ígéretnek, hogy majd a budapesti Nemzeti Színház is műsorra tűzze az erdélyi darabírók reprezentáns műveit. A marosvásárhelyi, nagyvárad, aradi és temesvári színház is tett némi kezdeményező lépéseket helyi szerzők darabjainak színrehozatalára, de nagy múltjának kötelező hagyományainál fogva is első helyen a kolozsvári színházban látjuk azt a tevékeny tényezőt, mely az erdélyi dráma lanyha életének lendületet adhat.

Azoknak a nehézségeknek az elbírálásánál, amelyekkel az erdélyi drámának meg kell küzdenie, nem szabad elfeledni azt sem, hogy az erdélyi irodalmi öntudat a közönségünk széles rétegeit még nem járta át annyira, hogy a mi szűkebb körzetű drámairodalmunk törtető erőfeszítéseinek méltányoló támogatását kulturális lelkiügyének tekintené. Hiába, leküzdhetetlen az a bizalmatlanság, mely a kezdő író szárnypróbálgatásakor a szerző és a közönség közé ékelődik s ha meg is ütközünk, de érthetőnek kell találnunk, hogy még reklámos eszközökkel kell a közönség érdeklődését az erdélyi szerző

darabjára irányítani s így is csak egy-két estén át ha ébren lehet azt tartani. Tény, hogy az erdélyi darab életének a reklámon kívül még csak három gyorsan lepergő mozzanata van: a biztos bukás elszántságával áll ki a deszkákra, sok jóakarató taps között azonnal le is szorul a műsorról s a napilapok színházi rovatának szokásos elismerő szavai mellett az örök feledésbe merül. Mi nem tudunk egyetérteni azokkal, kik emiatt a színházra és a nézőkre szórják kellemetlen vádjaikat, arra a közönségre, amely mindig szívesen megtölti a nézőteret, ha művészi élvezetben vagy üdítő szórakozásban lehet része, vagy irodalmi értéket vihet magával. Ennélfogva, ha az erdélyi szerzőnek nincsen sikere, a mi gondolatmenetünk oda vezet, hogy ennek az oka mégis csak a darabban rejlik, amely vagy alatta marad annak a színvonalnak, ahol a művészi igények kezdődnek, vagy szelleménél fogva igen távol áll a közönség széles rétegeinek egészen mást óhajtó lelkétől.

De hogy minden irányban igazságosak legyünk, meg kell értenünk azt is, hogy nálunk, Erdélyben a drámai irodalom önálló, külön életének nincsen mélyrehúzódó gyökere s ha egy helyi szerzőnek az ambícióját fütötte is régente a vidéki színpad, az érvényesülés lehetősége az általános viszonylatban elkedvetlenítően messzifekvő volt. Amióta azonban szellemi életünk is új berendezkedésen ment át s öntudatos nekifeszüléssel külön irodalmi életünk teremtdött, szükségét érezzük annak, hogy a színpadról is a mi sajátos igényeinket közvetlenül kielégítő, itthon készült drámában gyönyörködjünk. A magyar dráma speciális erdélyi fájának jószándékú megteremtése egy egész sereg hivatott és hivatlan írónak ébresztette fel munkás kedvét. Az eredményen meg is érzik, hogy ezeket az írókat egytől-egyig ezek az évek csábították a drámaírásra. Iskolás évek tehát ezek, melyek a kísérletezésben merülnek ki, a színpad titkainak ellesésében, a kezdet nehézségeinek legyűrésében, a jelentősebb alkotásokra való előkészületben. Érthető tehát, hogyha drámánk határozottan alatta áll a sokkal súlyosabb erdélyi lírának és szépprózának, mely a maga jelentősebb művelőit már kialakultán zökkentette át tegnaptól a mába. Ezzel szemben egyetlen drámaírót sem örököltünk a múltból s az a pár küzdelmes esztendő, mely az erdélyi drámát a színpadra vitte, nem kedvezett a tehetségek kibontakozásának. Ha tehát úgy látjuk, hogy az erdélyi irodalomnak ez a műfaja



eddig még nem tudott jelentőségre vergődni, ne tegyünk ezért szemrehányást se a színháznak, se a közönségnek s talán még az íróknak se, akik tele vannak a legjobb szándékkal, hanem hárítsuk át minden vádunkat magukra a darabokra, amelyekről az a legyőzhetetlen benyomásunk, hogy inkább kedvtelésből, próbálkozásból keletkeztek s nem a kellő felkészültséggel párosult drámaírói készségből fakadtak.

Ezekről a darabokról nincs szándékunk kimerítő kritikát mondani, gyengeségüket kimutogatni, erőtlenségükre rávilágítani és iránytalanságukért megkorholni. Ítéletet mondott róluk az idő: legnagyobb részük minden nyom nélkül már is feledésbe merült. Sajnos, sem a költői értékükkel, sem a felfogásuk újszerűségével, sem a színpadi technikájuk lebilincselő erejével egyik sem válik ki annyira, hogy az egyetemes magyar drámairodalomnak legalább a napi értékei közé beilleszthetnők s így az a véleményünk, hogy a kritikai boncolgatásra sem elég érettek. De azért feladatunknak éreztük, hogy számbavegyük és feljegyezzük mindazokat a darabokat, melyek a magyar irodalom erdélyi tájain öt esztendő alatt kihajtottak. Talán egy terebélyesebb jövőendő hírnökei ezek s akkor az irodalomtörténet nem fogja megtagadni tőlük az úttörés érdemét.

Első sorban a színre került darabok érdekelnek. Akad köztük társadalmi dráma, vígjáték, bohózat, népszínmű, s történelmi színjáték. A társadalmi dráma csoportjába sorolható komoly tárgyú darabok nem az erdélyi magyarság mai nehéz életébe fogózkodnak, s nem is az utolsó tíz év emberi lelkének súlyos megrázkodásait ábrázolják elénk, hanem az egyéni élet egész kisszerű kérdéseit jelenítik meg. Nem magát az életet adják s nem a mindennapi valóságban gyökereznek. A modern dráma ismert készletét variálják s a költő képzeletéből formálódnak olyan élettelen cselekvénnyé, amely a színpadról hatni nem tud s irodalmi értékévé sem bír súlyosodni. Az a benyomásunk, hogy ezeknek a daraboknak alig van némi kapcsolatuk a nézőnek ezer kétségtől feszegetett életével s alig villan meg bennük az a törekvés, hogy a köztudat költői képét vetítsék elénk. Mi legalább úgy látjuk, hogy a színműíró, ki a mai életet szerkeszti cselekvénnyé, nem különítheti el magát azoktól a súlyos egyéni és általános emberi problémáktól, amelyeket éppen ezen eseményes idők nyugtalansága tart ébren bennünk. Általános vonása ez a modern drámának, amihez még csak azt

tehetjük hozzá, hogy a mi íróinkat sem foglalkoztatják az életnek ilyen nagy, átfogó kérdései.

Még a legtöbb mondanivalója van *Bárd Oszkár*nak. Az Erdélyben dolgozó drámaírók közül ő a legszorgalmasabb s talán az egyetlen, aki első sorban ezt a műfajt műveli. Négy év alatt öt darabja került színre a kolozsvári magyar színházban: *Halál és még több...* (1920), *A csöda* (1920), *Silvio lovag* (1921), *Professzor úr* (1922) és a *Citera* (1923). Sikert egyikkel sem aratott s fejlődésének emelkedő vonalát sem vonhatjuk meg belőlük. Darabjainak aprólékos boncolgatása könnyen rámutathatna mindazokra a hibákra, amelyek minden kezdő drámaírón bosszút állanak s az is kitűnnék, hogy Bárd Oszkár írt ugyan sikerült jeleneteket, de egészben véve még a közepeszerűségig sem jutott el. Két dolgot azonban el kell ismernünk róla. Egyik az, hogy komoly problémákkal dolgozik s azokra bizonyos művésziességre törekvéssel igyekszik darabját fölépíteni, habár a lételehez kieszelt cselekmény s a képzeletében megformált drámai hősök erőtlenség gondolatának megérzékesítésére. A másik az, hogy a sikertelenség a munkaerejét egyáltalában nem lankasztotta s így határozottan megérdemli, hogy az irodalmi köztudatban a drámaírói törekvések egyik ébrentartójának tekintsük. — A regényírástól vonta el a színpad *Tabéry Gézá*t, aki három darabbal szerepelt eddig a színen: *Mimikri* (Kolozsvár 1921), *Álomhajó* (Nagyvárad 1922) és *A kolozsvári bál* (Kolozsvár 1923). A súlyos és számos technikai hibája, a szerkezeteit megbontó regényírói terjengősség ellenére is érzik rajtuk, hogy tehetséges toll írta ezeket a darabokat. Az első gyorsan letűnt a színről, a második nem is jutott el Kolozsvárra, a harmadikul említett egyfelvonásos színjátéka (Ellenzék 1923, 262. sz.) azonban nagy külső sikert aratott. Erővel ragadta meg benne a száz esztendőös multú kolozsvári színház megalapításának egyik mozzanatát s elevenen mozgatta a színen Bolyai Farkast, Döbrentei Gábort s Kemény Annát az 1816-ik évi farsang kolozsvári bálján. Mi úgy éreztük, hogy dialogusokba szedett, nem is kifogástalan adatokkal dolgozó irodalomtörténetet kaptunk s hatásos fináléjából is inkább az irodalom-pártolás tendenciája hangzott ki, mint igazi művészi hang, de azt is megállapítottuk, hogy a közönség igen hálással tudja viszonzni múltjának ha még oly szintelen, ha még oly halovány meglevenítését is. — A novella tehetséges művelője,

P. Gulácsy Irén, szintén két darabbal mutatkozott be. *Kobra* című egyfelvonásos drámája (Kolozsvár 1923) sem művészileg, sem erkölcsileg, sem színpadilag nem sikerült. Merőben elütő írójának egyéniségétől, mely mégis csak *A Kincs* című 3 felvonásos falusi történetében (Kolozsvár, Nagyvárad 1923) mozog otthonosan. Az akció rovására egy kissé elnyújtott meséjének a falusi lélek kincsszomja a vezető motivuma. Megfigyelő képessége, jellemző ereje és magyar nyelve bizalmat keltő a jövőre. — Annál kevésbé mondhatjuk ezt el *T. Molnár Margit* egyetlen darabjáról *Túl a barátságon* (Kolozsvár 1922), mely a szerelmeit könnyelműen kergető férjet és a házibarát karjaiba szédülő feleséget oly ügyetlenül és lélektanilag annyi következetlenséggel mozgatja, amennyi még egy jószándékú kísérletezőnek sem nézhető el. — A kezdő íróra ismerünk *Karácsonyi Benő*ben is, akinek *Válás után* című darabja most van erdélyi körúton (Marosvásárhely 1923, Kolozsvár, Nagyvárad 1924). Az elvált házastársak gyermek-problemáját veti fel benne s bár a kilencvenes évek francia drámájának avult rekvizitumát is igénybe vette, gondolatát nem tudta életrevaló cselekménnyé értékesíteni. Épen a legfontosabb mozzanatoknál hagyja cserben az ereje s így fokozatosan laposodik a különben érdekeltően induló dráma, amit annál inkább sajnálunk, mert határozottan komoly törekvésű író ismertünk meg benne. — Áll ez az ítélet elismerő fele *Kaczér Illés*re is, csakhogy ő sokkal otthonosabban és nagyobb művészi biztonságban érzi magát a dráma nehéz formája közt. *Khászid-drámája* (*Megjött a Messiás*, Kolozsvár 1921) a jelenkorban játszódik s tőlünk teljesen idegen miliőt elevenít meg. Drámai mozzanatokban nagyon szegény s a megváltás gondolata is, amit érzékíteni szeretne, igen erőtlenséggel verődik vissza azokból az eleven dialogusokból, melyek tiszta nyelven sok szép és költői gondolatot hordoznak. Hasonló drámai és etikai erőtlenségben szenved az ismert Gólem-témából kerekített drámai szimboluma (*Gólem ember akar lenni*, Kolozsvár 1921), amelyet egy kissé emelkedett erkölcsi alapon sokkal költőibbé lehetett volna tenni, mint ahogy azt *Kaczér Illés* tette.

A színre került komoly tárgyú drámák csoportjának egyik legértékesebb darabja a lírikus és epikus *Berde Máriának Függőkert* című egyfelvonásos tragédiája (Marosvásárhely 1923), mely az égő, olthatatlan szerelmet megkapó módon, finoman

és poétikusan szimbolizálja (Pt. 1923, 35. sz.) — Ezzel a költőiséggel adós maradt Sz. Hilff László egyfelvonásos jelenete (*Inkább a börtön.* Kolozsvár 1923), mely erősen kiélezett szociális tendenciával a mai társadalom nyomorultjainak megtépázott lelkeről ad sötét képet. — Úgy látszik, a műkedvelők is elég alkalmat találtak, hogy a színpad csábító sikere után törjék magukat. Új kezdeményezésük nincsen, mindnyájan a régi nyomokat járják. A teljesség kedvéért őket is megemlíthjük. *Dékániné Máthé Mariska* és *Kiss Gyula* Balassa Bálint életének egyik epizódját jelenítették meg (*Balassa Bálint Erdélyben.* Marosvásárhely 1921). Népszínművet ketten is írtak: *Agyagási Károly* (Marosvásárhely 1924) és *Boér János* (*Büszke Zsófia* Zilah 1924). *Fodor István* Mikszáth egyik elbeszéléséből 4 felvonásos színdarabot költött (*Szelistyei asszonyok.* Marosvásárhely 1924). *Szabados Árpád* és *Kardos Andor* a modern dráma kitaposott útjain jártak: az egy háromfelvonásos drámát írt (*Testvérek.* Szatmár 1922), ez a francia dráma ismert eszközeivel egy keleti mesét (*A sárga nagyúr.* Arad 1923) hozott színpadra.

A komoly dráma, ha értékeset és maradandót nem is termelt, de legalább reményt kelt arra, hogy majd csak kifog bontakozni a mostani bizonytalanságából. Abból a pár vígjátékból ellenben, amelynek előadásáról beszámolhatunk, oly vékonyan csörgedezik a komikai ér, hogy aligha termékenyíti meg egyhamar az erdélyi drámairodalmat irodalmilag és színpadilag értékes komédia. Nehány írónak kísérlet-számba menő próbálkozása és több műkedvelőnek a maga szórakozására írt darabja mindössze, ami e nemben nálunk eddig színre került. *Gara Ákos*nak a társadalmi előítéletet csipkedő egyfelvonásos komédiája (*A jó Gorilla.* Nagyvárad 1919) se nem szellemes, se nem eleven és így nem is eléggé mulatságos. *Molter Károly* első színpadi bemutatkozása (*Harambasák.* Marosvásárhely 1920) némi biztató ígéret a jövőre, ha az író szerkesztő képessége megerősödik és jellemző ereje elmélyül. Nem jogosít fel erre a véleményre *Indig Ottó*, aki irodalmilag és színpadilag egyaránt gyenge darabbal mutatkozott be (*Játék.* Kolozsvár 1923). Bizonyos szellemességet azonban nem lehet elvitatni tőle, épúgy *Kabdebó Ernő*től sem, aki egyfelvonásos bohózatában (*Kalapribillió.* Marosvásárhely 1921) ötletesen figurázta ki a női kalapvásárlás odisszeáját. Ezek az ötletességek azonban rendszerint a helyzetkomikumnál vagy rég elavult komikus

mozzanatok variálásánál tovább nem jutnak, amint ezt *Metz István* (*Melyik a Guidó?* Marosvásárhely 1920) és *Bihari József* (*A Virágh-család*, Temesvár 1923) darabjai igazolják. Kezdő íróknak ép olyan nagy fogyatkozása ez, mint amily kevésbé tudják elhárítani maguktól az eredetiségüket fenyegető veszedelmet. *Justh Jánosné* 3 felvonásos darabja (*Háromtól-négyig*, Arad 1923) a francia sikamlós bohózat értéktelen utánzata. *Marót Sándor* egyfelvonásos komédiája (*Az egérfogó*, Kolozsvár 1923) a fogásait és szellemességeit egész bizonyosan Molnár Ferencről tanulta el.

Ebből az összefoglaló áttekintésből kitűnik, hogy előadott darabjaink nem jelentenek nyereséget a magyar színműirodalomra s amennyire ismerjük őket, még abban sem bízhatunk, hogy posthumus sikerrel valaha ránk cáfolnak. Az irodalomtörténet azonban tapasztalatból tudja, hogy a szellemi élet terén a legapróbb jelenségnek is megvan a maga hivatást betöltő szerepe. Ilyen látószögből, ítéletünk elismeréssé módosul. Kétségtelenül mindegyik eleven tényezője volt annak a lelkes törekvésnek, mely egy pár esztendő alatt a magyar irodalom erdélyi válfaját megteremtette s kulturális életünknek szilárd vázává tette. Látszik még ezeken az alapvető időknek a jele, ami a későbbiekben bizonyára egyre fog halványulni s így mindinkább kicsiszolódik majd a maradandó érték.

A színre került darabok csak egyik felét teszik a drámairodalomnak. A másik fele a nyomtatott lapokba zárt *könyvdrámák*, amelyek a holt betűkből nem tudtak megelevenedni. Vagy nem keresték erre a módot, vagy a színszerűtlenségük zárta el a színpadra vezető útjukat. Közülök egypár, ha a drámairodalmunk szintjéből nem is magaslik ki, de megérdemel némi méltánylást. Nehány író a történelmi dráma nehéz műfajával küzdött meg. Érdekes, hogy ketten erdélyi témát választottak, de képzeletüket nem az aranykora, hanem a hanyatlása kapta meg. Színes korképet festett Apaffy koráról *Bonyhay Ádám* (*Régi erdélyi hangok*, Târgu-Mureș 1923). Bőséges történelmi ismerettel és a múlt lelkes szeretetével írta meg 3 felvonásos színjátékát, mely olvasmányának kellemes könyv, de drámai szempontból egészen gyenge alkotás. Ugyanezt a történelmi kort *Lengyel József* egy szerkezeti szempontból elhibázott, nehézkes szomorújátékba állította be (*Teleky Mihály*, Szatmár 1922). *P. Jánossy Béla* két könyvének szintén történelmi a tárgya:



az egyik kevés akcióval ugyan, de érdeklődést keltő eleven dialogusokkal, erővel teljes drámai nyelven s megkapóan mély keresztény szellemmel Domitianus császár korát eleveníti meg (*Halhatatlan halál.* Kolozsvár 1922); a másik ünnepies hangulatban írt alkalmi darab, az erdélyi Petőfi-centennárium értékes költői terméke, a végzet útján megdicsőülés felé törő Petőfiről fest három egybeolvadó színes képet (*Petőfi.* Kolozsvár 1923). Modern témájú két egyfelvonásost írt Kádár Imre: közülök *A százegyedik* című (Kolozsvár 1922) az értékesebb, mely az ember örök problémáját nem eléggé költői eszközökkel, de megrendítő módon s tehetségre valló vonásokkal ábrázolja; kevésbé sikerült a psychoanalízisnek nevezett játéka (*Az idegen katona.* Kolozsvár 1922), mely a vénleány szereleméhségét egy helyzetkomikum révén inkább kesernyésen, mint mulatságosan, de semmiesetre sem a téma megkivánta finom éllel elemzi. — Vigjátékot is találunk a könyvek között. *Kabdebo Ernő és Hüvös Miklós* 3—3 egyfelvonásost készített; amaz egy kissé mesterkéltn ifjúsági darabot írt (*Színpad.* Marosvásárhely 1922), ez azt figurázza ki, hogy a május milyen érzéseket kelt a bárónőben, a gépírókisasszonyban és a színésznőben (*Május.* Szatmár 1923).

A többi könyvdráma, melyeket az erdélyi irodalom elfeledett termékei közül kell immár kikeresgelnünk, csak a teljesség kedvéért tarthat számot a megemlítésre. Egyik-másik jellemző az író egyéniségére, mint a novellából szindarabbá vedlett *Kócos* (Kolozsvár 1921.) arra a *Hajnal Lászlóra*, akit állandóan a sexuális kérdések izgatnak; vagy *A titok* című (Kolozsvár 1922.) dramatizált cionista röpirat arra a *Giszkalai Jánosra*, aki erősen kiélezett, izléstelen tendenciával a keresztény magyarságra szórja gyűlölete gyalázkodó szavait. Ami még ezenkívül számbavehető: *Pélyi András* négyfelvonásos drámai költeménye (*A Messiás.* Nagyvárad 1922.), *Zoltán Sándor* társadalmi darabja (*Az örvény.* Budapest—Kolozsvár 1923.) s egy névtelen írónak egyfelvonásos vigjátéka (*Ő az oka.* Zilah 1923.) műkedvelő írók irodalmiatlan kísérletei.

Egészen rendjén való dolog, hogy könyvdrámákból kevesebb érték hámozható ki, mint a színrekerült darabokból, hiszen az igazi dráma színpadon kezdi s könyvben folytatja életét. A könyvdrámáknak csekély lévén az olvasóközönsége, hatásuk is szűkkörű s az irodalom sem sok hasznót lát belőlük. Fej-

lettebb irodalmi viszonyok között rendszerint vissza is szorulnak s nem erőszakolják maguknak a nyilvánosságot, csak akkor, ha a színpad megmérte már a súlyukat. A mi viszonyaink azonban még sok olyan könyvet igazolnak, melyeknek épen az irodalomhoz van a legkevesebb közük. Nemcsak írók, hanem lelkes emberek is tollat ragadnak, hogy gyarapodjék az irodalom. Ez a buzgó törekvés lelkesíti át drámai irodalmunknak ezt a csoportját, amelyet folyóirataink lapjairól még egy egész sereg studium számba menő kis darabbal, vázlagszerű drámával egészíthetnénk ki, ha terünk azt engedné. Mi csupán annak megállapítására szorítkozunk, hogy ez a sokféle törekvés csupa biztató ígéret a jövőre s e buzgó kedvből előbb-utóbb érték fog kiforrani. Különben is kételkedésre ott nincs ok, hol a dráma-bíráló bizottság legutóbb is 60 darab közül választotta ki a négy legjobbat.

Nem lenne teljes az összefoglalásunk az erdélyi drámai irodalom öt esztendei munkásságáról, ha számba nem vennők azokat a magyarra fordított darabokat, amelyek a mi színpadjainkon kerültek először bemutatásra. A román színműirodalom néhány jelesebb alkotását ismertük meg ezekből a fordításokból: rövid három év leforgása alatt hat szerzőnek ugyanannyi darabját. *Eftimiu Viktor* művészi magaslatocon járó szimbolikus drámai költeménye (*Prometheus*. 1921), *Caragiale* eleven karképe (*Elveszett levelek*. 1922), *Corbul Mihály* drámája (*Vörös szenvedély*. 1923), *Vasilescu Valjean* egyfelvonásos valóperes komédiája (*Nem zörög a haraszt*. 1924), *Lucian Blaga* pogány misztériuma (*Zamolxe*. 1924), és *Rinletz Constantin* izgalmas drámája (*A hercegnő fürdője*. 1923) — magyar színpadon is sikert aratott és méltányló elismerésre hangolta a magyar közönséget a román irodalommal szemben. Ezek a darabok támogatói egyszersmind annak a kultúrmissziót teljesítő tevékenységnek, mely célul tűzte ki, hogy a két népnek egymás megértését szellemi téren előkészítse. A kezdeményezés és a kivitel érdeme a kolozsvári magyar színházé, mely a fentiek közül ötöt hozott színre s programján még ugyanannyit tart előkészületben. A fordítást *Kádár Imre* (3 db.), *Janovics Jenő*, *Bárd Oszkár* és *Negrutiu Emil* végezte.

A kötetben megjelent drámafordítások száma elenyészően csekély. Még a mi értékeink közé számítjuk *Csengeri János*-nak az egész magyar irodalomra nyereséget jelentő *Sophokles*-ét

(Kolozsvár 1919. I—II.), mely Csiky Gergely fordítása helyébe lépett. *Salom Ásch* (A bosszú istene. Nagyvárad 1919), *Max Nordau* (*Doktor Khon*. Kolozsvár 1920) egy-egy drámája és *Pailler Vilmos* vallásos ifjusági színműve (*Jairus leánya* Nagyvárad 1922) ki is meríti az erdélyi irodalom önállóan megjelent drámafordításait. Egy pár értékes kis darab a folyóiratok hasábjairól kerül elénk, mint *Bilbin Alexandrov* kis komédiája (*Nem, ez már még sem illik*. E. Sz. 1920. 11—18 sz.) és *Jacinto J. Benovente* dramolettje (*Don Juan szolgája*. E. Sz. 1919. 21. sz.), mindkettő Rákóczy Imre fordításában; *Áprily Lajosnak G. Hauptmann* (*Az elmerült harang*. Z. I. 1921. 6—9. sz.), *Berde Máriának H. v. Hoffmannsthal* (*A Balga és a halál*. E. Sz. 1920. 20—24. sz.) *Benczédi Pálnak Robbindranath Tagore* (*Chitra*. E. Sz. 1920. 42—48. sz.) és: *Ligeti Ernőnek B. Schnitzler* (*Bábjátékos*. E. Sz. 1919. 34—38. sz.) egy-egy értékes kis darabját köszönhetik azok, akiket érdekelnek a modern dráma új törekvései.

Azzal a szándékkal fogtunk az erdélyi drámairodalom öt évi termésének összefoglalásához, hogy lehetőleg hiánytalan irodalomtörténeti képet vegyünk fel róla. Lehet, hogy egyik-másik szerényen rejtőző hajtása kimaradt belőle, de ez már nem módosíthatja ítéletünket, melyet az ismert adatokból leszűrhetünk. Kétségtelen, hogy az erdélyi dráma egyre szaporodó munkásai sok jóakarattal és több-kevesebb művészi ambícióval munkálják ezt a műfajt, melynek bizony még sok elmélyülésre, nagy magába szállásra, hivatásának és céljának helyes megfontolására van szüksége, ha irodalmi életünk szerves és eleven része akar lenni. Meg kell fontolnia, hogy a közönséghez és az irodalomhoz vezető utat csak úgy találja meg, a máról holnapra elfeledett meddő kísérletek halmazását csak úgy csökkentheti, ha valahogyan jobban bekapcsolódik a mi életünkbe, mint ahogyan azt eddig tette. Valahogyan több közösséget kell létesítenie mi velünk, az erdélyi magyar nézőközönséggel s jobban be kell idegződnie abba a szellemi légkörbe, melyben virágozni akar, mert a mi éles levegőnk könnyen elfonnyasztja a tőlünk idegen szellem élettelen csiráit. Költőileg kiaknázhatlan multunk és tragikus fordulatokon átzökkent mai magyar életünk búsán jutalmazza azt, aki a mélységeibe bele tud pillantani. Multunkból és jelenünkben egyaránt ki lehet fejteni azokat a vonásokat, amelyeknek értékesítése serkentőleg hathat az egyénben is az általánosot, a nemzetiben is az emberit kereső

művészi törekvésekre. Sajnálnók, ha drámairodalmunk tovább is kisszerű témákon tengődne s nem találná meg azt az utat, mely szívünkhöz és az irodalmunkhoz vezet.

Dr. György Lajos.

## ÚJ KÖNYVEK.

1. *Imets Béla*: Havasalji csokrosrózsa. Kis regény. Gheorgeni—Gyergyószentmiklós. 1923. 8 r. 120 oldal. Az író kiadása.
2. *Kovács Dezső*: Apostolok és csavargók. Elbeszélések. Cluj—Kolozsvár. 1924. 8 r. 126 oldal. Minerva-kiadás.
3. *Makkai Sándor*: Élet fejedelme. Elbeszélések. Cluj—Kolozsvár, 1924. 8 r. 131 oldal. Az „Az Ut” kiadása.
4. *Petelei István*: Egy asszonyért. Regény. Cluj—Kolozsvár, 1924. 8 r. 93 oldal. Haladás kiadása.
5. *Reményik Sándor*: A műhelyből. Versek. Budapest. 1924. 8 r. 88 oldal. Studium kiadása.

### 1. *T. Imets Béla*: *Havasalji csokrosrózsa*. Kis regény.

Ez a havasalji csokrosrózsa egy Bálánból való Dénes Ámáli nevű ábrándos székely leány. Már gyerekkoruk óta szeretik kölcsönösen egymást Benedek Andrással, az oltvizi Malom-sziget jómódú molnárijának egyetlen fiával. A közösen átjátszott gyermekévek, az együtt áttanult diákesztendők mind csak arra voltak jók, hogy eltéphetlenné tegyék a köteleket a két ifjú lélek között. De jött a háború, jött az erdélyi menekülés. A fiatalok elszakadnak egymástól. András hadbavonul, Ámáli pedig atyjával, a kemény Dénes Gergével elmenekül. A menekültek nem sok idő múltán szerencsésen hazatérnek. Mindenüket épségben találják, mert az otthon maradt két öreg, Ánáli nagyszülei, „az életre” gondosan vigyáztak. Nem úgy Benedek Andráséknál. Házukat egy gránát felgyújtja, az öregek odapusztulnak s a szabadságra hazatérő önkéntest csak az egykori kedves hajlék fekete üszke, a megállott malom és két sírdomb fogadja. A váratlan csapás úgy lesújtja Andrást, hogy se szó, se beszéd, megfordul, megy vissza a frontra. Pedig a szomszéd Dénesék házánál mennyire várták, hogy egy szóra betérjen! Várta Ámáli a régi szeretettel s apja új tervekkel, amiknek immár, hogy az öregek nincsenek, többé semmi útjukban nem áll. Egy pár lesz a fiatalokból, egykézen az egész ötven holdas Olt szigete, újraépül a ház, ismét megindul az Olt vizén a malom! Hiába! A székely büszkeség nem engedi magukhoz hívni a fiút, az pedig szegény se lát, se hall, csak vágyik el a néma pusztulás kiáltó nyomai közül. A küzdelem pedig foly tovább két helyen. Kint a fronton Bruszilov rengeteg népével, itthon, Bálánban a ragyásképű, rosszmájú jegyzővel, kire az öreg

Dénes Gergé rábízta vejére menendőjének felmentése ügyét, de aki érthetőleg nem siet a dologgal, hiszen maga is pályázik a szép Ámáli kezére. A fiatalok egy pár levélben kimagyarázkodnak s azután jó reménységgel várnak az elkövetkezendő boldog napokra. De hiába! Az önkéntes egy éjjeli harcban elesik, a ragyásképző jegyző bizonyos meglepéssel viszi meg a hirt Dénesék házába, mert azt reméli most immár, hogy nincs versenytárs, övé lehet Ámáli. De a leány undorodva fordul el tőle s azután a szép havasalji rózsza csendesesen elhervad. „Az Ölt vize pedig lovább folydogál, de a malom . . . a malom nem indul meg rajta többet.”

Ennyi dióhéjba fogva a 120 oldalra terjedő mű tartalma. Szerzője „kis regénynek” nevezi. Álljunk meg mindjárt ez elnevezésnél, amely mostanság mind gyakoribbá kezd válni. Bármennyire nem tetszik is a modern iskola íróinak, kénytelenek vagyunk egy kicsit professzoroskodni és megállapítani, hogy ez az elnevezés semmitmondó s legkevésbé sem szabatos. Tudnivaló, hogy a prózai elbeszélő munkákat terjedelmük szerint három csoportba szokták osztani: a legterjedelmesebbnek a neve *regény*; az olyan terjedelműnek, mint a kezünk között levő könyv, a *novella* nevet adta a poétika; végül az egészen rövid, csak pár alakot, néhány mozzanatot bemutató prózai elbeszélő művet *elbeszélésnek* hívjuk. Az újabb használat a rövidebb elbeszélést is novellának hívja. Már akár három, akár négy, akár két skatulyát szabjunk az elbeszélő művek számára, bizonyos az, hogy e skatulyákban kényelmesen megfér bármilyen terjedelmű és fajtájú prózában írt elbeszélő munka. Nincs hát értelme önkényesen új elnevezéseket alkotni. Hiszen erre a mintára egy egész csomó új elnevezéssel gazdagíthatnók a poétikát, pl. *kis regény*, *közepes regény*, *nagy regény*, *igen nagy regény*, *hosszú elbeszélés*, *rövid novella*, stb. Sokkal helyesebben jár el az író, ha egyáltalán nem töri magát a műfaj meghatározásával. Tessék a munkának címet adni, a többit rábízni az olvasóra. Majd az osztályozza, ha kedve tartja.

Hasonlóképpen fölösleges dolog szerzőnknek az az eljárása is, hogy az egyes fejezetek élén megjelöli néhány sorban a fejezet tartalmát. Ez valamikor régen, a regény születésének idejében Cervanteseknek, Fieldingeknek volt a szokásuk, hanem azóta az írók rájöttek, hogy ezek a tartalmi összefoglalások rontják az olvasó érdeklődését s végkép fölhagytak vele.

Hanem ezek csak jelentéktelen külsőségek. Pillantsunk immár be a munka belsejébe.

Amint e rövid tartalmi ismertetésből is kitetszik, a mű cselekvénye kettős. Az egyik otthon, a csíki faluban játszik, a másik a fronton. A két különálló cselekvényt csak lazán fűzi össze a leány víziószerű képzelődése, meg az a pár levél, melyet a szerelmesek egymással váltanak. Ennek a kompozícióbeli hibának az eredménye aztán az a furcsaság, hogy a no-



vella két főhőse, a két ifjú szerelmes, a történet egész folyamata alatt egymással még csak egy szót sem vált.

A novellába szőtt epizódok sem kapcsolódnak bele mindenült organikusan a főcselekvénybe. Erre csak egy példát említünk, az öreg Mózsi nagyapórfak halottaiból való váratlan és csodálatos feltámadását. Ennek a kitérésnek nemcsak hogy a főtörténethez nincs semmi köze, hanem ez az egész história már magában annyira furcsa és szokatlan, hogy valósággal kírí ebből a szép, különben komoly munkából. Hogy egy csomó jóízű székelv tréfát kapunk e groteszk epizód révén, az egyáltalán nem kárpótolja megsértett műízlésünket.

Lehetne kifogásunk az Ámáli alakja ellen is. Mindenesetre nem mindennapi művészet, amint szerzőnk ezt a törekeny, álmodozó alakot élénk állítja. Rögtön megérezzük, hogy ez érzékeny, szép virágszál sorsa csak a korai hervadás lehet. De tán éppen ez okból nincs benne elég élet; alakja nem eléggé hús és vér, inkább egy elmosódó ködkép. Aztán azt is rosszul cselekszi Imets, hogy a maga bölcséleti megállapításait a leány szájába adja. „Mert ha két életet élünk is, idelelni mégis kell, hogy legyen egy vityilónk, amely elzár minket, álmodókat a Ragyásképeüektől, kiknek gyomrukön kívül, azt hiszem, nincsen egyebük és csak ezen a tútláplált testen keresztül várnak minden gyönyörüséget. Ó, be nyomorultak! Elveszhet tőlük a világ s rajta és kívüle minden, ami szűziesen szép és nemes, és harsogó nevetésüktől nem veszik észre rettenetes tévedésüket. Jól öllötetett állatok csupán, akik életük célját, koronáját, beteljesülését látják egy-egy ölelésben és még inkább egy zsirtól csepegő vacsorában . . .” (73. l.) Nem bántó-e az ilyen beszéd egy ártatlan leány szájában?

Sikerültebbek a mellékalakok: a kemény, nyakas, örökké földéhes székelv (Dénes Gergé); a csak magára és gyomrára gondoló, zsarnok falusi jegyző; az örökké kerepelő, zsémbes, de arany szívű öreg székelvasszony (Mányi). Hanem a *vén boszorkányt* kár volt ki nem hagyni az egész munkából. Ez a nagyon túlzott alak semmiképen sem természetes.

András a székelv katona igazi típusa. Bátor, anélkül, hogy meggondolatlan volna. Jó pajtása alantasainak, anélkül, hogy emiatt tekintélyén csorba esnék. A példátlan fáradalmakat békés megadással tűri. Az ő tetteihez kapcsolódnak e könyv legnagyobb lapjai: értjük a nagy ütközet eleven, igaz és megrázó leírását, melynek mását a nálunk elég nagy számmal megjelent háborús írásokban hiába keressük. Minden sora elárulja, hogy írója nem újságokból, mások elbeszéléseiből szedte benyomásait, hanem maga is végigszenvedte e rettenetes pokol minden kínjait. Leírásainak reálitása és igazsága önkéntelenül Barbusse-t juttatja eszünkbe.

És éppen e gyönyörű, elfelejthetetlen lapok keltik bennünk azt a reménységet, hogy a kezdő író még valaha sok szépet fog alkotni.

Márkos Albert.

## 2. Kovács Dezső: Apostolok és csavargók. Elbeszélések.

Kovács Dezső azok közé az írók közé tartozik, akiknél az írás öntudatos művészetté érlelődött. Ez az átfarmálódás a novellaírónál lassúbb ütemekben történik, mint a lírikusnál. A novellaíráshoz élettapasztalat is kell, nemcsak hangolhatóság és technikai készség. A novellaíró pályája nehezebb, mint a lírikusé. A lírikus önmagát adja, s ennek a tárgynak ő a legközvetlenebb szemlélője; nála a legnagyobb művészet, hogy kifejezze önmagát. A novella nagyobb területet mutat az életből, az írón kívül levő világból; meglátások, átélések kellenek hozzá, rajtunk kívül eső életjelenségek megértése. Novellaírás élettapasztalat nélkül limonádé. Az élettapasztalat hiánya még a lírikusnál is érezhető üregeket hagy. Novellaíró azonban nem lehet élettapasztalat nélkül. A novellaíró akkor érik meg, mikor már az élet esője, napsugara megbarnította az író arcát. Az igazi értékek alkotása ennek az időnek van fenntartva. Épen ezért a gyakorlott szem hamar észreveszi egy novellás kötetnél a technikai akrobata-mutatványok ellenére is a fiatal évek rövidlátását, túlzott egyoldalúságát. Sipos Domokos kötete: *Istenem, hol vagy?* szembeszökően mutatja még azt a bizonyos titanizmust, — ahogy a Sturm und Drang korában mondták.

Kovács Dezső ezelőtt körülbelül 30 évvel indult el a kezdő állomásról. Ez meg is látszik írásain. Van mondanivalója, s formát is tud neki adni. A humorista fensőbb nyugalomával nézi a tüneményeket, életképei, rajzai, novellái se fel nem lázítanak, sem el nem keserítenek. Aztán nem a tárgy uralkodik rajta, hanem ő parancsol a tárgynak. Ez azt jelenti, hogy ért a rendezéshez. Már pedig Taine szerint a művészetet az elrendezésben kell keresni. Kovács Dezső nagyon jól ki tudja választani, hogy mit kell elmondania. Sokszor épen azokat a részeket hagyja el, amelyeket kezdő író kiaknázna. Ilyen pl. a *Kisasszony ispánja* c. novellája. Leányos, eléggé ismeretes történet, de Kovács Dezső épen az ismert részeket, t. i. a leány fel nem tartóztatható átfarmálódását mellőzi, s csak úgy érintőleg sejteti az ispán fölényes alakját, ami magaután vonja a leány meghódolását. Máskor meg csak rámutat a száraz tényre, nem magyaráz a kezdők bőbeszédűségével, — minek? a tény beszél maga helyett. Mintája ennek a *Tündér Ilona* c. rajza: a gyermek érzéketlensége anyja halálakor. Az élet még nem tanította meg sírni. Játsszik barátjával, s közli vele, hogy meghalt a mamája. A másik azt mondja rá, hogy ezt ő is tudta. Igen, de ő hamarabb tudta, mondja a büszkeség némi árnyalatával, mert hát az ő mamájáról van szó. És játszanak. Nincs tovább. És jó is, hogy nincs tovább. Minden további szó csak rontana. A kötetnek kétségtelenül legértékesebb darabja: Az *idegen*. Azok közé a novellák közé tartozik, ahol az esemény csaknem gondolattá desztillálódik. Krisztus Urunk most is szóba

áll velünk, ahogy Nyíresen gondolják; itt jár köztünk, áld, vagy megbüntet. Néha kiáll az utcasarokra, s alamizsnáért megnyitja a kezét. Aztán ha adsz neki, elveszi, s beteszi a sparkasszába. És az neked kamatozik. Hogyan? Hát pl. virágbaborul a cseresznyefád, az édes gyümölcs majd lehúzza az ágat; a tehén kettőt borjazik; a búzádnak felméri az ára, stb. . . . Hát ez így megy. De hát ellenkezőleg is trafálhatja az ember, ha rosszul tesz. Csak a benedeki vámos nem megy ki a fejükből, mert az semmit sem kapott, pedig irgalmatlan volt egy szegény, gyermekes, beteg asszonnyal szemben. És ekkor belép hozzájuk egy idegen. Egy kicsit falatozik, aztán tovább megy. Észeveszik, hogy ez Ő, mert nem látszanak utána a nyomok a hóban. S a holdsugaras éjben meglátják, mint halad a benedeki vámos háza felé. Na most rákerül a sor, ha ez csakugyan Ő. S ideges nyugtalansággal számítják: most odaért, most bement az udvarra, most ott van az osztagok közt . . . És az ég ki-vörösödik a hegy mögött, lángok csápnak az ég felé . . . Igazán drámai erővel van bemutatva a gondviselés keze a nép gyermekének logikájában. Minden tekintetben élvezetes olvasmány, iskolai kézi könyvekbe is betehető. A *katona* c. a bolsevizmust szimbólizálja, hogy telik meg vele a falvak levegője. A kötet egyik-másik darabja életkép vagy karcolat. Kovács Dezső humorista volt mindig, s így ebbe a kötetbe is tett néhány humoros rajzot. Legjobb e nemből a *János esküszik*.

A kötet darabjai természetesen nem egyenlő értékűek. Bármennyire is művészi célok vezették Kovács Dezsőt, mégis számolt azzal a körülménnyel, hogy könyve a nagyközönségnek szól, amely az intelligencia nagyon tarka árnyalatait nevezi sajátjának. A darabok megválasztásánál tehát nem a legfinomabb szűrőt használta. Így csúszhattak át a *Tavaszi rügyek*, *A mi kutyánk*, *Négyes*. A *nagyasszony menni készül* azonban egyszerű, kedves biedermaier, melyet elfogódva olvasunk: ezek a típusok is lassan-lassan itt hagynak minket. Vajjon mi marad meg számunkra ebben a szomorú éjszakában?

Rass Károly.

### 3. Makkai Sándor: *Élet fejedelme*. Elbeszélések.

Annak a hét elbeszélésnek megírásakor, amely elbeszélések e kötet tartalmát adják, Makkai nehéz művészi feladat előtt állott. Megakartá rajzolni az *Élet fejedelmének*, Jézusnak lelkét a vele és környezetével kapcsolatos eseményeknek visszatükröződésében. Ennek a művészi feladatnak primitív megoldását „bibliai történet”-nek nevezzük. Azonban az, amit közbeszédben bibliai történetnek nevezünk, tulajdonképpen nem egyéb, mint epikus példázata a bibliából vett erkölcsi vagy hittani tételeknek. A fő bennük az axióm, maga a történet csak illusztráció, minek

mindenben alkalmazkodnia kell az axiómához. Makkai nem ilyen bibliai erkölcsi vagy hittani példázatokot akart írni, hanem bibliai eseményeket — azokból is csak hetet — azzal a reális művészettel akart elbeszélni, amely reális művészet meg tudja győzni az olvasót arról, hogy itt nem a Jézus korabeli eseményeknek XX. századi megítéléséről van szó, hanem az egykori eseményeknek egykorias felfogásáról. Az első művészi nehézség ebben a korhű tárgyilagosságban rejlett. Tegyük itt mindjárt hozzá, hogy Makkai ezzel a nehézséggel nagyszerűen megbírkózott. Az egykori bibliai életet s benne Jézus személyének mindenkit megbűvölő hatását annyi közvevélenséggel tudta megrajzolni, hogy bibliai eseményekről ezeknél plasztikaiabb rajzot magyar nyelven nem igen olvastam. Makkai nem merengő lélek, akit képzelete csapongva röpít az ábrándozás felé. Sokkal fegyelmezettebb — hivatásánál fogva a vallásbölcsezet és a rendszeres theologia tanára a kolozsvári református theol. fakultáson —, semhogy rá merné magát bízni az ihlet ötletszerű szárnyalására. E tulajdonsága itt nagyon előnyére vált. Ahhoz, hogy ne egyéni hajlamai szerint magyarázzon bele az eseményekbe tartalmat, hanem minden önkényes belemagyarázó célzat nélkül a való életből adjon élethű rajzot, Makkainak fegyelmezett műalkotó képessége nagyon talált.

Azonban itt jön a második nehézség. Két bibliai eseményről, amelyet Makkai művészi ihlettel dolgozott fel, mindnyájunk lelkében él gyermekkorunk óta egy-egy kép. A Golgotha s a feltámadás, mint Jézus életének legjellegzetesebb mozzanatai, előttünk nemcsak ismeretesekek, de vallásos nevelésünk folytán dogmatikus tisztaságban élnek lelkünkben. S mert ezek egyszersmind a mi keresztény hitünk történetének szerves részei, az a kép, mi róluk lelkünkben él, hitünknek s rajta keresztül egyházunknak is felfogása, mihez nemcsak ragaszkodunk, de amit megváltoztatni vagy pláne megsérteni senkinek semmiféle cél érdekében nem engednénk. Lelkünknek e történeti képeit hitünknek szentsége védi. Vajjon hogyan birkózott meg Makkai ezzel a nehézséggel? A legnagyobb sikerrel. Rendkívül szerencsés invenciója volt, hogy Jézust egyszersem állította személye szerint elének; ő csak mint gondolat, mint érzés, mint világ-megváltó eszme van benne az elbeszélésekben. Mindenik képből kiérezhető, hogy az *élet fejedelme* nem elvont fogalom ugyan, hanem valóság, de nem kézzel megfogható, szemmel meglátható, csak lélekkel megérezhető valóság. Az egész kötet tulajdonképpen ennek a szent misztikumnak glorifikációja. Makkai olyan mesteri módon szőtte át a legtisztább keresztény áhitatosságnak selyemszálaival a reális történelemnek e való eseményeit, hogy munkája nyomán valóban maradandóbecsű alkotás keletkezett. Ilyen a *Harmadnapra* c. elbeszélése, mely a feltámadást beszéli el; vagy a *Galileában*, mely a tanítványok szent hivatásérzetének mesteri rajza. Tehát ott, ahol az érzés

fensége s szent volta fonódnak képpé össze; ahol az elbeszélés cselekménye ennek a keresztény miszteriumnak ragyogó gloriifikációja; ott, ahol közvetlenül az élet fejedelme áll a kép mögött s mi közvetlenül érezhetjük lelké dobbanását, Makkai mintaszerű művészettel alkotott.

Ott azonban, ahol Jézus egészen a háttérben áll s előttünk csak a rávonatkozó események történnek; vagyis ahol nem az élet fejedelme az elbeszélésnek igazi központja, hanem Keresztelő János (A *kiáltó szó*) vagy Pilátus (A *Biró*), még inkább pedig az egyiptomi királyleány (Amytis) vagy pláne egészen szimbolikus történet az elbeszélés tárgya (Álmodó, a nagy hitetlen), ott nem ennyire sikerült az elbeszélés. Ez azonban nem egészen Makkain múlt. Itt már nem támaszkodhatott lelkünknek gyermekkori reminiscenciáira; jobban mondva, itt a téma nem sugárzott ki magából annyi ragyogó fenséget, mint az előbbeni témák, miért is itt a kép halványabb lett. Itt már motiválni kellett mindent. Az embereket valóban emberi tulajdonokkal kellett ellátni; társadalmi s emberi kapcsolatokat kellett közöttük létrehozni; mindenekfölött pedig a való életviszonyoknak egészen emberies lélektanát kellett a történetek alapjává tenni. Itt már emberi problémákkal kellett dolgozni. Az, hogy Keresztelő János valóságban kinek tartotta Jézust s méginkább, Salomé kinek tartotta Keresztelő Jánost, itt már probléma lett, mit emberi értelemmel kellett megoldani. Ugyanígy Pilátus jellemét is meg kellett okolni. A kötetnek ezt a részét illetőleg lehetnek eltérők a vélemények. Fel lehet vetni ezekkel az elbeszélésekkel szemben azt a kérdést, hogy vajjon a hiteles történeti adatok igazán igazolják-e Makkai felfogását; vagy pedig, hogy az olvasónak egyházas felfogása egyezik-e az íróéval? Legyen azonban az olvasó nézete itt bárminő, tény az, hogy ez emberi történetekből korrajzot készíteni s e korrajzokat a tragikum mélységéig szabatosan és vonzón kidolgozni Makkainak szintén sikerült.

Valóban, ez elbeszélés kötettel szemben semmiféle művészi szempontú kifogást nem lehet felhozni. Szerzője, ki egy személyben pap, tehát ékesen szóló; filozófus, tehát mélyen gondolkozó; és művész, tehát alkotni tudó, — — szerencsés ihlettel írta meg az élet fejedelmének lelkiarcképét. Ezzel a nagyon korlátozott, aránylagvéve szűk témakörrel igen jól s nagy sikerrel bánt el. Illesse érette minden dicséretünk.

De vajjon minő elbeszéléseket írta Makkai a korlátozás nélküli életről, hol neki kell tárgyat, alakokat, környezetet, eszmét és hangulatot teremteni. Minő lenne Makkainak művészete egészen világi témák kidolgozásánál? Látni szeretnők.

Dr. Borbély István.

#### 4. Petelei István: Egy asszonyért. Regény.

Ez a történelmi tárgyú regény Peteleinek a legterjedelmesebb műve. Most csak könyv alakban jelent meg először, de nem volt ismeretlen azok előtt, kik Peteleit ismerték és a saját írásaiból szerették meg. Először *Kolozsvár* 1887. évi első évfolyama hozta a 76—101 számok tárcarovatában (1—26. közl.), midőn Petelei új lapjának java alkotását akarta adni. Másodszor a *Pásztortűz* közölte le az 1923-ik évfolyamában (33—37. szám) s innen adta ki a Haladás betéti társaság könyvalakban, amivel igazán jó szolgálatot tett Petelei emlékének és az olvasóközönségnek is. Ez utóbbi végre hozzájuta egy olyan könyvhöz, melyet igaz gyönyörűséggel olvashat.

A budapesti egyetemnek történelem szakját végzett író, aki Toldy Ferenc, Kerékgyártó Árpád, Salamon Ferenc és Rómer Flóris tanítványa volt, teljes történelmi felkészültséggel fogott hozzá művéhez. Zseniális tehetsége mellett alapos tanulmányainak egyik eredménye ez a regény, mely Bocskay korában, 1605 táján játszik és Detrekő, Holics, Szent János várában foly le. A dűrva, részeges Révai Ferenc szép felesége, Forgách Zsuzsika, Bakics Pétert szereti. Még két imádója van az asszonynak: a részeges férj fivére, akinek egyébként kevés szerepe van az eseményekben, és egy ifjú lantos, aki *vergináján* kíséri reménytelen szerelmét tolmácsoló epedő dalait. A mesét nem részletezzük, csupán annyit mondunk el belőle, hogy az asszony elszökik Bakics Péterrel. A megcsúfolt férj országos botrányt csinál a dologból, melyekbe még felekezeti kérdések is belevegyülnek. Nagy és érdekes bonyadalmak után a nádori szék azt az ítéletet hozza, hogy ötven nemes ember esküdjék meg a fészület alatt Bakics Péter és ötven nemes Forgách Zsuzsanna mellett. Az esküt leteszik, a szerető pár egymásé lesz, a reménytelenül szerelmes diák-levente világgá megy és a mű bájos *moll* akkordokban végződik, mondhatni néhány hárfafutammal.

A pör, melyről a regényben szó van, valóban megtörtént. Magában a *Corpus Jurisban* a pozsonyi országgyűlés által hozott 1608. évi 26. t. c. a férj panaszát közli, s elrendeli a pör lebonyolítását, mely éppen úgy folyt le, ahogy Petelei leírja *Deák Farkasnak* Forgách Zsuzsannáról írt történelmi életrajza alapján, mely 1885-ben jelent meg, mint a *Magyar Történelmi Életrajzok* II. darabja. Természetesen Petelei a történelmi való okokat stilizálta és művét tehetségének ragyogó szálaival szőtte meg.

Bizonyos aktuális eszmefuttatásokra adhat alkalmat a mai erdélyi irodalomban ez a regény, mely egyik kiváló példája a magyar irodalomtörténetben annak, hogy történelmi porladó alakokat a költő miként eleveníthet meg újból, mint hozhat egészen élénk a környezettel, melyben éltek, szenvedésük,



forró szerelmük, küzdelmeik színes, művészi újjáalkotásával. Az idő elporlasztotta a régi kor embereit. Jön a história-író, s mint a sárkány által ízekre tépett mesebeli királyfit a táltosa, összerakja őket diriból-darabra. Itt az adatokkal dolgozó táltos, a história krónikása bevégezte dolgát, többre nem képes. A mesében most a táltos rálehell forró lánglehelletével az ismét összerakott hullára, mely akkor talpra ugrik s újból a régi, de még hétszerte szebb, s erősebb, mint amilyen volt. *Ezt a bűvös lángot csak a poéta tudja a régi alakok árnyaira rálehelni s azok a költő égő tüze által újra születnek.* Ilyen költő Petelei, ki a történelmi életrajz árnyaiból újra élő alakokat varázsolt. A regénnyel együtt közölt *Sebestyén Eszti* c. hosszabb elbeszéléséből is kivillannak a nagy író jellegzetesen ragyogó kvalitásai.

A könyv címlapja csinos, ízléses. Papírja gyöngécske.

Dr. Gyalui Farkas.

### 5. Reményik Sándor: *A műhelyből. Versek.*

Reményik Sándor verskötete kereken félszáz költeményt tartalmaz, melyek a költőnek a művészethez, elsősorban saját művészetéhez való viszonyát jellemzik. Innen a cím is: *A műhelyből*. A költő-adta tájékoztató s a kissé prózasan hangzó cím után azt gondolná az ember, hogy a gyűjtemény a művészet s főként a költészet problémáit ars poetica-szerűleg fogja tárgyalni, hogy a költemények jellege — tanítás, oktatás arról, hogy mint alakul ki a szép mű, a szép vers. Mert az *ars poetica*-k, a költészet és a művészet egészéről vagy egyes ágairól szóló költemények ilyesmivel bibelődtek s ezért vált minden ilyen költemény többé-kevésbé *tan*-ná. Oktatni akarván — a mindenki számára megérthető: a művészet és a költészet technikáját tárgyalják. Holott a költészet nem kész eszme, gondolat, érzés, melyben az alakba öntés s ennek gyakorlati ismerete az izgató probléma. A költészet, mint minden művészet, *teremtés*. A kész gyümölcsöt a hályogos szemű is valahogy fölfogja, gyönyörködik benne, élvezi. De a titokzatosság, a probléma lenn kezdődik a föld mélyében, a hajszálgyökök csodás működésénél. Már ott kezd kiformalódní a csengő barack s a mosolygó alma. S mikor a kész gyümölcsöt leszakítod, avagy csak szemeddel vizsgálod: a problémának már vége. Nem kell többé kertész, aki lesse, ápolja. Csak napszámos, aki leszedje s árúciikk gyanánt becsomagolva tovább adja.

Nos, a Reményik költeményei épen erről a művészi, a költői *teremtő* eljárásról szólnak. Nem egy a költészet technikáját szabályokba foglaló *kis kité* ez a félszáz költemény, hanem a magát teremtésre elhívottnak érző művész önvallozásai a maga sorsáról, hangulatairól, a maga teremtő eljárásának ihlettségéről, örömeiről és fájdalmairól.

Reményik a költői gyakorlat mellett elég sűrűn írt kritikákat is. Úgy költeményei, mint kritikai dolgozatai mindenkit meggyőzhettek arról, hogy az erdélyi magyar írók között senkisémm tartja olyan szentnek és nagyjelentőségűnek a művészi hivatást, mint ő. Szinte szemmél látható volt e kritikákban is az a törekvése, hogy a művészetben az igazi értékekre irányítsa a figyelmet. E törekvés vezette s vezeti őt állandóan oly filozófiai világnézetű tudományos művek tanulmányozásához, amelyeknek tartalma a szellemi élet s a művészeti értékek filozófiája. E gyűjtemény idevágó eszméinek szép füzére, amelyen elég sűrűn valódi drágakövek ragyognak.

Reményik a művészetet, a költészetet a legtökéletesebb, a legeszményibb síkba helyezi el. Nagyobb a szépség a mi szívünkénél — idézi a bibliát. Mintha léteznék egy abszolút, egy emberfeletti tökéletes világ, amely azonban a miénk is, emberi is lehet annyiban, amennyiben odáig fel tudunk szárnyalni, illetőleg amennyit abból a magasabb síkból a művészet közkincsül ki tud fejezni. Így a művészet objektíve a tökéletes szabadság, a korlátatlan egyéniség országa. Szubjektíve pedig, a teremtő, az alkotó elmére nézve: szent kötelesség, parancs, törvény, mely dalra fakasztja a lelket el egészen a művész szíveszakadtáig (*Kötelesség*). Hogy megy ez a dal, ez a teremtés? Egyik művész lélek hegedű, rajta egy lány szerelme játszik. Kűrt a másik lelke, amelyen át az idő harsonázza tele országok népeit; hárfá a harmadiké, kéz se nyúl hozzá, de a végtelenből jövő s a végtelenbe elhullámzó szellő rezdíti elő hangjait (*Hangszerek*). Csipkebokor a költő, aki sokszor elhagyottan s lenézve rendületlen hittel várja, hogy egyszer tüzet fog s lángjában az Isten megjelen. Ennek a teremtésnek vannak belső, autonóm törvényei, amelyek szövegbe bajosan önthetők, de amelyek magát a költőt a lenni vagy nem lenni komolyságával kötelezik. *Álomhalász* a költő, kit sokszor az is kínozhat, hogy vajon van-e halászszoja s maga e töprengés sok műalkotás — halála (*Egy versemhez*). *Egyensúly* is a művészet. Ám ez meg gyakran a költő halála. *Árnyékkapitány* a művész viharos tengerrel birkózó hajón. Szappanbuborékot fúj s az az ő világa. Néha csodálkoznak rajta, mert szomorú, de törvény, hogy a szomorú fűz ágait lehajtsa.

Ezek nagyjában alakí, formális törvényei a művészi teremtésnek. De vannak súlyos tartalmú törvényei is. A költő, Reményik szerint, Istentől kap nemes levelet s ez kötelezi arra, hogy a költészet aranytrónszékéig az élet szennyét feltornyosulni ne engedje:

Magas maradt e szék,  
Nagy eszményekre váró,  
S inkább üres,  
De magát mindenkinek nem kínáló,  
Minden futó haramja-szenvedély,  
Minden kis hangulat-sehonnai,  
Minden időtlen, torz koraszülött  
Nem tudta e trónt meghódítani.

Válogatnia kell a költőnek. Csak így lehet örömszerző, így lehetnek versei mindent pótló ezerjófű. Száműznie kell mindent, ami csak neki fáj egyedül, ehelyett az üdvösség borát, az örökéletet kell prédikálnia. Szitán kell átszűrnie önmagát, hogy a salak és a drága homok elkülönüljön. Ha így tesz a költő, akkor költeménye valóban búzaszem, melyből ha évezredek múltán is, de élet csirázik elő. Akkor a művészet nem csemege, hanem — mindennapi kenyér. Néha kemény, keserű, kerges, de benne van az újrakezdés magja: *kell* — nap-nap után. Ez a tudat, hogy *kell* — teszi a művészt arisztokratává, büszkévé, aki a meg nem értőktől királyi méltósággal fordul el. Értékének biztos öntudata azonban csak a salakkal szemben tör a magasba. Az eszménnyel szemben alázatosan leborul; áhitattal tekint föl, előre, a nála már magasabban ragyogó teremlő geniusokra s szeretettel néz alá az utána jövőkre, lépcsőül veti oda testét is, ha kell.

... Nem bánom, ha százszor megelőznek,  
Csak arcukon az ihlet tűzét lássam,  
Csak égjenek szent, olthatatlan lázban,  
Csak égbe nézzen a szemök merőn.

Lehetetlen csak a főbb, a lelket mozgásra indító eszméket is ehelyütt mind felsorolnom. Inkább újra hangsúlyoznom kell azt a nagy tiszteletet, amellyel Reményik a maga művészetéről szól. Hangsúlyoznom kell, hogy az alkotó elme teljes szabadságának hirdetése mellett Reményik egy pillanatig sem teszi önmagát a mindenség középpontjába. Nem nyegléskedik azzal, hogy kitálalta önmaga szeszélyeiben a bölcsek követ, de valami meghatározó büszkeséget érez abban a tragikus elhivatottságban, hogy sokan a szépség világáig csak a költő, a művész, az ő alkotásainak szárnyán tudnak eljutni. Ez növeli önérzetét, — a valódi művészi hivatásnak ez a világos megérzése. De ez a hivatás-érzet teszi őt komollyá, ez ébreszti föl benne a nagy *tartozik* rovatot is: a művész felelős is alkotásaiért; felelős önmagának, felelnie kell a szépség előtt, ha hűtelen sáfárnak mutatja magát. Szent dolog a művészet. Aki nem ezzel a felfogással közeledik oltárához: hazug szemfényvesztő. S a mutatóvány nyomán támadó tetszés nem az esztétikai gyönyör megrendítően fenséges derült mosolya, hanem vásári röhej. Minderre jó néha-néha ráeszmélni annak is, aki művésznek, annak is, aki műértőnek akar láttatni. Megnyugtató, hogy Reményik, az igazi művész, eszméltet bennünket erre. És élvezet ez eszmélkedést az ő művészetének, lírai önvallomásainak irányítása mellett átélni. Könyve irodalmi, művészeti életünknek mindenképen nyeresége.

Dr. Kristóf György.

# TUDOMÁNYOS SZEMLE

## „ERDÉLY“ NEVE.

Mint tudjuk, *Erdély* azt jelenti, hogy: *erdőn túl levő*. Anonymus krónikája a *terra ad erdeuelu-t* és a *terra ultrasilvana-t* egyjelentésűnek veszi és kölcsönösen felcserélve írja. Az már most a kérdés, hogy Erdély kikre nézve volt az *erdőn túl levő föld*? Nyilvánvaló, hogy nem erdélyi emberekre nézve. Amiből két dolog következik: egyik az, hogy Erdélyt először nem Erdélyben lakó emberek nevezték „terra ultrasilvana“-nak vagyis „erdeuelu“-nek; másik az, hogy az erdélyiek hazájukat kezdetben nem nevezték Erdélynek. Mi volt Erdélynek közös elnevezése Anonymus kora előtt? Querfurti Bruno érsek 1006 táján, tehát Szent István királyságának legelső éveiben a II. Henrik német császárhoz írt levelében Erdélyt *Ungria nigra*-nak (fekete Magyarországnak) nevezi. A régi nép- és helynevekben a *fekete* jelző alattvalót, meghódítottat jelentett szemben a *fejér* (*fehér*) jelzővel, mit az elsőségnek, az uralkodásnak megjelölésére szoktak használni. *Ungria nigra* elnevezést ennél fogva nem maguk az erdélyiek találták ki, hanem azok, akik Erdély földjét és lakóit *nigra*-vá, azaz alattvalóvá tették.\*) Az említett kettőn kívül más megjelölést a magyar uralom első századaiból nem ismerünk, miután a római uralom bukása után a *Dácia* elnevezés feledésbe merült.

Dehát egyáltalában lehetett-e Erdélynek közös neve a X—XII. században? Én azt hiszem, hogy nem. Erdély a magyar honfoglalás idején nem volt ugyan lakatlan terület, de a benne

\*) Erdély neveiről lásd Wolff I. értekezését: „Die Landesnamen Siebenbürgens“ (megjelent a szászsebesi ág. ev. gimn. 1885—86-ik évi értesítőjében), továbbá Hunfalvy Pál válaszát e tanulmányra a Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1887. évi folyamának 4. és 5. számában; valamint Jakab Eleknek tanulságos ismertetését a Századok 1888. évi folyamában „Erdély ország-nevei“ címen.

lakó különböző népek, helyesebben mondva: néptörédek egymással nem éltek közösségben. Ennélfogva külön-külön lakóhelyüket nem is nevezhették egyetlen közös néven. Mindenik itt lakó néptörék külön nevet használt az általa lakott terület megjelölésére. A sok különféle elnevezés csak akkor szorult háttérbe s az összes itt lakó népek csak akkor fogadtak el egy közös hazanevet, amikor a magyarok Erdélynek egész területét meghódították s azt az összes itt talált népeknek közös hazájává tették. Az *Erdély* név tehát semmiesetre nem régebbi a magyar királyi hatalomnak egész Erdélyre való kiterjedésénél. Amikor e földterületet maguk az erdélyiek is Erdélynek kezdték nevezni — mi Hunfalvy Pál föltevése szerint \*) Szent László uralkodása után következett be —, akkor Erdélynek határai már végérvényesen meg voltak állapítva.

Nézzük meg e névnek más magyarázatát is. Budenz József magyar-ugor összehasonlító szótárában kimutatta, hogy az *erdő* ősi ugor szó, úgy szintén az *el* határozó is. Ennélfogva az *erdeuelu* szónak mindkét tagja ugor eredetű. Ezzel a megállapítással szemben ismételtelen felmerült az a nézet, hogy hátha a románok nyelvéből került a magyarba az *Erdély* elnevezés. Wolff I. szászsebesi gimn. igazgatónak 1886-ból való ilyen értelmű állítását Hunfalvy Pál cáfolta meg. \*\*) Azonban a dolog ezzel nem intéződött el. 1906-ban Mártian J. *Despre numele Ardealului* címen tanulmányt írt s abban azt vitatta, hogy az *Erdély* elnevezés trák eredetű. Bizonyításánál egyebek közt Otrókoci Főris Ferencnek 1693-ban megjelent *Origines Hungaricae*-jára hivatkozott. 1913-ban Densușianu Miklósnak *Dacia preistorică* c. könyve ismételte meg e nézetet. Densușianu szerint „A régi görög hagyományokban (Pausanias feljegyzése szerint) Vulcanus istennek volt egy *Ardalos* nevű fia. Itt — úgy mond Densușianu — egy ethnikai névvel van dolgunk, amely megfelel a román *Ardelean*, illetőleg *din Ardeal* kifejezésnek“. „Erdély, illetőleg *Ardeal* őslakósságának a neve — folytatja Densușianu — nagyon régi. A rómaiak idejéből, Filippopolis mellétről ismerünk egy *vicus Ardelenus*-t (C. I. L. VI. 2799 szám), ami valószínűleg az erdélyi pásztorok telepe (o colonie de păstori ardeleni) lehetett. A jelek szerint Rómában is kellett,

\*) Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876. 332 oldal.

\*\*) Lásd e tanulmánynak első jegyzetét.

hogy legyen egy erdélyi telep (o colonie de ardeleni), miről a Thrákiából való Phaedrus, a meseíró, emlékezett meg“.

Az *Erdély*, illetőleg *Ardeal* szónak latin, trák vagy esetleg pelasg eredetével legújabbán Drăganu Miklós kolozsvári egyetemi tanár foglalkozott *Toponimie și istorie* című rendkívül érdekes dolgozatában, mely a *Dacoromania*-nak 1923. évi kötetében (233—260 l.) jelent meg. E tanulmányunk minket érdeklő részét szószerinti fordításban közlöm: „... Azonban a trák vagy pelasg elméletet is — úgymond Drăganu — ugyanazon okból el kell ejtenünk, amely miatt nem fogadhatjuk el a latinból való származtatást sem: ugyanis a román nyelv fonetikai törvényei ellentmondanak a trák vagy épen pelasg *Ardalos* szóalakból való származtatásnak. Mert ha el is ismerjük, hogy a helyneveknek hangtani változásai általában konzervatívabbak, mint más szavaké, még sem hihetjük, hogy bármely nyelvben annak alapvető hangtani törvényszerűségeivel ellentétben fejlődhetnének. A latin és trák helynevek is azon hangtani törvényszerűségek szerint kellett, hogy változzanak, amely törvényszerűségek a román nyelv kialakulásának korából való ősi szókészleten felismerhetők. E fonetikai törvényeknek megfelelőleg a trák *Ardalos*-nak végző s hangja el kellett volna, hogy tűnjék; az intervocalis l át kellett volna, hogy változzék r-ré; az utolsóelőtti szótag hangsúlytalan a-ja ā-vá, az utolsó szótag hangsúlytalan o-ja pedig u-vá kellett volna, hogy áthasonuljon, az utóbbi u aztán idővel lekopott volna. Tehát egy *Ardār* szóalaknak kellett volna létrejönnie. Ha pedig feltesszük, hogy az *Ardalos* szónak utolsóelőtti szótagja hangsúlyos volt, akkor viszont *Ārdar* alakot kellett volna kapnunk hangsúlyos második szótaggal. Ez esetben azonban, eltekintve az l-nek r-ré s az utolsóelőtti szótag a-jának ā-vá változásától, megfejtetlen marad az *Ardeal* szónak a > ea hangváltozása az utolsó szótagban. Mindent összefoglalva, tehát ki van zárva a lehetősége annak, hogy az *Ardeal* szót akár latinból, akár trákból, akár pedig pelasgból származtathassuk. Marad a magyar eredet“.

Az *Erdély* szónak következő alakjaival találkozunk a latin nyelvű magyar krónikákban és oklevelekben: *erdōelū*, illetőleg *erdōelū* > *erdōelv* > *Erdōel* > *Erdeel* > *Erdel* > *Erdély*. Ebből az alakfejlődésből először is a román *Ardeal* alaknak vég-l hangzója érthető meg, mely pontosan egyezik a magyar szóalak l-jével. Megérthető aztán az -e- > -ea- hangváltozás is, mert tudjuk, hogy a hangsúlyos magyar e a románban rendszerint ea lett. Így: *ellen* > *alean*; *beteg* > *beteag*; *hitlen* > *hitlean*, stb.



Drăganunak e tanulságos és alapos fejtegetései hivatva vannak végérvényüleg lezárni e sokat vitatott kérdést. Végző megállapítása ez: a román *Ardeal* szó a magyar *Erdeel* szóból származott. Jól jegyezzük meg, hogy az *Erdeel*-ből és nem az *Erdel*, illetőleg *Erdély* alakból, mert ha az *é-s* (*Erdel*), illetőleg az *ly-es* alak (*Erdély*) hatott volna, ennek valaminő más felismerhető jele is maradt volna.

Ezt a nyelvészeti megállapítást történeti adatok is támogatják. Az *erdeueleu* (= erdőelű, erdőelv) szó Anonymusnak valószínűleg 1202—1203 közt közt készült latin nyelvű krónikájában fordul elő először. Viszont a Magyar Oklevél Szótár 1390-ből mutatja ki a legrégibbről ismeretes *Erdel* alakot. 1400-on innen már közkeletű az *Erdély* név. Ebből az következik, hogy a magyar *Erdély* elnevezés még akkor honosult meg az erdélyi román nyelvben *Ardeal* alakban, amikor azt magyarul *Erdeel*-nek ejtették; ez pedig 1390 előtt kellett, hogy történjék. A szláv-román nyelvemlékekben 1432-ből ismerjük a legrégibb idevonatkozó adatokat, amelyek Bogdán I. *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească* c. művének közlései szerint *Erudelu*, *Ierudel* alakúak voltak.

Erdélynek nem magyar nyelvű elnevezései közül *Dacia*-n kívül a *Siebenbürgen*, illetőleg *Septem castra* ismeretes. Mit jelent ez az elnevezés? Mellőzve a megfejtésével foglalkozó szakirodalomnak ismertetését, csak két véleményt akarok itt részletesebben megtárgyalni. Egyik dr. Karácsonyi János véleménye. Karácsonyi *Hét-vár* című tanulmányában \*) a következőket írta:

„A magyar nemzet épített először Erdélyben hét várat, az szervezett ezek mellé hét vármegyét, Szent László rendelte e 7 vármegyét külön, előbb gyula, utóbb vajda nevű főtisztviselő alá, ezáltal lett Erdély közigazgatásilag külön tartománnyá. Mikor a 7 vár és vármegye oltalma alatt és az országvédő gyepükkel a nyugalom és békesség biztosítva volt, akkor jöttek a latinoknak nevezett vallonolaszok s ezek e hétvárú tartományt *Septem castrens* terra-nak, jöttek a németek vagy szászok s ezek a maguk nyelvén *Siebenbürgen*-nek nevezték el, mert az ő szemükben, az ő beköltözésük idején, e tartomány

\*) Megjelent a *Pásztortűz* 1923. május 26-iki füzetében.

már nem csupán az erdőntúl feküdt, hanem annak 7 biztos oltalmat nyújtó vára is volt. Nevezhették is így egész Erdélyt, mert az ő beköltözésük idején az egész terület a Meszestől a Királyköig mind a 7 várhoz, illetőleg annak ispánjaihoz s az ispánok igazgatóihoz, a gyulához vagy másként vajdájához tartozott és csak később 1211-ben, 1224-ben, illetőleg 1241 után szakítottak ki egyes kerületeket a magyar királyok az erdélyi vajda és hivatalnokai keze alól“. A hét vár Karácsonyi szerint a következő volt: 1. Szolnokvár, 2. Dobokavár, 3. Kolozsvár. Karácsonyi szerint eredetileg csak e három vár védte Magyarországot az Erdély felől jövő támadások ellen. Mind a három várat állítólag Szent István építtette. Szent László király a magyar határt a Maros és Küküllő völgyéig terjesztette ki s hogy ez új határvonalnak biztos védelmet nyújtson, megépíttette 4. Torda, 5. Küküllő, 6. Gyulafehérvár és 7. Hunyadvár várait. Fejtegetéseit Karácsonyi a következő lelkes mondattal végezte: „A magyar nemzet volt tehát az, amely a tőle épített 7 várral s az ezek mellé szervezett 7 vármegyével itt Erdélyben élet- és vagyonbiztonságot teremtett, s azért a 7 vártorony ott Erdély címerében a magyar nemzet nagy tetteit, a magyar nemzet dicsőségét hirdeti!“

Megvallom, épen e lelkes sorok ébresztettek bennem gyanút Karácsonyi magyarázatának helyessége iránt. Hiszen ha a magyarok egykor valóban országos jelentőséget tulajdonítottak e 7 várnak, akkor lehetetlen, hogy e váraknak megépülése után épen csak magyar nyelven ne nevezzék Erdélyt *Hét vár*-nak. Hát akár a vallonolaszoknak, akár a szászoknak csakugyan fontosabb lett volna e hét vár, mint a magyaroknak? Pedig tény, hogy Erdélyt magyarul sohasem nevezték *Hét vár*-nak.

Mikor ezt az első kétségemet nem tudtam eloszlatni, támadt melléje más, mely Karácsonyinak arra az állítására vonatkozott, hogy Erdélynek címerében a hét vártorony „jelkép s azt jelenti, hogy Erdélyben valamikor valamelyik nemzet hét várat épített s e hét várról nevezték el az országot“. Itt eszembe jutott az 1659. május 24—június 25-ki szászsebesi országgyűlés végzéseinek harmadik artikulusa, mely Erdélynek címerét először állapította meg törvényes joghatállyal. Ez artikulusban ezeket olvasom: . . . \*) „bizonyos négy pecsétek metszessenek az ország-

\*) Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. kötet. 295.lap.

Lásd hozzá Jakab Elek-től: Az egykori Erdély nemzeti színeiről. (Századok 1888. 435—447 l.)

nak négy nagyobb rendei szerint, melyeknek egyike, úgymint az erdélyi vármegyéké, álljon az ország praesidensénél avagy az erdélyi ítélőmesternél. A másik, mely a székelysége lészen, az udvarhelyszéki főkapitánynál. Az harmadik, mely a szász natióé, a szebeni polgármesternél. A negyedik pedig, mely az Erdélyhez incorporáltatott Magyarország részéjé, álljon azon részben levő ítélőmesternél. (Stb.) . . . A pecsétek pedig ilyenek legyenek : az erdélyi vármegyéknek a pecsétre metszett insígniájok légyen egy fél sas, környül való írása : Sigillum comitatum Transilvaniae. A székelységnek légyen egy fél hold és nap, környül való írása : Sigillum nationis Siculicae. A szászságé légyen hét kolcsos város, környül való írása : Sigillum nationis Saxonicae. A Magyarország Erdélyhez incóporáltatott részéjé légyen négy folyóvíz s a kettős kereszt, környül való írása : Sigillum partium Hungariae Transylvaniae annexarum . . . (Stb.)“

Ha Karácsonyi magyarázatának ide vonatkozó része e törvényszöveg mellett is megállja helyét, akkor Karácsonyi szerint is a szászok jelképe volt a hét kulcsos vár, illetőleg város, — — amit ő pedig nemcsak nem akart állítani, sőt ellenkezőleg, egyenesen tagadott.

Mindent összefoglalva, Karácsonyinak azon föltevését, hogy a 7 vár Erdély címerében a magyarság jelvénye, — nem fogadhatjuk el ; hasonlóképen azt sem, hogy eredetileg magyarok nevezték Erdélyt *Septem castra*-nak, illetőleg *Hét vár*-nak.

A másik vélemény Schullerus Adolfé, ki a *Puşcariu Sextil* szerkesztésében Kolozsváron megjelenő *Cultura* c. folyóiratnak 1924. márciusi számában *Siebenbürgen* címen próbálta megmagyarázni ez elnevezést. Magyarázatát Schullerus is — miként Karácsonyi — Erdélynek fokozatos megszállásán kezdi. Azt mondja, hogy a nyugateurópai népek kezdetben Erdélynek a Marosig terjedő részét értették a Transilvania elnevezésen. Később az Olt vonala lett a határ. Hogy ezt az Olt menti vonalat könnyebben és biztosabban lehessen védni, épültek ott azok a várak, — számukat nem lehet tudni pontosan — melyekről e vidéket II. Géza idejében *Siebenbürgen*-nek kezdték nevezni.

Hogy hol volt ez az ős-Siebenbürgen, azt Schullerus a következő érdekes módon határozta meg. Tudvalevő dolog, hogy az Olt mentét a legrégibbről ismeretes okmányok desertumnak, azaz elhagyott területnek nevezik. Müller Frigyes és Müller György kimutatták, hogy ez azt jelenti, hogy azt a vidé-

ket mesterségesen tették desertummá, mivel a régiek harcmódorához tartozott a lakott terület elé irtásból védelmi övet készíteni, melyen a támadó vagy csak nehezen vagy épen sehogy se tudjon átjutni. Ilyen katonai, védelmi célból készült az Oltvidéki desertum is. Mikor aztán a flandriaiak betelepülése folytán az erdélyi határ még délebbre tolódott ki, a desertumnak megszűnván katonai rendeltetése, azt a király — mint „királyföldet” — a betelepülőknek adta, hogy betelepítsék s megerősítsék. Így épült fel az Olt vonala mentén az a sok vár, melyekről e vidéket Siebenbürgennek nevezték el. Melyik volt pontosan ez a vonal? Schullerus a következő helyekkel jelzi: Ugra—Halmágy—Galac—Rukkor—Földvár—Gainár—Oláhújfalú; vagyis Ugrától elkezdve pontosan a Nagyküküllő és Fogarasmegye összeérő határában elfolyó Oltnak vonalánál, mely vonal nyugat felé Nagyszebenig nyúlt ki. „Ez a vonal volt — úgymond Schullerus — a mögötte északra letelepedett németeknek biztos védelmi vonala. Ehhez kapcsolódnak a német telepek egyházi szervezetük szerint káptalanjaikkal (capitulum), őrhelyeik szerint váraikkal (Burg, castrum), bíróságaik szerint székeikkel (Stuhl). E káptalanok, várak és székek számát okmányyszerű pontossággal nem lehet megállapítani, de a köztudat számukat hétben állapította meg. Ez volt a *hét vár* területe, melyben a *Siebenbürgen* elnevezés gyökerezik”. Schullerus szerint tehát kezdetben csak Nagyküküllőmegyének az Olt folyásával határos része s Nagyszeben vidéke volt *Siebenbürgen*; később a német telepések által lakott összes erdélyi helyeket összefoglaló névvel *Siebenbürgennek* nevezték; végül e név átment az egész Erdélyre.

Schullerus elméletének lényege az, hogy a *Siebenbürgen* név eredetileg egy kis területnek volt a neve. Ennek írásos bizonyítéka volna. Schedelnek 1493-ban Nürnbergben készült térképe, mely Erdélynek a Tiszáig érő részét *Transsilvania*-nak nevezi; etől keletre van *Sibenburg*, tőle kissé északra *Wortzland* (Burzenland). Megemlíti Schullerus azt is, hogy a barcasági szász ma is „nô Siwembergen” utazik, ha átmegy az Olton. Ez elméletnek néhány nehézsége már első tekintetre is látszik. Ime: honnan van az, hogy a Schuller által említett Olt-menti védővonalnak nevei az egy *Ugra* kivételével (mely az oklevelekben *Galt*, illetőleg *castrum Noilgiant* alakban található s amely szónak biztos etimológiáját még nem tudjuk) mind magyar vagy román szók s köztük egyetlen szász elnevezés sincs? Ha tény-

leg szászok lettek volna itt az őslakók s e védelmi vonal olyan fontos lett volna, hogy róla nevezték volna el később az egész Erdélyt, akkor bizonyára ha nem is épen az összesnek, de a fontosabb helyeknek nevei szász eredetűek kellene hogy legyenek. Ehelyett mit találunk? *Halmágyról* egy 1488-ból való okmány bizonyítja, hogy magyar község. *Galac*, *Rukkor*, illetve *Rukur* és *Gainár* román falvak. Hogy *Földvár* (mely nem tévesztendő össze a brassómegyei Földvárral) magyar telepítés volt, azt neve mutatja, melyet románul és szászul egyaránt *Feldior*-nak ejtenek. E vidék eredeti magyarságának a *Gainár* elnevezés a legérdekesebb bizonyítéka. E falút magyarul *Oláhtyúkos*-nak, szászul *Walachis Teckes*-nek, románul *Gainár*-nak nevezik. Melyik itt az eredeti elnevezés? Ha a román volna, akkor a szászok kétségtelenül a *Gainár* szónak a szász nyelv fonetikája szerint képezett alakját használnák elnevezésül, nem pedig a magyar eredetű *Teckes*-t. Ez a szász elnevezés azt mutatja, hogy amikor a szászok e falúnak eredeti magyar nevét átvették, akkor ott még magyarok laktak. Van egyéb bizonyítéka is itt a magyar ősincolatusnak, az, hogy Nagykovácsfalvi megyének két *Tyúkos* nevű helysége van: egyik a hévizi járásban levő említett *Walachis Teckes*, románul *Ticușul româneșc*, másik a zsiberki járásban levő *Szásztyúkos*, *Deutsch Teckes*, illetve *Ticoșul sașilor*. *Magartyúkos* nevű hely nincs. Az eredeti magyarság emlékét itt a másik két név őrizte meg. Érdekes, hogy a román *Gainár* szót Kisch Gusztáv kolozsvári egyetemi tanár a német *Gegenwehr* szó szászkiejtésű alakjának tartja. E magyarázat azonban nem egyéb téves ötletnél. Eltekintve attól, hogy a „*Gegenwehr*” fogalmának itt semmi tárgyi értelme nincs, mert az egyik falút *Gegenwehr*-nek nem lehet mondani, mikor az semmivel sem különb a többi állítólagos „*Wehr*”-telepnél, — — mondom ettől eltekintve, a fentebb említett névváltoztatások teljesen kizárják Kisch nézetének helyességét.

A másik erős érv Schullerus nézete ellen az, hogy az egykori oklevelek nem Nagykovácsfalvi megye délkeleti részét jelölik meg a flandriai telepesek ősi lakóhelyéül. Ezt az érvet azonban részletesen nem tárgyalom, mert az igen messzire eltérítne tárgyamtól. Marad végeredményül az, hogy Schullerus sem tudta megfejtetni a *Siebenbürgen* elnevezést.

Mi hát e névnek helyes magyarázata? Nem tudom megmondani. A tények realitása szempontjából Pesty Frigyesnek

következő magyarázata volna legelfogadhatóbb: „A Cibin folyó partján letelepedő szászok a vidék fölött emelkedő hegyen építették a Szibin várát; róla neveztetett el azon város, mely okleveleinkben jó ideig *Cibinium*, utóbb *villa Hermanni*, *Hermannsdorf*, *Hermannstadt* néven fordul elő. Midőn 1224. évben II. Endre szabadságlevele kimondá, hogy a szászok egy népet képezzenek (*unus sit populus*), azon szász telepek, melyek Szebenben látták középpontjukat, Szeben részeinek érezték magukat. Természetes, hogy így a *Siebenburg* neve az egész grófságra ment át, és így a brassaiak — kik igen soká nem tartoztak Siebenburg grófságához, — joggal mondhatták, ha Szeben tartományába indultak, hogy Siebenburgba mennek. Midőn idővel Brassó, Beszterce, Meggyes és más székek Szebenhez csatlakoztak és II. Endre kiváltsága azokra is kiterjesztetett, a Siebenburg név is az alkotmányuk által összetömörült szászok közt tért nyert. Nem a valószínűleg csakhamar összeomlott *Sibenburg*, *Szibin vára* vitte véghez e hódítást — hisz nevének jelentését is már elfelejtették az emberek — hanem a szász népnek mindinkább emelkedő jelentősége.”\*) Ez a feltevés kétségtelenül legreálisabban magyarázza Erdélynek német nevét. Azonban ellentmond neki az idézett 1659-ki törvény, mely szentesítette azt a nézetet, hogy a Siebenbürgen szónak első tagja a *sieben* (*septem*) számnév. Ha viszont ezen az alapon keresünk magyarázatot, akkor meg azon akadunk fenn, hogy nem tudjuk megjelölni a hét várát. Nem marad más választás hátra, mint vagy azt mondani, hogy az 1659-ki törvény megszövegezésekor hibásan értelmezték *Siebenbürgen* elnevezést *Hét várnak*. Ez esetben elfogadhatjuk Pesty Frigyes magyarázatát. Vagy pedig ragaszkodunk a hetes számhoz. Ez esetben azonban le kell mondanunk arról, hogy a hetes szám magyarázatában (hét vár?, hét város?, hét szék?, hét megye? stb.. stb.) minden kritikát kiálló megállapításhoz jussunk.

Hátra van még valamit szólni a *Dácia* elnevezésről. A név maga a régi rómaiaktól való s a *dák* névszónak latinos továbbképzése. Azt tudjuk, hogy a régi rómaiak Erdélyt Dáciának nevezték. A provinciának elveszése után ez az elnevezés feledésbe merült. A román nép Erdély földjét az egykori római provincia elveszése után többé soha nem nevezte Dáciá-

\*) *Pesty Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék. II. köt. (Bpest. 1880) 12—13 lap.



nak. Ez a név csak a renaissance korában került ismét divatba, de akkor is csak az irodalomban. A nép maga miként ma, úgy akkor is *Ardealnak*, azaz *Erdélynek* nevezte e földet.

Dr. Borbély István.

## A MAGYAR CHÉMIAI SZAKIRODALOM HALADÁSA ROMÁNIA ERDÉLYI RÉSZÉBEN 1918 ÉV VÉGÉTŐL KEZDVE NAPJAINKIG.

A magyar tudományos kémiai irodalom 1918 év vége óta Erdélyben nagyon kevés terméket mutathat fel, minek főoka elsősorban a tudományos segédeszközök, a kémiai intézetek, laboratóriumok, felszerelések elvesztése, továbbá a kémia tudományával szakszerű irányban foglalkozó magyar szaktudósok nagyrészenek kivándorlása, eltávozása. — Az ily tapasztalati, kísérleti irányú tudomány terén, a szükséges segédeszközök, felszerelések hiányában nem sok új eredmény mutatható fel, a kutatások megbénulnak és ezért az irodalom is megcsappan. Ehhez járul másodsorban az, hogy eddigi tudományos központunktól elszakítottán, azzal minden érintkezés megszűnt és így tudományos munka kiadása lehetetlenné vált. Magyar nyelvű tudományos folyóirat ezideig itt nem jelent meg. Románia erdélyi részében a kémiai szakirodalmat felölelő magyar nyelvű szaklap nincs, de még a többi természettudományi szakmák számára való alkalmas szakfolyóirat sincs. Ezért ha valaki tartott is valahol népszerű-, vagy szakelőadást, azt annyira ki sem dolgozta, hogy az nyomtatásban megjelenhetett volna, mert előre tudta, hogy nincs oly folyóirat, amelyben azt kiadhatná. Ezért oly szegényes a mostani magyar nyelvű erdélyi kémiai szakirodalom.

Ez idő alatt elkészült, vagy kiadott dolgozatok, amikről tudomást szerezhettem, a következők:

Dr. Ruzitska Béla volt egyetemi tanár, vegyész munkái:

1. A Magyar Tudományos Akadémia 1916. évben nyílt pályázatot írt ki a kémia köréből végrehajtandó szakmunkálatra. Beadott tervezetével Dr. Ruzitska Béla megkapta a megbízatást és 1918. év őszén elkészült: „*A természetes festőanyagok absorptio spektruma és e festőanyagok meghatározása*” című kísérleti tanulmánya, melyben 120-nál több természetes, főképen növényi és állati eredetű színesvegyület (festőanyag) elnyelési színeképét részletesen tanulmányozta. E színeképekben az elnyelési sávok helyzetét spektrométerrel megmérte, lerajzolta, a különböző kémiai reagensek behatására beálló színbeli és színeképbeli változásokat belátóan tanulmányozta és ez alapon e festékeket osztályokba, csoportokba és alcsoportokba oszthatta. Meghatározási táblákat dol-

gozott ki, melyek segítségével e festékek felismerhetők, megkülönböztethetők és az eddigi módszereknél sokkal egyszerűbb és biztosabb absorptió spektrométeres módszerrel meghatározhatók. A munkához a kísérleti és mérési adatok mellékelve vannak, átnézetes táblázatokba összeállítva, valamint a nevezetesebb festőanyagok elnyelési színekepei 8 táblán le vannak rajzolva. Ezt a munkát a Tudományos Akadémia III. osztálya a pályadíjra és kiadásra érdemesnek ítélte, azonban a bekövetkezett zavaros időben a kiadás elmaradt. 1920-ban a III. osztály titkárától kapott értesítés szerint a dolgozat akkori kiadása 100.000 koronába került volna, amely nagy összeg a III. osztály rendelkezésére nem állott. Azóta természetesen még rosszabbodtak a nyomdai viszonyok és így a dolgozat a Tudományos Akadémia levéltárában kéziratban maradt.

2. Az Erdélyi Múzeum Egyesület természettudományi Szakosztálya 1923. évi február havában megtartott közgyűlésén, a választmány felszólítására Dr. Ruzitska Béla, a szakosztály sok éven át volt érdemdús, elhunyt elnökének tiszteletére: „*Fabinyi Rudolf emlékezete*” címen kegyeletos emlékbeszédet tartott, melyben a Budapesten 1920. március 7-én elhunyt kémikus és volt kolozsvári egyetemi professzornak nemcsak életrajzát állította össze, hanem tudományos munkásságát is, szakdolgozatainak részletesebb leírásával ismertette. Ez az emlékbeszéd az „*Erdélyi Orvosi Lap*” 1923. évi április 15-iki számában nyomtatásban is megjelent.

3. „*Az állati csontok felhasználása*” címen kémiai technológiai népszerű összefoglaló ismertetés jelent meg a „*Magyar Nép*” című lap 1923. évi folyamában.

4. Az E. M. E. Természettudományi Szakosztályának 1922. évi március havában „*A festőanyagok*” címen kísérleti népszerű előadást tartott Dr. Ruzitska Béla. (Ez nyomtatásban nem jelent meg).

Ugyanott 1924. évi január 14-én: „*A porcellángyártásról*” (bemutatókkal) tartott ugyanő népszerű előadást. (Nyomtatásban szintén nem jelent meg.)

Dr. Orient Gyula: *Die Wirkung der Amine auf die Gärung*. I. és II. Két értekezés a *Biochemische Zeitschrift* 1922. évi 132. kötet 4—6 számában és az 1924. évi 144. kötet 3—4 számában jelent meg.

Ebben szerző különböző organikus amin vegyületek oldatainak a szeszes erjedés folyamatának lefolyására gyakorolt élénkítő vagy hátráltató hatását tanulmányozza.

Dr. Orient Gyula: *Über die Wirkung der Oxymethylanthrachinon enthaltenden Drogen auf die Gärung*. *Biochemische Zeitschrift* 1924. évi 144. kötet 3—4. számában.

Az előbbi vizsgálatokhoz hasonló módon különböző gyógyászati célra felhasznált, főképen oxymethylanthrachinont tartalmazó növényi szárított drógok, vagy ezekből készített

kivonatok befolyásoló hatását a szeszes erjedési folyamatra tanulmányozta.

*Dr. Orient Gyula: A Vitaminek* (Az utolsó két évi vitamin kutatások eredményei). Megjelent 1923-ban önállóan a kolozsvári „Minerva” kiadásában egy 35 oldalas füzetben.

E munkában szerző a táplálékainkban nélkülözhetetlen és újabb időben oly híressé vált vitamin nevű anyagoknak előfordulásáról, fajairól, élettani hatásairól, főképen fiziológiai és orvosi szempontból a legújabb kutatásokat és eredményeket ismerteti.

*Gaál László vegyész-mérnök: A platina finomítása.* Megjelent a Romániai Ékszerészek lapjának 1923. évfolyamában. Ebben az értekezésben szerző a különböző fémekkel ötvözve levő platina különválasztására és tiszta állapotban való előállítására vonatkozó kémiai eljárásokat ismerteti.

*Dr. Szegedi István kohómérnök és vegyész: Hazai ékszeriparunk nyersanyagai.* A Romániai Ékszerészek Lapjának 1923. évfolyamában. Szerző ismerteti az arany, ezüst és más az ékszeriparban felhasznált nyersanyagok előfordulását, előállítását, stb.

*Gál Ernő vegyész-mérnök: „Modern alchymia”* címén az E. M. E. Természettudományi Szakosztályának 1924. évi febr. 4-én tartott népszerű estélyén előadást tartott a radioaktivitás révén a kémiai elemek felbontására vonatkozólag végrehajtott eddigi legújabb vizsgálatokról; kimutatja a Dalton-féle atomtheoria elégtelen voltát, megváltoztatásának és kibővítésének szükségességét. (Nyomtatásban még nem jelent meg).

*Dr. Götz Irén: A Rádiumról, a Radioaktivitásról és Curienéről* több ízben írt népszerű ismertető cikkeket a „Keleti Újság” és az „Ellenzék” c. napilapokba.

#### *Gyógyszerész-kémiai dolgozatok:*

*Dr. Orient Gyula: A gyógyszerészi-kémia fogalma és feladata.* Önálló füzetben jelent meg 1918-ban.

*Dr. Orient Gyula: Nagy adag ópiumtinktúra okozta mérgezés.* „Erdélyi Orvosi Lap” 1921. évf.-ban.

*Dr. Orient Gyula: A gyógyszerészek, mint a természettudományok classicus művelői.* Gyógyszerész Újság. Kolozsvár. 1921.

*Ugyanazon szerző: Az extractum belladonna alkaloid tartalma.* Pharmaceutische Post. Wien. 1921.

*Ugyanazon szerző: Közlemények a pharmacochemia köréből.* Gyógyszerész Újság, Kolozsvár. 1921.

*Ugyanazon szerző: Mikrokémcső.* „Erdélyi Orvosi Lap” 1923. márc. Ugyanaz németül is. Biochem. Zeitschrift 1922. évf.

*Ugyanaz a szerző: Nehány gyógyszerül használt szénvegyület oldhatósága.* Pharmaceut. Courier. 1923. évf.

Wonesch Miksa : Nehány injectióra alkalmas higany praeparatum előállításának ismertetése. „Gyógyszerész Ujság” Kolozsvár. 1921. évf., No. 1, 2, 3, 4, 5 szám.

Dr. Ferenc Áron: A Benedekfű olajának vizsgálata. Gyógyszerész Ujság Kolozsvár. 1921. évf. No. 13. és 14.

*Referens.*

## A RÉGÉSZET ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNELEM UTÓBBI ÖT ÉVE MAGYARORSZÁGON.

A ma mindennél fontosabb és valamely vonatkozásban mindenkre nyomasztó súllyal nehezedő, országbénító gazdasági problémák ellenére is, talán sohasem volt idő, melyben több szó esett volna a magyar kultúráról, a magyar kultúra emelkedő vagy süllyedő tendenciájáról, mint éppen mostanában. Sajtóban, előadásokban, hivatalos megnyilatkozásokban, politikai beszédekben, — szóval minden elgondolható alkalomkor, állandóan aktuális a kérdés. Hogy mi ennek az oka? — hogy vajjon a magyar köztudat még csak mostanában eszmélt reá a szellemi műveltség eminens fontosságára, vagy hogy vesztélyben forgónak látja a már értékesnek felismert kultúrvagyont, avagy talán egy legyőzött ország életfenntartási ösztönének új életkeresését lássuk ebben az intenzív érdeklődésben: a felelet messze vezetne, ha ugyan van a feltett kérdésekre általános felelet.

A tény u. i. az, hogy kiki a maga lelki adottságának megfelelő optimista vagy pesszimista válasszal intézi el a kérdést. De ez nem is lehet másként, mivel nyilvánvaló, hogy már a kérdés feltevése is hibás, mert hiszen a kultúra, egy kultúra állapota, irányzata sokkal szövevényesebb jelenség-complexum, semhogy egy szemszögből magyarázatát vagy diagnózisát lehetne adni. Ezért nem lehet eléggé méltányolni az E. I. Sz. módszerét, amikor a számrétű jelenség egységekre, egyes szakcsoportokra bontásával akarja célját megközelíteni.

De más hiba is van. És ezen egyelőre nem lehet segíteni. Mert hiába bontjuk a jelenségcsomót akármilyen kis egységekre, — ha a jelenség emelkedő, vagy süllyedő tendenciáját kutatjuk: — hiányzik az állandó érvényű mértékünk. Azt még csak megszokjuk valahogy, hogy ami nemrég két fillér volt, az ma háromszáz korona; itt elvégre egyszerű számtani alapműveletek elvégzéséről van szó, de egyszerre egészen más súllyal esnek a megváltozott viszonyok a mérlegbe, midőn egy változatlan körülmények között is alig lemérhető szellemi jelenségnek folyton változó és kiszámíthatatlan erejű komponenseiként jelentkeznek. Az a legmélyebbre ható átalakulás, amely az elemi katasztrófák erejével és hirtelenségével rázza meg és

kavarta fel az országot, természetes, hogy a szellemi művelődés feltételeinek erőviszonyaiban is messze kiható, de számokban ki nem fejezhető eltolódásokat okozott.

*Teljes mértékben áll ez a régészet és művészettörténet terére is.* A feladatok és a lehetőségek, az elveszett feldolgozási anyag és másfelől a meglévő apparátus, a nagyon megcsappant felvevő képesség és a kevésbé megfogytakozott tudományos erő, a kiépített szervezet és az ezt mozgásban tartó anyagi erő közötti egyensúly megbomlása, de nem kevésbé a még mindig tartó végzetes izoláltság és még számtalan más, szintén le nem mérhető hatás zavaró körülmény, ugyancsak óvatosságra int az ítéletben. Ilyesféle megfontolások vezetnek az alábbiban, mely nem annyira az elmúlt korok termésével összehasonlító mérleg, mint inkább egyszerű számadás akar lenni.

A régészeti munkásság nagyban — egészben a régi keretek között, a régi műhelyekben folyik. De — és ez a dolog természetéből folyik — lényegesen megváltozott munkalehetőségekkel. A Nemzeti Múzeum súlyosan érzi gyűjtőterületének megcsönkítését. Megfogytakozott tisztviselőkarával pedig nem tudja megcsinálni az egyetlen lehetséges megoldást: a meglévő erőknél a még rendelkezésre álló, esetleg új munkaterekre való koncentrációját. Jobbára anyagi okokra vezethető vissza az ásatások számának csökkenése. Ezek közül fontosságukra nézve kiemelkednek *Bella Lajos* és *Hillebrand Jenő* bodrogkeresztúri ásatása, mely eneolith-kori temetőt tárt fel, továbbá *Hillebrand J.* és *Kadic O.* Miskolcz-vidéki palaeolith-kori ásatásai. A lefokozódott régészeti munkásságnak szomorú bizonyossága az is, hogy a vezető folyóirat, az *Archaeologiai Értesítő* 1919 óta csupán egyetlen összevont kötetben tudott megjelenni. Még sokkal szomorúbb viszonyok között szűkülnek a vidéki múzeumok, melyeknek állami felügyeletét, miután a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét 1922-ben megszüntették, a minisztérium múzeumi ügyosztálya közvetlenül végzi.

Ki kell azonban emelnünk néhány nagyon örvendetes kivételt. *Debrecen városa* valóban fejedelmi ajándékhoz jutott, *Déri Frigyes* bécsi magyar gyáros kiválóan értékes és gazdag régészeti és művészeti gyűjteményével, aki pazar bőkezűséggel még épületet is, valóságos kulturpalotát emel, melyben a városi múzeum gyűjteményei, könyvtár, képtár, előadóterem, stb. helyet találnak. *Kecskemét városa* teljesen a maga erejéből, szerény, de fölöttébb célszerű otthont épített városi múzeuma számára. Végül még a *szegedi városi múzeumot* emelhetjük ki, amely nemcsak a város áldozatkészségét élvezi, hanem jeles direktora, *Móra Ferenc* révén a múzeum-barátok olyan gárdáját is szervezte meg, akiknek bőkezűsége átsegíti a múzeumot a küzdelmes évek megpróbáltatásain.

A belső múzeumi munka kétségtelenül megállapítható nagymérvű leszegényedésével párhuzamosan, a régészeti tevé-

kenység súlypontja áthelyeződött a tudományos közlésre, bemutatató előadásokra és — amennyire a nyomdai költségek engedik, — kiadványokra. Ezen a téren a vezető szerepet az Országos Magyar Régészeti Társulat viszi, mely Kuzsinszky Bálint elnök és Gerevich Tibor titkár vezetése alatt páratlan agilitással gondoskodik a külföldről elzárt magyar régészet régi niveaujának fenntartásáról. A sűrűn tartott előadásokon kívül tavaly óta Gerevich Tibor szerkesztésében *Évkönyvet* is ad ki. I. évfolyamának (1923. Franklin. 234. l. 62 ábra, 18 képes tábla és 1 melléklet, bő németnyelvű kivonat) gazdag tartalmából az erdélyi magyar közönséget közelebből is érdekli Lux Kálmán cikke a *kolozsvári Szent Ferenc-rendi kolostor épületéről*, továbbá Halaváts Gyula értekezése a *Nagyszombat környéki erődtemplomokról*. Szerző a szerint, hogy a templom van erőddel körülvéve, vagy magát a templomot építették ki erőddé, két typust különböztet meg: a templomerőd és az erődtemplom typusát. A továbbiakban a fejlődés menetét tisztázza Müller Frigyes megállapításaival szemben. Erdélyi vonatkozásánál fogva, de művészettörténeti rendkívüli jelentőségénél fogva is kimagasló Gerevich Tibor tanulmánya *Kolozsvári Tamásról*, a kolozsvári származású, XIV. századbéli jeles festőművészről, akit a primási képtárban levő és eddig Gentile de Fabriano ismeretlen követőjének tulajdonított, eredetileg szárnyasoltár alkatrészeit tevő 8 képe nyomán ismertet. Az egyes képek részletes elemzése alapján arra az eredményre jut, hogy a mester a kölni festőiskola tanítványa, akire azonban nagymértékben hatott a korai olasz renaissance. A művészi alkotás elemzésének mesterműve az, ahogy a nagylátókörű és élesítéletű tudós, tisztán a festmények alapján az addig teljesen ismeretlen mesternek művészi fejlődését, valósággal életrajzát adja. Az oltárhoz tartozott, már elpusztult, de rajzban ismeretes predellán a művész „Thomas de Coloswar“-nak jelzi magát; Gerevich ebből arra következtet, hogy a mester fajtára nézve is magyar volt.

Az önállóan megjelent kötetek közül hézagpótló Hillebrand Jenő és Bella Lajos munkája: *Az őskor embere és kultúrája*. (Panthéon kiad. 1921. 312 l., 320 kép.) Előbbi az őskőkorszakot, utóbbi az újabb praehistorikus időket dolgozta fel. Hézagpótló, mert az első befejezett munka, mely nagy anyagismerettel, az eddigi eredmények felhasználásával és sok gyakorlati érzékkel a hatalmas anyagot a magyarországi viszonyokra való tekintettel tárgyalja. A „Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei“ c. mű III. kötet 1. részének különlenyomata Kuzsinszky Bálint könyve: *A Balaton környékének archaeológiája. Lelőhelyek és leletek*. (1920. XVI + 220 l., 235 ábra.) A bámulatos kitartással (évtizedek kutatásának eredménye!), az anyag teljes ismeretével megírt és a vonatkozó irodalmat maradék nélkül kimerítő munka ama synthesisre törekvő iránynak gyü-



mölcse, mely mindinkább érzi parancsoló szükségét annak, hogy akár egyes korszakokra, akár egyes összefüggő területekre vonatkozó kutatások eddigi eredményei, a jövőbeli továbbdolgozás helyes irányának biztosítása érdekében, összefoglaló művekben lerögzíttessenek. Kuzsinszky ezt a célt tökéletesen eléri, midőn számot ad minden legkisebb mozzanatról és legelrejtettebb feljegyzésről, mely tárgyára vonatkozik. Művének az eddigi eredmények registrálásán és ezek bírálatán felül, külön értéket ad az, hogy közléseinek és a közölt képeknek túlnyomó része: első, eredeti közlés.

Meg kell itt még emlékeznem egy új történelmi múzeum alapításáról: a *Magyar királyi Haditörténelmi Múzeumról*. Ennek a speciális gyűjteménynek Aggházy Kamill nyugalmazott alezredes, a jeles hadtörténeti író, vetette meg alapját 1918-ban. 1922-ben vált el az addig vele egységes vezetés alatt állott Hadtört. Levéltártól. Értékes gyűjteményei a Mária Terézia-laktanyában foglalnak el mintegy 40 helyiséget. A tökéletességre törekvő részletes gyűjtést csak 1848-ig visszamenőleg vette programjába, a régibb korok hadtörténeti emlékeit csupán a fejlődés menetét jelző szemléletes sorozatokban kívánja bemutatni. A múzeum jelenleg Kratochwil Károly ny. altábornagy és Aggházy ny. alezredes vezetése alatt áll.

A hazai régészet mai állapotának imént adott rövid vázlatánál jóval örvedetesebb képet lehet festeni az utóbbi évek *művészettudományának teljesítményeiről*. Több oka lehet ennek. Talán elsősorban az, hogy a nagyközönségben — és végre is ez táplálja a kutató munkát, amínhogy ez fogyasztja is az eredményeket — mindig is általánosabb és sokkal mélyebben gyökerező volt a művészet iránti érdeklődés, mint a régészet iránti. De ezen felül: éppen a legutóbbi években minden művészet iránti érdeklődés világszerte hatalmas lendületet vett és annál természetesebb, hogy Magyarországot sem kerülte el ez a világ-hullám, mennél bizonyosabb, hogy sokkal mélyebb forrásokból ered és sokkal hatalmasabb erejű, semhogy megcsonkulás, anyagi nyomorúság és más efféle gátak ellen tudnának neki állani. Oka bizonyára az is, hogy a művészettörténet egyetemi oktatása ma sokkal intenzívebb, mint eddig volt. De arról sem lehet megfedkezni, hogy a Szépművészeti Múzeumnak, a tudományos műtörténeti kutatás e főműhelyének, vezetője, Petrovics Elek kiválóan finom érzékkel tudja az általános érdeklődést múzeuma és így közvetlenül a magyar kultúra szolgálatába állítani. Az ő ügyszeretetének és agilitásának köszönhető, hogy a múzeum barátainak bőkezűségéből, a gyűjtemény még a mai viszonyok között is erős ütemben gazdagszik, többek között olyan értékekkel, mint Greco Magdolnája, vagy G. v. d. Eechout Sunamiti nője, stb. A múzeum hivatalos kiadványaiként az utóbbi években jelentek meg: Meller Simon tollából a *közép- és újkori szobrászati gyűjtemény* (1921), Térey Gábortól

a régi képtár katalógusa (1924), Takács Zoltántól pedig a „Hopp Ferenc keletázsiai művészeti múzeum” útmutatója (1923). E mellett Takács Zoltán vezetése alatt teljesen újrarendezte és jelentékenyen kibővítette a Történelmi Arcképcsarnokot. Sőt új múzeumot is nyitott: az imént említett Keletázsiai Művészeti Múzeumot, melyet, Andrásy-úti épületével együtt, Hopp Ferenc, a világutazó nagykereskedő, második hazája iránti hálából ajándékozott az államnak. A főképp chinai és japán művészeti tárgyakat őrző gyűjteményt, mely a Szépművészeti Múzeum tartozéka, szintén Takács Zoltán rendezte.

Művészeti múzeumunk belterjes munkájának dús eredményeihez hasonlóan gazdag — ha nem is mindig egyenlő értékű — az utóbbi évek művészet-irodalmi termése.

A szigorúan tudományos módszer tekintetében kétségtelenül első helyen állanak a Hekler Antal professor egyetemi művészettörténeti semináriumából kikerült dolgozatok. Az ezekben a közleményekben használt módszer nálunk még kevéssé elterjedt: az emlék formai, styluskritikai elemzését és esztétikai méltatását részletes levéltári kutatásokkal egészíti ki és az oklevéli anyagot a kötet végén függelékben közli is. Az eddig megjelent négy dolgozat közül három a barok kor művészetével foglalkozik. Olyan jelenség, amely Európa-szerte észlelhető és amely, részben legalább, reakciójaképpen fogható fel az elmúlt évtizedek csaknem kizárólagos középkori művészet-kutatásának. Nálunk talán az is indokolja, hogy elveszítvén középkori emlékeink legnagyobb részét, a figyelem önként is a még meglévő műemlékeinkre terelődött.

A sorozat első füzeté Pigler Andor rövid tanulmánya: *Olasz freskociklus a Szépművészeti Múzeumban*. (1921 Budavári Tudományos Társulat kiadása. A budapesti királyi m. Pázmány Péter Tudomány Egyetem Művészettörténeti Gyűjteményének dolgozatai I. 24 l. 5 kép, 4 képtábla.) Megállapítja a freskók eddig bizonytalanul meghatározott tárgyát és főalakját. A művészt a vicenza-veronai iskolában, közelebbről Bartolomeo Montagna (1460—1523) környezetében keresi.

Ugyancsak Pigler A. a szerzője a II. füzetnek: *A pápai plébániatemplom és mennyezetképei* (1922. U. a. kiadv. II. d. 87 l. 2 kép, 20 képes tábla). A XVIII. sz. a programművészetek, a maecenás és művész együtt-alkotásának kora; minél súlyosabb a maecenás személyisége, annál inkább érvényesül a műalkotásban. Ez a tétel jogosítja fel szerzőt arra, hogy a nagy osztrák barokk festők alkotásait, amelyek nagyjából hatalmas egyéniségű magyar maecenások hatása alatt készültek, a magyar művészet integráns részének tekintse. A pápai templomot gr. Esterházy Károly egri érsek építtette J. Fellner építésszel 1771—1783, eszerint a barokk-classicista átmeneti izlés hazai legkorábbi emléke. Végül Maulbertsch freskóinak mélyreható elemzését és műtörténeti méltatását adja. *Kapossy*

János: *A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei* (1922. u. a. kiadv. III. d. 123. 20 képtábla, 2 kép). A klasszicizmus jellemzése után rátér a templom építészeti ismertetésére és megállapítja, hogy a római Gesu németországi variánsainak rokona. Építtetője Szily János püspök, építője Melchior Hefele, akit részletesen méltat és akinek halála évének (1604) tisztázásával egy téves művészettörténeti adatot igazít helyre. A falfestmények terveit Maulbertsch készítette, de a kivitel legnagyobb részben Winterhaldertől és Sprengtől származik. *Pigler A. : A győri Szt. Ignác-templom és mennyezetképei.* (1923. U. a. kiadv. IV. d. 81 l. 16 képtábla, 8 kép). Az 1802-ig a jezsuiták birtokában volt templom 1635-ben kezdték építeni s noha jelenlegi alakját az 1740-es években kapta, mégis mint tökéletesen egységes alkotás jelentkezik; magyarázat: a jezsuitizmus egységessége, egyet-akarása. Építészeti legnagyobbat értéke a téregység. Falfestményei Paul Troger-től származnak, akinek sikerült műtörténeti és áesthetikai jellemzésével végzi szerző jeles dolgozatát.

A Petrovics Elek-től szerkesztett „Művészeti Pantheon” monographiákat ad a régi és újabb képzőművészet történetének köréből. (1922-ben indult, Pantheon kiadás.) Itt jelentek meg: *Hekler Antal: Pheidias művészete* (46 l. 32 kép.) A Parthenon szobrászati díszének elemző, mindvégig élvezetes leírása keretében nemcsak Pheidias, hanem az egész görög művészet psychéjével is megismertet. *Lyka Károly: Madarász Viktor élete és művei.* (14 l. 15 kép.) A művész karakteréből vezeti le művészetének tartalmi egyoldalúságát; korai szárnyaszege-sének a milieu-elméleten nyugvó magyarázatát igyekszik adni. *Petrovics Elek: Ferenczy Károly.* (39 l. 24 kép.) A nagy impresz-szionista nem sok változatú, alapjában egyvonalú fejlődésének alapos tudással és meleg szeretettel megírt jellemzése. *Hoffmann Edith: Barabás Miklós* (41 l. 17 kép.) Szerző e sokat adó, tömören megírt dolgozatában többre értékeli Barabás művelődés-történeti, mint művészettörténeti jelentőségét. Érdekes mondani-valói vannak a művész kolozsvári működéséről. Egy másik vállalkozás, „Az Ernst-múzeum művész könyvei” címen havonta szándékozott egy-egy füzetet kiadni. Valamennyit *Lázár Béla* írja: Tudtommal csak négy dolgozat jelent meg (1921-ben,) ezek 30 lap terjedelmű, 15 képes táblát tartalmazó füzetek és Csók, Iványi—Grünwald, Perlmutter és Gyárfás művészetét ismertetik. Különböző időben és szétszórtan megjelent dolgo-zatait gyűjtötte egybe *Petrovics Elek: Ujakraól és régiekről. Művészeti dolgozatok* (1923. Amicus Kiad, 128 l. 16 kép) c. kötetében. Újabb dolgozatai többnyire a Szépművészeti Múzeum-mal foglalkoznak. A gyűjtés irányairól, a múzeum jövőjéről, a múzeumok és gyűjtők együttműködéséről szóló cikkei egy kiválóan finom érzékű múzeumpolitikus értékes tanításai. A múzeum újabb szerzeményeit (Eeckhout : Sunamiti nő, Altdorfer :

Keresztrefeszítés) ismertető dolgozatai eredeti kutatáson alapuló művészettörténeti tanulmányok.

Ybl Ervin: *Az antik és a modern művészet* (Olcsó Könyvtár 1967—1980 sz. 1920. 96 l.) c. művében a késő római és a legmodernebb képzőművészet benső összetalálkozását keresve, a művészi alkotás legmélyebb problémáit fejtegeti. Az optikai és plastikai szemlélet elemzésében, kapcsolatban a késői antik művészetnek Kelet művészi akarásától való befolyásoltságának kérdésével, sikerrel bírálja Riegl Alajos elméletét. Különösen értékes a modern művészet mélyreható és megértő elemzése. Ugyancsak Ybl-től jelent meg: *A gótikus szobrászat Olaszországban* c. kötet, mint szerzőnek „Az olasz szobrászat három százada” címen készülő hatalmas művének első kötete. (1923. „Művészeti Könyvtár” Lampel R. kiad. 160 lap 42 kép.) A tartalmas bevezetésben önálló kutatások alapján és a gótikus művészet nagy egészébe beállítva magyarázza az olasz gótikus szobrászat sajátos fejlődésmenetét, melynek jellemzőjét abban látja, hogy az antik művészet értékelése teljesen sohasem szűnt meg Itáliában. Könyve további során részletesen ismerteti az egyes mestereket és iskolákat. Fülep Lajos: *Magyar művészet* (1923. Atheneum. 189 l. 2 kép.) c. könyvében mélyen alapozott történetfilozófiai módszerrel, a művészetek közösségének és folytonosságának álláspontján állva kutatja a nemzeti karakter lényegét. Művészetbölcseleti úton leszűrt megállapításait az építészet terén Lechner Ödönben, a szobrászatén Izsó Miklósban véli megtalálni. Végül az impressionista festészet történetfilozófiai elméletét adja. Szerző általában biztosabban mozog a filozófiai eszthetika ideáktól meghatározott világában, mint az empirikus eszthetika téren. A legmodernebb művészet problémáit hozza közelebb a közönség érdeklődéséhez Hevesy Iván: *Futurista, expressionista és kubista festészet* (1919. „Ma” kiad. 30 l, 45 kép.) c. füzetével. Sokkal rövidebb lélekzetű a dolgozat, semhogy kimerithetné témáját; mindig elvi magaslaton álló megállapításai azonban így is megértő elmélyedésre és biztos ítéletre vallanak. Az illusztrációs anyag megválasztása nem a legszerencsésebb.

A régészet és művészet-történet, de a művészi alkotásnak is határmesgyéjén jár Lux Kálmánnak gyönyörű kiállítású díszműve: *A budai várpalota Mátyás király korában*. (1922. Szerző kiadása. Hornyánszky-nyomda. 48. l. 52. kép, 11 melléklet.) Egykorú metszetek, a helyenként még meglevő alapfalak, múzeumokban őrzött töredékek, kortársak leírása alapján építi fel Lux — írásban és képekben — a nagy király világhíres palotáját. Részben történet, részben hatalmas teremtő fantáziával megalkotott rekonstrukciós kísérlet; de mindenképpen egy tudós művésznek a múlt dicsőségétől megihletett elmélyedésének és teremtő lendületének monumentuma.

*Lyka Károly: A táblabíró világ művészete, 1800—1850.* (Singer és Wolfner. I—IV. köt.) c. műve több mint művészettörténet: művelődéstörténet. Egykorú irodalmi forrásokból, óriási szorgalommal gyűjtött adathalmazból és bőséges tárgyismerettel törekszik rekonstruálni az ő megszokott művészeti materialista módszerével, öt évtizednek művészetét, közviszonyait, szociális állapotát, magánéletét, stb., egyszóval azt az egész világot, amelyet közkeletűen Biedermeyer kornak hívnak. Kár, hogy a rengeteg adatot, amelytől nem tud megszületni egy egységes kép, nem függelékben közli, ahol azután egyúttal a forrásokat is megjelölhetné..

Meg kell még emlékezni a Műemlékek Országos Bizottságának munkásságáról. Ez a fontos művészeti hatóságunk, mely a multban hatalmas restaurálásokkal (Vajdahunyad, gyulafehérvári, kassai székesegyházak stb.) szolgálta a magyar kultúra ügyét, szintén súlyosan érzi az idők megnehezült járását. Életrevalóságát bizonyítja azonban, hogy alkalmazkodva a megváltozott viszonyokhoz, különösen az anyagiakhoz, munkássága körébe bevette műemlékeinknek kiadványokban, előadássorozatokban való ismertetését, általában a műemlékügy iránt érdeklődés felkeltését. Eddig megjelent Ernyey József és Lux Kálmán tollából: *A visegrádi vár* (1923. 64 l. 46 kép.) A szép kiállítású vezetőkönyv elsősorban turisták számára készült. Sajtó alatt van a „*Budapest műemlékei*” c. diszes kiadványa, mely az idei télen tartott előadássorozatot foglalja, gazdagon illusztrált kötetbe. Ugyancsak közelebbről fog megjelenni a régi magyar várakat ismertető munka és a nagyszombati egyetemi templom monographiája. A Bizottság restaurálási munkássága sem szünetelt, amennyiben rendkívüli áldozatok árán helyreállította az ócsai ref. templomot, románkori építőművészetünk e nevezetes emlékét.

Művészeti folyóirataink: *A műbarát*, szerkeszti Elek Arthur és a Pogány Kálmán szerkesztésében, 1923-ban megindult *Ars Una*.

*Dr. Schneller Vilmos.*

## KAKUKTOJÁS.

Elismerem, hogy egy-egy jó, gyönyörködtetve oktató regét megírni nehéz. De mi, a kik végig éltük a világháború borzalmait, még nagyon jól tudhatjuk, hogy az ujságok rémhíreiből, vagy a hivatalos lapok szükszavú jelentéseiből a valót kitalálni még nehezebb. Némelyek előre is sajnálják a jövő történetírót, mert nem is tudják annyi ellentétet, annyi hazug, gyűlölködő tudósítás, dicsekvés és rágalmazás között hogyan tud majd eligazodni?!

Csalódik azonban, aki azt hiszi, hogy sokkal könnyebb dolga van a múlt idők történetírójának!

Az emberek mindig emberek voltak. Mindig akadtak köztük, akik pillanatnyi, földi érdekekért a hamisítás, a hazugság fegyveréhez nyultak. Persze, ezek nem voltak koholt sürgönyök, hamis váltók s más mostanában használt eszközök, hanem mindig az illető időszakban szokásos bizonyítékok utánzatai.

A középkorban a vagyonszerzés eszközei az oklevelek, a családi dicsőség hirdetői pedig a versekben és prózában írt krónikák voltak.

Nosza tehát, aki gyorsan és érdem nélkül akart gazdagodni, csináltatott hamis oklevelet, a ki magas polcra akart hirtelen kapaszkodni, íratott magának koholt, képzelt genealogiát vagy krónikát. János deák 1385 táján 18 darab hamis oklevelet készített a lipcsei és turóczi-megyei nemesek részére; Zomlani Gábor pedig 1445 előtt egész csomó bizonyítványt gyártott azoknak, akik őt jól megfizették.

Hogy Photius konstantinápolyi pátriárka a hirtelen császárságra emelkedett Makedo Vaszilnak soha nem élt őseit egy-kettőre fölhalálta; hogy Magyarországon az Eszterházyknak, Batthyányknak íródeákjai uraik dicsőítésében Szent Istvánig vagy Atilláig, ha kellett Noé-ig meg se álltak, általában ismeretes.<sup>1</sup> Még a XVIII-ik században is Hahnthaler Krizosztom osztrák tudós egész könyvet készített a régi osztrák hercegek magasztalására s úgy nyomtatta azt ki, mintha Aloldus nevű XIII. századbéli tudós írta volna.

Nehéz, fáradságos és háladatlan munka azután egy-egy ilyen hamisítás kiderítése. Unalmas, fárasztó dolog figyelemmel kísérni azokat a bizonyítékokat, a melyekkel végre a hamisítást megcsipni, leleplezni sikerül,

De bármily fáradságos, meg kell annak történnie! Mert igazán mondja Salamon Ferenc, híres magyar történetíró s előbb matematikus, hogy annak, aki hamis oklevelet vagy hazug krónikát vesz kezébe, jobb volna, ha semmi se volna szeme előtt. Ha nincs kezében hamis adat, esetleg később megtalálhatja az igazat, de ha hitelt adott valamelyik hami-

<sup>1</sup> Bojnicics: Az oklevélhamisítás a középkorban. Zagráb: 1880. 3—11. A külföldiekre vonatkozólag I. Gulyás Pál: Irodalmi hamisítványok. Magyar Könyvszemle. 1909. évf. 322—334.



sítónak, már rossz úton jár és nem, vagy csak sokkal nehezebben találhat rá a helyes útra.

A könyvnyomtatás feltalálása előtt könnyű módja volt a hamisításnak: az interpolatio, a betoldás. Abban az időben a szerzők nem gondoskodhattak arról, hogy elmeszüleményeiket egyszerre és pedig tőlük felülvizsgált alakban, ezer és ezer számra kinyomtathassák. Az ő kézírataikat csak a másolók sokszorosították és nem lehetett mindenik másoló hátamegé állani, hogy ne írjon se többet, se kevesebbet, mint amit a szerző akar. Akkor pedig, ha az a másoló más városban vagy későbbi korban élt, ez teljes lehetetlenség volt. Tudják is azt a kéziratok egybevetői, hogy sokszor egy másoló egész fejezetet beletold, vagy ha neki nem tetszik, kihagy az előtte fekvő könyvből. Még a Szentírás se volt ez alól kivétel. Szerző-jogról soknak fogalma sincs, sőt sok másoló előre kimondja, hogy ő csak compiler, egybegyűjtő s így egész bátran mások elmeszüleményét magáénak tulajdonítja, vagy pedig a magáét más híres szerző neve alatt hozza forgalomba. Így keletkeztek pl. a hírhedt Pseudo-Cicero, vagy Pseudo-Clemens-féle iratok.

Ilyen más neve alatt ismert elmeszülemény, mintegy más szárnya alá dugott kakuktojás a magyar történeti irodalomban Töhötöm-Töjtön-Téteny regéje Erdély elfoglalásáról.

Ez, mint tudjuk, Béla király Névtelen jegyzőjének történeti művében fordul elő. Azt hitték tehát nagyon sokáig, hogy ez is írta. S mivel hosszas kutatás, összehasonlítás után kitűnt, hogy e Névtelen az 1196-ban elhalt III. Béla király jegyzője volt s ennek halála után írta művét, Töhötöm regéje is ekkor, 1200 táján keletkezett.

De akik ezt elhitték, egy pénzért hazudozó, büszke urának hizelgő íródeák csalásának áldozatai.

III. Béla király Névtelen jegyzőjének műve nem maradt fenn egykorú kéziratban, hanem egy századdal később, 1300 táján készült másolatban.<sup>1</sup> Hogy e másolat készítése közben egy vakmerő interpolator kakuktojásrakó az eredeti mű egységét megbontotta, arra kézzelfogható adataink vannak.

Mindjárt az előszóban először a szerző menti magát, hogy ígéretéről megfélemedezett és Isten segítségével bizva fogadja,

<sup>1</sup> Lásd erre nézve Fejérpataky László jeles palaeographusunk bizonyítását: A magyar honfoglalás kútfői. 382 l.

hogy igazán és egyszerűen fog írni, hogy az olvasók megérthessék, miként mentek végbe az események. E józan beszéd után az előszó végén egyszerre e kis vers kukkan fel:

„Felix igitur Hungaria  
Cui sunt dona data varia.  
Omnibus enim (diei) horis  
Gaudeat de munere sui literatoris.”<sup>2</sup>

Ezt már ugyanazon szerző nem írhatta. Hogy ő magát kinevezze Magyarország tudósának (literator), hogy előre felszólítsa hazáját az örvendezésre, mert az ő műve megszületett, ez az ő higgadtságával, szerénységével ellenkezik. Ez már másik, dicsekvő léleknek nyilatkozata. Ez már betoldás.

Világosan látható a betoldás nyoma a IV. fejezetben is.

Itt a mű mai alakjában ez olvasható: *Cum autem ipse Almus pervenisset ad maturam etatem*, velut donum spiritus sancti erat in eo, licet paganus, tamen potentior fuit et sapientior omnibus ducibus Scithie. Et omnia negotia regni eo tempore faciebant consilio et auxilio ipsius. *Dux autem Almus, dum ad maturam etate in iuventutis pervenisset*, duxit sibi uxorem in eadem terra.<sup>1</sup>

Az, hogy egymásután (csupán 11 szóval elválasztva) kétszer fordul elő e mondat: „*Cum autem ad maturam etatem pervenisset*” nem tulajdonítható a párizsi egyetemen végzett eredeti szerzőnek, hanem csakis annak a toldozó-foldozó másolónak, aki nem törődött azzal, hogy közbetoldásaival a mű egysége megbomlik, hogy szembeszökő ismétlések fordulnak elő, mert utóvégre is a mű nem az ő elméjének szülöttje volt.

Ha ily módon figyelmeztetve óvatosan vizsgáljuk az egész művet, csakhamar egész fejezetekre bukkanunk, amelyek a mű eredeti szerkezetében nem voltak meg, hanem későbbi közbetoldások.

Így a XI. fejezetben a Névtelen jegyző azt meséli a gácsi (galíciai) és ladoméri orosz fejedelmekkel Álmosnak és vezéreinek, biztatván őket Magyarország elfoglalására, hogy meghalván Attila király „*preoccupassent Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium. Terram vero, que iacet inter Thisciam et Danubium, preoccupavisset sibi Keanus*, mag-

<sup>2</sup> U. o. 393.

<sup>1</sup> Magyar honfoglalás kútfoi. 397—98.

nus dux Bulgarie, avus Salani. Terram vero, que iacet ad Erdeuelu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus, preoccupavisset sibi dux Marout. Terram vero, que est a fluvio Mors usque ad castrum Urschia preoccupavisset quidam dux nomine Glad.”<sup>1</sup> Ime tehát e fejezetben a Névtelen jegyző nem ír semmit Gelou-ról = Gyaluról és annak erdélyi fejedelemségéről, pedig a gácsi és lodoméri fejedelmekhez ez lakott volna legközelebb; tehát annak földjéről kellett volna az orosz fejedelmeknek legtöbbet tudniok.

Továbbá a mű 22-ik fejezetében azt írja az eredeti szerző, hogy Zobolsu, Thosu (et Tuhutum), inito consilio, constituerunt, ut meta regni ducis Arpad esset in porta Mezesina. Tunc incole terre iussu portas edificaverunt et clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt”.<sup>2</sup>

Ezen józan és az ország történetével, fejlődésével annyira megegyező előadással éles ellentétben állanak a 23—27. Töhötöm állítólagos hódításairól szóló fejezetek. Mert, ha a Szilágyság elfoglalása után Töhötöm mindjárt bement Erdélybe s azt elfoglalván sokáig békésen birta, akkor minek jelentették volna ki a meszesi kapúnál oly ünnepiesen, hogy Árpád országa addig terjed? akkor minek építettek ott oly nagy fáradsággal határi gyepeket?

De meg maga az eredeti mű szerkezete is mutatja, hogy a 23—27. fejezetek az elbeszélés világos logikus sorát megbontó közbetoldások.

A 23-ik fejezetben ugyanis megint ezt olvassuk: Thosu et Zobolsu necnon Tuhutum cum vidissent, quod Deus dedit eis victoriam magnam, plures dies ibi manserunt, donec confinia regni firmaverunt obstaculis firmissimis. De hiszen már a 22-ik fejezetben elmondta az eredeti szerző a meszesi kapú és az ott levő gyepek építését! Mire való tehát ez az ismétlés? Az eredeti szerző bizonyára nem esett volna ebbe a hibába, de a közbetoldónak nagyon is szüksége volt a „plures dies ibi manserunt” „több napig ott maradtak” mondatra s annak a gyepekészítéssel való megokolására, mert így küldethetett azután kémet Erdélybe s így készítette el az átmenetet Töhötöm állítólagos hadjáratára.

<sup>1</sup> U. o. 407.

<sup>2</sup> Magyar Honfoglalás kútfői. 421.

Ha a 28-ik fejezetet egyenesen a 22-ik fejezethez csatoljuk és a 22-ik fejezetből Töhötöm útját kihagyjuk, Tas és Szabolcs hadjárata egészen egységes lesz és nem fordul elő benne kétszer sem a meszesi gyeű készítése, sem az Omsó ér (Umusouer).<sup>1</sup>

Nyilvánvaló tehát, hogy e helyütt valamelyik ravasz író-deák a Névtelen jegyzőnek Tas és Szabolcs hadjáratáról szóló egységes elbeszélését megbontotta, hogy így utólag Töhötöm külön kirándulását közbetoldja.

Hogy e ravasz közbetoldó egészen különböző személy a Névtelen jegyzőtől, azt még két másik dolog is kétségtelenné teszi.

A 25. fejezet utolsó mondata ez: „Quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur” A Picenati szót Regino prümi apát *chronicon*jából vette: ez a görög Patzinak szóból alkotta.<sup>2</sup> A patzinak nemzetet azonban a magyar besenyő-nek hívta s ennél fogva azt latinus besseñus-nak vagy bisseñus-nak írta. Kétségtelen, hogy III. Béla kancelláriájában is így, bisseñus-nak írták,<sup>3</sup> s maga a Névtelen jegyző is műve 57 fejezetében bisseñust használ.<sup>4</sup>

A közbetoldó tehát már nem tudta, hogy a picenati besenyőt jelent s így III. Béla jegyzője nem lehetett egy személy.

Ismeretes továbbá, hogy a Névtelen jegyző műve eredeti részében a régi magyar nyelv szótővégi *i* utóbb *ű* hangját *u* betűvel jelzi, Oundu-t, Borsu-t, Tosu-t, Zobolsu-t ír tehát.<sup>5</sup> Ellenben a közbetoldó Ogmand-ot, Opaforcos-t, Almas-Copus alakokat használ, tehát az *ű* hang jelzését elhagyja.<sup>6</sup> Sőt, még ha valami régi írásból le is másolta a Caroldu, Saroltu nőneveket, másodszor már csak Sarolt-ot ír, mert az új helyesíráshoz lévén szokva, nem megy rá a keze a régre.

E különböző helyesírás azt is mutatja, hogy a betoldás csak a tatárjárás után keletkezett. Pontosabban mutatja azonban a kort az, hogy a közbetoldó Erdélyt külön, a magyar királytól független területnek akarja feltüntetni s ura szá-

<sup>1</sup> V. ö. U. o. 419—21. II.

<sup>2</sup> A Magyar Honfoglalás Kútfői 423.

<sup>3</sup> U. o. 321.

<sup>4</sup> V. ö. Knauz: *Monumenta e. Strigoniensis* I. 144. és M. Honfoglalás Kútfői 461.

<sup>5</sup> A Magyar Honfoglalás Kútfői 413, 416, 418 stb. II.

<sup>6</sup> U. o. 422—25. U.

mára önálló fejedelemséget akar szerezni. Azért írja ezeket: „Volebat Tuhutum per se nomen sibi et terram acquirere” „Tunc habitores terre dominum sibi elegerunt Tuhutum”.

A XI—XII. századokban azonban a magyar király testvérei még nem Erdélyt kapták fejedelemségül, hanem Tiszántúlt. Később a király fiai Horvát- és Bosnyákországban tanulták a kormányzás nehéz mesterségét. IV. Béla királyfi korában az 1226—35. években kormányozta ugyan Erdélyt, de nem nevezte magát „dux Transilvanus”-nak, tehát nem alkotott még belőle külön fejedelemséget. Csak 1257-ben, majd 1262-ben lesz V. István „dux Transilvanus”, külön erdélyi fejedelem.<sup>1</sup> 1270-ben ennek is vége lett, de ilyesmi lebegett a közbetoldónak szeme előtt, midőn Töhötömöt erdélyi fejedelemként, utódait pedig a királyi család rokonaiként akarta feltüntetni s így a király szívéért egy nagy erdélyi uradalom adományozására bírní.

Mert a végső célja az egész közbetoldásnak csakis a birtokszerzés volt!

A király udvarában megforduló főúri nemzetségek irigyledve nézték, hogy a Tomaj, Kökényes-Radnót, Becse-Gergely stb. nemzetségek micsoda szép uradalmakat, irigylendő vadászterületeket kaptak Erdélyben. Milyen jó lenne, ha nekik is adna a király s mennyivel könnyebb lenne egy-egy vár vidékének megszerzése, ha erre vonatkozó kérésüket történelmi joggal tudnék igazolni.

Biztosan tudjuk, hogy a Csák nemzetség e végből hamis oklevelet gyártatott. Készítettett nevezetesen IV. Béla király nevében szóló és 1245-re tett adománylevelet. Ebben az volt olvasható, hogy a Csák nemzetség már I. Béla idejében kapott Erdélyben Désakna és Vasas-Szentiván körül 14 falut. Csak hogy az oklevélhamisító nem tudta azt, hogy IV. Béla csak 1231-ben kezdett uralkodni s így az uralkodói évszámot elhibázta; még kevésbbé tudta, hogy Farkas prépost csak 1262-ben lett alkancellárrá, tehát 1245-ben még nem írhatott alá hiteles királyi levelet. Arra meg épen nem gondolt, hogy IV. Béla még nem viselte a „rex Bulgarie” címet s így azt is alakította a királyi címek közé a maga tudatlanságának és gonoszságának elárulására.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> V. ö. Századok. 1920. 77—85, Szentpétery Imre megállapítása.

<sup>2</sup> V. ö. Fejérfataky L. A királyi kancellária az Árpádok korában. 108. Pauler: A magyar nemzet története I. kiadás. II. 766. Közölve van e hamisítvány Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae, IV. 392—93.

Amint e hamisítvány 1295 táján III. András király félrevezetése végett készült, épen úgy az ezen időtájt megint nagyra-törő Tétény (Töhötöm) nemzetség is (közülük Péter 1281-ben tótországi bán volt)<sup>1</sup> szeretett volna Erdélyben 10—20 faluból álló uradalmat kapni s evégből a királyi kancelláriával elhitetni, hogy az ő őse már Szent István előtt bírta e vidéket még pedig hódítás jogán.

Persze erről hiteles írást nem birt felmutatni; egész új krónikával sem mert előállni, mert félt, hogy gyanuba veszik. A megbízott íródeák elővette tehát III. Béla Névtelen jegyzőjének művét s abba toldotta belé a Tétény (Töhötöm) nemzetség egykori birtokairól szóló mesét, betetözvé az azzal, hogy Szent István anyja révén ők állítólag rokonok a királyi családdal.

Hogy mily mérhetetlen zavarokat okozott ezzel a történet-írás terén, mennyi embert félrevezetett, mily rettentő kárt okozott a magyar nemzetnek, azzal ő épen úgy nem törődött, mint a kakuk avval, hogy az ő tojása másoknak vesztére szolgál.

De az embert mégse lehet örökké elbolondítani. Az ő kutató, igazságszerető elméje előbb-utóbb felfedezi a hamisításokat, a kakuk tojásokat.

Dobjuk el tehát mi is, amikor a történeti valót és csakis a valót akarjuk megtudni, mind Töhötöm, mind Gyalu vezér-ségének, Erdélyben való 896-iki lakásának és egyáltalában létezésüknek meséjét. Ne engedjük, hogy egy pénzért hazudozó íródeák bennünket lóvá tegyen!

Csak akkor fogjuk a népvándorlás viharaiban lakatlanná vált Erdély lassú benépesedésének igazi képét megtudni és meglátni.

Dr. Karácsonyi János.

## A NYUGAT-EURÓPAI KULTURA SORSA SPENGLER-FILOZÓFIÁJÁNAK TÜKRÉBEN.

(Harmadik közlemény.)

4. *Spenglernek* fentebb tárgyalt dialektikai és metafizikai fejtegetései tulajdonképen csak az ő történet- vagy kultúr-filozófiájának kívánnak biztos alapot vetni. Dialektikája és metafizikája egyfelől, történetfilozófiája másfelől annyira egybevág-nak, hogy kétségben vagyunk, hogy vajjon tényleg dialektikája

<sup>1</sup> V. ö. Karácsonyi: A magyar nemzetségek III. 93.



és metafizikája *genetikusan* születtek-e meg lelkében, vagy pedig *utólagosan* konstruálta-e meg, indoklásul, s illesztette oda a már előbb kész történetfilozófiája elé? Akár így, akár úgy történt is a dolog, az kétségtelen, hogy történetfilozófiája az ő sajátos dialektikai és metafizikai elméleteinek az alkalmazása.

*Spengler* az ő filozófikus szelleméből kifolyólag a történelmi élet szemlélőjétől azt követeli meg, hogy tárgyával szemben megfelelő *distancia-tudatra* kell eljutnia. A modern természet-tudomány már eljutott erre a követelésre és ennek megvalósítására, amennyiben világképét akkora objektivitással alkotja meg és minden szubjektív intenciótól és előfeltételtől annyira függetlenül, hogy abban az egyéni óhajtasoknak, igényeknek és eszményeknek semmi részük nincsen. A mai történet-szemlélet ellenben még mindig nem tette meg azt a „kopernikusi fordulót”, amely azt követeli, hogy a történet-szemlélő a maga esetleges egyéniségének plánétáját vesse ki a történelmi élet centrumából és a maga egyéniségétől függetlenül alkossa meg a történelmi élet világképét. Az emberiség történetét ugyanis nem lehet súlyos tévedések nélkül egy esetleges figyelő álláspontjához alkalmazni.

A távolság-tudat és a tárgyasság hiánya okozta, hogy a történettudomány sokkal gazdagabbnak és fontosabbnak tartott és tart minden korszakot, amely közelebb esik a mi korunkhoz és annál kisebb fontosságot tulajdonít valamilyen korszaknak, minél távolabb van mitőlünk. Így pl. a Kr. előtti tizenkilencszázadot kisebb jelentőségűnek tartja, mint a Kr. után eső tizenkilencszázadot. És a Krisztus utáni tizenkilenc században az u. n. „újkort” fontosabbnak, mint az előbbi korokat, tehát egyenesen az az előítélet vezeti a mai történet szemléletét, hogy a legutolsó korszak által nyer értelmet és jelentést minden korábbi korszak. Ennek a tévedésnek végső oka abban rejlik, hogy a „jelenben élő” ember önmagát és saját igényeit viszi bele a történet-szemléletbe.

*Spengler* állandóan történelem-szemléletről beszél, miután a szó tulajdonképeni értelmében, amint fentebb láttuk, a történelem-terén *megismerésről* beszélni nem lehet. A történelem-szemlélet pedig a történelem folyamán renkívül sokféle. Rendkívül nagy erudícióval jellemzi a különböző korok történet-szemléletét. Így pl. az egyiptominak nem volt érzéke a jelen iránt, nem volt jelenkor-tudata, mert a jelenre mindig úgy nézett, mint

a múlt és jövő közti keskeny határvonalra. (II. 15.) Az antik görög embernek nincs históriai *emlékezete*. A múlt és jövő, mint rendező perspektívák hiányoznak az öntudatából. Az antik ember a „tiszta jelenben” élt. Nincsenek megbízható történeti adataink, az Olimpias-számitások, az attikai archon- és a római konsul-listák kitalálások. Hasonlóképen a görög kolonizációról nincs egyetlen biztos adatunk. Ugyanez az eset a római történelemmel, mert pl. Caesar korában a római történelem Hannibáléltői ideje még nem volt egészen *kitalálva*. (I. 13—14.) Úgy, hogy *Spengler* nem vonakodik kimondani, hogy az *antik történelem lényegében a mythikus gondolkozás produktuma*. Az antik embernek nem volt valóságos történelmi tudata, hanem minden személyes és általános történeti tény, az egész multat egy mythikus háttérre tett. (U. o.) Csak a 14. század közepén kezd ébredezni az igazi történet szemlélet. *Petrarca* régiségeket, okleveleket, érmekeket gyűjt és bizonyos históriai pietással és bensőségességgel fordul a múlthoz.

*Spengler* egy futólagos áttekintés után a mai történet szemlélet kritikájára tér át és megállapítja, hogy a mai történet szemléletünk ama *distancia-tudat* hiánya folytán és az ezzel összefüggésben levő subjektívizmus következtében egészen naiv módon Nyugat-Európát tette a világtörténelem tengelyévé és a nyugat-európai történelem korát, az u. n. „újkort” tette a világ céljává. És még közelebről, ez a hamis történet szemlélet a *mi időnket* úgy tünteti fel, mint a világ legvégső célját, mintha reánk nézve lenne minden, ami a messzi múltban történt és mintha az egész világtörténelem mi reánk nézve bírna csak értelemmel és jelentéssel. Ebből a praeoccupatióból született meg — *Spengler* szerint — az a helytelen gondolat, hogy a világtörténelem egy *egységes fejlődést* mutat és az az ugyancsak helytelen és közönséges felosztás, amely az emberiség történetét ókor, középkor és újkor schémáira osztja. Erre a lapos és értelmetlen felosztásra vonatkozólag mondja: „... das ist das unglaublich dürrt und sinnlose Schema, dessen unbedingte Herrschaft über unser geschichtliches Denken uns immer wieder gehindert hat, die eigentliche Stellung der kleinen Teilwelt, wie sie sich seit der deutschen Kaiserzeit auf dem Boden des westlichen Europa entfaltet, in ihrem Verhältnis zur Gesamtgeschichte des höheren Menschentums nach ihrem Range, ihrer Gestalt, ihrer Lebensdauer vor allem richtig aufzufassen.” (I. 21.)

Ézt a felosztást ismételtelen egy értelmetlen propozíciónak nevezi. Az emberiségnek, mint egésznek nincs célja, nincsenek ideái, nincs terve, sőt az „emberiség“ egy üres szó, egy fantom, amelyet el kell ejtenünk s e helyett, mint egyetlen *forma* helyett fel kell vennünk az egymástól különböző és egymással szemben önálló *formák* gazdag valóságát. A nyilegyenes fejlődést mutató világtörténelem monoton képe helyett lássuk meg a zártegységek formáit, amely az elszíntelenített történelem helyett egy színes, gazdag és változatos világot fog előttünk feltárni. *A világtörténelem az autonóm kultúrák története.* Hat ilyen kulturát vesz fel, u. m. a chinai, az indiai, a babyloniai, az egyiptomi, az antik és a nyugat-európai kulturát. A tulajdonképeni világtörténelem nem más, mint ezeknek a különböző, egymást felváltó kultúráknak élettörténete. A történet szemlélet előtt az a feladat áll, hogy ezeket a kultúrákat, mint sajátos individuális életalakulatokat ragadja meg.

Az egyes kultúráknak azonban nagyon sokféle nyilatkozata van a művészetben, a tudományban, az állami, gazdasági életben stb., de e sokféleség dacára és ugyanazon önálló kultúrán belül ugyanazon sajátos kulturlélek nyilvánul meg, tehát az egyes kulturnyilatkozatok megértése csak az illető kulturlélek egész szellemének elsajátítása által történik.

A kultúrák egyes életnyilatkozatai között vannak bizonyos, minden életnyilatkozatra nézve alapvető vonások, ú. n. *össymbolumok* a szám és a tér, ennél fogva a *mathematikai szemlélet* az egyes kultúrák sajátos lelkének a legeredetibb és a legközvetlenebb kifejezése. Minden filozófia, plasztika, festészet, muzsika, a technika közvetlen viszonyban van a matematikai szemlélettel és enélkül nem képzelhetők el. Ez a matematikai szemlélet és ebben a tér és a szám minden kulturális alakulatnak a sajátos alkotása, minden kultúrának megvan a maga térvilága és számvilága és ennél fogva a maga saját matematikája. Csodálatos erudícióval tárja fel *Spengler* a különböző kultúrák szám-, tér-világát és matematikáját. Az antik matematika csak a kéznéllevő, fogható, konkrét síkok és vonalak érzéki elemére vonatkozik, ennél fogva a kosmost anyagi dolgok számlálható summájának nézte és ezért a művészete csak plasztika. A nyugat-európai matematika *Descartes*-tal kezdődik, aki az antik világ „apollói“ számtípusával szemben a végtelenbe törő, szenvedélyes „fausti“ számtípust inaugurálja. A modern mathe-

matika szám-typusának a symboluma a „funkció” fogalma, amely felfogás a nyugatin kívül egyetlen kultúrában sem található fel. (I. 102.) A nyugat-európai kultúrát minden nyilatkozatában ez a *fausti* lélek jellemzi, amely minden feltételezettől a feltétlen felé űzi és folytonos nyugtalanságban és örökös kutatásban tartja a nyugati embert.

Dr. Tavaszy Sándor.

(Vége következik.)

## ÚJ KÖNYVEK.

1. Gyárfás Elemér: Románia hitelszervezetei és az erdélyi magyar pénzüintézetek. Lugos, 1924. 8 r. 126. oldal.

2. Dr. György Lajos: Irodalmi olvasókönyv, I. rész. Prózai irodalom. Retorika. Engedélyezett tankönyv; kéziratban.

3. G. Kristóf: Influența poeziei populare română din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint. Különlenyomat a Kolozsváron megjelenő Dacoromâniă 1923. évi folyamából.

4. Nagy József: Taine. Budapest, 1922. 186 oldal. Ember és természet c. kiadványsorozat I. kötete. Kiadta a Franklin társulat.

5. Revue des Études hongroises et finno-ougriennes. Sous les auspices de l'Académie Hongroise des Scienc. Dirigée par Zoltan Baranyai docteur ès lettres, Alexandre Eckhardt professeur à l'université de Budapest. Paris. 1923. Première année. Nos. 1—2., 3—4.

5. Dr. Szentkirályi Ákos: Erdély juhái. Az Erdélyi Gazd. Egylet könyvkiadóvállalatának LX. füzet. Cluj—Kolozsvár, 1923. Providenția nyomása. 8. r. I—IX. és 1—134 oldal.

7. Varga Béla: A logikai érték problémája és kialakulásának története. Budapest, 1922. 8 r. 149 oldal. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Értekezések a philos. és társadalomtudományok köréből. II. k. 5-ik szám.

1. Gyárfás Elemér: Románia hitelszervezetei s az erdélyi magyar pénzüintézetek.

Gyárfás Elemér tollából „Erdélyi problémák” cím alatt nem rég jelent meg a könyvpiacra egy testes füzet, mely az írónak az imperium-változást megelőző 15 esztendő alatt írt publicistikai dolgozatait foglalta egybe s most egy másik, jóval aktuálisabb jellegű füzet jelent meg Lugoson, ugyancsak tőle, mint különlenyomat a Magyar Kisebbség c. folyóiratból. Az új füzet megírására Slavescu Victor „Organizația de credit a României” cím alatt megjelent kötete adta az ösztönt. Gyárfás Elemér munkája részletesen, helyen-helyen élénken polemizálva foglalkozik Slavescu könyvével és az a körülmény, hogy a Slavescu könyvéhez szigorúan alkalmazkodva, a felölelt téma

által igényelt keretnél jóval kisebb térre szorítja fejtegetéseit, nincs előnyére művének. A mű közvetlen céljául egyébként a román állam területén elhelyezkedett hitelszervezetek történelmi fejlődésének ismertetése szolgál. Ezt az ismertetést világos okfejtéssel és ügyes csoportosítással végezte Gyárfás Elemér, úgy, hogy bár jelentékeny adathalmazzal dolgozott, a munka sehol sem vált fárasztóvá. A különböző tartományokban és az ezek keretén belül jelentkező egyes nemzetek körében működésben levő pénzüintézetek fejlődéséről adott kép nem nélkülözi az érdekességet és még a laikus olvasónak is, sok tanulsággal szolgál. Az erdélyi románság pénzüintézetei alakulása körül végbemenő történelmi processust igen jellemzően, sőt színesen világítja meg Gyárfás Elemér, anélkül, hogy bármibe vétne a történelmi igazság és a szakemberre különösen kötelező tárgyilagosság ellen. Kiválóan érdekes része a munkának és egyben érdeme írójának az a száraz okfejtéssel, de annál frappánsabb igazsággal megírt rész, melyben Slavescunak a magyar urallommal szemben a nemzetiségek gazdasági elnyomása címen hangoztatott vádjá ellen szállt sikra. Azt hisszük, hogy aki a munkának ezt a részét kellő figyelemmel és tárgyilagossággal olvassa, nem fogja igazoltnak találni a mű egyik, különben elismerésre méltó alapossággal írott kritikájának azt az észrevételét, hogy Gyárfás nem bánt el kellő eréllyel a Slavescu tulzódó sovén felfogástól átítatott tétéleivel. Lehet, hogy ezek mindenikére nem tért ki, de azután, hogy a gazdasági elnyomás vádját kellő értékére szállította le, ezt méltán tarthatta feleslegesnek. Egyébként a jelzett kritika részéről Gyárfástól igényelt további polemiát teljesen mellőzhetővé teszi Gyárfás munkájának az a része, melyben Slavescunak az új román állam területén még működésben levő hét budapesti fiókintézettel foglalkozó tendenciózus rosszakaratát tárja fel. Ha valaki hét, a dolog természete szerint súlyos nehézségekkel küzdő bankfiókkal szemben az állami apparátus olyan mértékű megmozdítását tartja szükségesnek, mint az idézett részben Slavescu, akkor a gondolkodásnak olyan, szinte alantas elfogultságát kell látnunk a magyar imperium ide vonatkozó politikájának megítélésében, ami mellett nemcsak hogy feleslegesnek tarthatunk minden további szót a polemiából, de többszörösen sajnálni lehet, hogy Gyárfás Elemér az ő ehhez mértén nagy magasságban álló fejtegetései alapjául és kiinduló pontjául éppen Slavescu könyvét választotta.

Legérdekesebb része Gyárfás munkájának az Erdélyben levő magyar pénzüintézetek történelmi fejlődésének és a budapesti nagy bankok e fejlődésbe belejátszó alapításainak és elhelyezkedéseinek ismertetése. Ez a rész azonban nem ment egy jelentékeny tévedéstől. Ugyanis Gyárfás a valóban megállapíthatónál jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít az erdélyi pénzüintézetek alakulásában a pártpolitikai szempontnak, és

mig egyfelől igen érdekes és igen igaz megállapításban tárja fel e szempontnak az erdélyi magyarság szellemi és lelki egységére gyakorolt hatását, másfelől helytelen következtetésnek esik áldozatául, mikor az Ugron Gábor csődbejutott „Székely egyleti takarékpénztárának” működését is pártpolitikai motívumokkal kapcsolja össze. Ugron, mint *üzletember*, nagyon is nem ismerte a pártpolitikát; egyébként az is téves, hogy az Ugron bankjának válsága és bukása az 1890-es években következett volna be, mert a csődbejutás 1902-ben történt és így ennek a bukásnak nem lehetett szerepe a budapesti bankok Erdélyben történt térfoglalásában, mely — mint ezt Gyárfás Elemér is helyesen állapítja meg, — az 1890-es években kezdődött és nagyrészből be is fejeződött. Alapul és okul erre a térfoglalásra a kolozsvári nagy pénzügyintézetek válsága szolgált, amelyet a naszói erdőségek kihasználására alakult Fakereskedő részvénytársaságnál való érdekeltségük idézett elő.

A munka igazi célját rövid, de elvitathatlan igazságokat tartalmazó összefoglalásban Erdély gazdasági életének az új viszonyoknak megfelelő és azokkal számoló, de a természetes fejlődést biztosító egyetemes gazdasági politika szükségének elismerésében jelöli meg a szerző. Befejezésül a működésben levő magyar pénzügyintézetek mai helyzetéről és működési irányáról ad érdekesen összefoglaló képet. A nem csekély fáradtsággal összeállított munkának érdeméül írhatjuk könnyed, bár nem mindenütt magyaros stílusát. Írójának minden sorából kitűnik komoly ügyszerelete és őszinte meggyőződése.

Dr. Várady Aurél

## 2. Dr. György Lajos: *Retorika*.

Mindig úgy éreztem és tapasztalataim is megerősítettek hiedelmemben, hogy jó dolgok azok, melyek emlékezetemben önkéntelenül, minden kényszerítés nélkül is több-kevesebb élénkséggel megmaradnak. Viszont az értéktelen vagy haszontalan dolgok még sok ellenkező erőlködés dacára is mint a muló szappanbuborék repülnek ki fejemből. Ez a régi tapasztalat jut eszembe most, amikor Dr. György Lajos kiadatlan könyvéről, az V. osztály számára készült „Rektorikáról” szándéksom írni. Emlékezetembe akarnám hívni a retorikát, amit úgy másfél évtizeddel ezelőtt a középiskolában tanultam. Hosszas gondolkodás után eszembe jut Polybios és Tacitus; erről a két tiszteletreméltó történetíróról kétségtelenül szó volt ott; bizonyára sok minden egyébről is. Amint most, utólag néze-



getem, szerepel ott : leírás, történetírás, értekezés, szónoki beszéd. Megfoghatatlan összeállítás !

Amikor Dr. György Lajos ezelőtt mintegy két esztendővel közölte velem, hogy megbízatás értelmében retorikát kell írnia, őszinte részvétet éreztem iránta. Ki is kifejeztem ezt valahogy ilyesformán : A retorika a pedagógia területén az az óvilági mastodon, amely a rómaiak kora óta a középkor hét szabad művészetén keresztül a mai napig mint csodálatos megkövesült diluviális őslény kísért az iskolákban. Minden haladt ! A természettudósok a Röntgen-sugárzásról és az atomok szétbomlásáról beszélnek. A modern nyelvek tanárai a direkt módszer segítségével új úton haladnak. Az irodalomtörténet a modern esztétikai vívmányok segítségével messze távolodott Bod Péter Athénásától. Egy tárgy maradt meg változatlan nyugalomban, egy tárgy nem hallotta meg a fölötte berregő repülőgép motorját : *a retorika !*

Ennek az iskolai évnek elején oly beosztást nyertem, hogy tanári működésem óta először kellett retorikát tanítanom. Tankönyv nincs. Dr. György Lajos erre oly szíves volt, hogy kész és a közoktatásügyi minisztériumtól jóváhagyott kéziratát használatra rendelkezésemre bocsátotta. Ritkán ért kellemesebb meglepetés, mint e kézirat tanulmányozása és e tárgy ily alapon való tanítása közben. Erről szeretnék itt röviden beszámolni.

*Dr. György Lajos Retorikája* a prózai műfajok összefoglaló ismertetését tartalmazza. A régi retorikai beosztást itt hiába keressük. Kitűnő és áttekinthető módszerrel az egész anyagot három részre különítette el, ezek a részek azonban egymással szervesen összefüggenek. Az első rész a szónoki beszéddel, a második a tudományos, a harmadik meg a szép-prózával foglalkozik.

A *szónoki próza* két csoportra oszlik : szónoki beszédre és írott szónoklatra. A *szónoki beszéd* az élőszóval elmondott, vagy elmondásra szánt írásműveket tárgyalja. Ennek csoportosításában a tárgy és az alkalom voltak irányadók, a csoportokon belül pedig a történelmi fejlődés. A *politikai szónoklat* szemelvényekben és ismertetésekben Demosthenestől Deák Ferencig vezet el. A *törvényszéki beszéd* szintén a görögöktől a modern törvényszéki szónokokig kalauzol. Itt a különböző népek törvényszéki szónokainak ismertetésénél eddig iskolai szempontból teljesen felhasználatlan anyagot nyújt a szerző,

Az *egyházi beszéd* a kereszténységgel veszi kezdetét. Híres szónokok egész soráról hallunk ebben a részben. Az *akadémiai beszéddel* kapcsolata az akadémiák keletkezésének történetével is megismerkedünk. Az *írott szónoklat* reámutat a napi sajtó jelentőségére, s egyben átvezet a tudományos prózához.

A tudományos próza általános képet nyújt az emberi haladás egyik legfontosabb tényezőjéről: az ismeretközlésről. Megemlékezik a tudományok elkülönüléséről és ezen az alapon három nagy csoportban részletesebb képet is ad. Az egyik csoport a *bölcséleti prózával* foglalkozik. Megemlékezik itt a szerző a filozófia egyes ágairól és azokon belül több jó olvasmányt nyújt. A bölcséleti prózához csatlakozik a *természettudományi próza*, amely az előbbiből származott. Itt természetesen nem lehetett a szerző célja az, hogy részletesebb felosztást és bő ismertetést nyújtson. Hiszen valósággal elveszett volna ezen a beláthatatlan területen. Általánosan jellemezte, hogy mily módon különülnek el az egyes természettudományok, s kiemelte, hogy mindenik ág sajátos célját szolgáló műnyelvet használ. A tudományos próza harmadik csoportjában a *történeti prózáról* emlékezik meg a szerző. Ezt a csoportot is a fejlődés szigorú figyelembevétele jellemzi.

Azt a tanulót, aki ezeknek az ismereteknek a birtokába jutott, könnyen átvezeti a szerző a *széppróza* körébe. Az egyszerű népek epikája a történelem és a képzelet vegyülete. A történelírás tehát tartalmaz olyan elemeket, amelyek a szépprózában is lényeges szerepet játszanak. Ez a rész főként a *regény történetével* foglalkozik; az anyagot népek szerint csoportosítja, a felsorolásnál pedig itt is a történeti fejlődés az irányadó. A külföldi irodalomról oly tájékozást nyer itt a tanuló, mint azelőtt a középiskolában soha. Úgyes, tapintattal főként azokat az értékes műveket emeli ki a szerző, melyeket a tanuló feltételezés szerint bizonyára ismer. Így a tanuló örömmel üdvözli kedves olvasmányait, szeretettel foglalkozik velük s valósággal játszva jegyzi meg az azokra vonatkozó komoly tudnivalókat. Természetes, hogy a magyar szépprózában itt is terjedelmesebb ismertetés jutott, sőt befejezésül a magyar prózai stílus fejlődését is megtaláljuk.

Röviden ez ennek az érdekes munkának az anyaga. Mondjuk meg e helyen egyetlen kifogásunkat is: fel lehet ez

ellen a rendszer ellen hozni azt, hogy a szempont nem egészen egységes, mert a külső forma: a próza nehezen tartja össze a természettudományt és a regényt. Azonban ez a kifogás is elesik, ha a szerző gondolatát figyelembe vesszük: a magyar nyelvtanítás célja az V. és VI. osztályban az, hogy a tanulóval a tudományra és irodalomra vonatkozó stílusismerteket egységes összefoglalásban közölje. Ennek egyik arányos része az, amit a tanuló erre vonatkozólag az V. osztályban tanul. Ennek szerves folytatása a VI. osztály poétika-anyaga. A szerző ezt is elkészítette, hasonló szellemben. A VI.-os rész azonban inkább a tárgy bőségében különbözik az eddigi feldolgozásoktól, nem pedig a szempontok újdonságában. Ha ezt a szempontot figyelembe vesszük, akkor elesik ez a kifogás is, az így végzett munka jelességei pedig annál inkább szembe ötlenek.

Jómagam abban az előnyös helyzetben vagyok, hogy ennek az új módszernek üdvös újításait már az idén is felhasználhattam. Hogy milyen helyes ez az új módszer, arról lépten nyomon meggyőződtem, amikor láttam a tanulók érdeklődését, mondhatnám szeretetét, amely ezzel a tárggyal szemben megnyilvánult. Annál sajnálatosabbnak tartom, hogy kartársaim nem voltak ebben a kedvező helyzetben, mert ez a könyv, mely már félesztendeje jóváhagyást nyert, még mindig kéziratban várja jobb sorsát. Hogy miért? Nos ez üzleti kérdés, ahhoz pedig én nem értek.

Dr Rajka László.

### 3. G. Kristóf: *Influența poeziei populare române din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint.*

A fenti cím alatt hívja föl a szerző a román filologia figyelmét arra az ismeretes, de elég figyelemre nem méltatott körülményre, hogy Balassa Bálint két virágénekét megnevezetten két román népdalra írta, az egyiket a „*Șzavu nu las' en kasza fata oláh ének nótájára,*” a másikat „*arra az oláh nótára: az mint az eltévedt juhokat siratja volt az oláh lány.*” Messze-menő következtetéseket vonni belőle s irodalmi hatásokat és kapcsolatokat keresni benne, kétségkívül nem lehet s erre a szerző sem gondolhatott. Ha ki lehet sütni belőle, hogy Balassa ime románul is tudott, az mindenesetre örvendetes, de Balassára nézve (tudni tudhatott, az akkor se volt boszorkányság) az akkor sem igen jelent egyebet, minthogy a fülébe csengett két román nóta s verset fabrikált rájuk, a dallamra. Hogy

névleg is megnevezi a dallamot, abban van egy-két szemernyi naiv hiuság is, a szerelmi arzenáljához minél tarkább trofeumokat gyűjtő trubadur ártatlan hiusága. Maga a tény azonban így is elég érdekes és tanulságos, kivált a magyar versformák kutatójának. Még érdekesebb és becsesebb azonban a román filológusra, aki ime itt a XVI. századból két román népdalra kap utalást. Azért sajnáljuk, hogy a szerző szószerint is nem idézi az első versszakokat. A szövegből kicsengő ritmus a legjobb nyomra vezető kalauz lehetne.

*Pálffi Márton.*

#### 4. Nagy József: *Taine*.

Az egyetemi katedrán Gyulai Pál Petőfit világos koncepcióval, de gyarló előadással magyarázta, melybe színt és életet csak azok a ritka percek vittek, mikor lehunytt szemmel elmerengett ifjú korának emlékein vagy élményein. Mi pedig, a szeminárium törzs tagjai, akik állandóan bejárhattunk az olvasóterembe, Tainet olvastuk és a környezetelméletéről vitatkoztunk. Beöthy és Alexander előadásai nyújtottak is ebből némi izelítőt és így nem csuda, ha ez időtől fogva minden irodalomtörténeti értekezés ügyesen vagy ügyetlenül a nagy francia gondolkozó hatása alatt született. Az *Angol Irodalom Története* sokszor, de sokszor lenyűgözött azóta is és még most is, sok idő múltán, mikor felfogásom teljesen más, szinte fáj megválni az ifjúkor lelkesedésének tárgyától.

Valami ilyen lelkiállapot élt Nagy Józsefben is; őt is ifjú éveinek vonzalma készítette, hogy megírja e munkáját s szeretettel értékelje Taineben az eszmék emberét, habár bölcséleti felfogása teljesen szembenáll ennek pozitívizmusával. És éppen ez adja meg műve értékét: nem életrajzot ír, nem pusztán ismerteti egy kétségtelenül nagy elme műveit, hanem meghajolva „az európai tudományos világ egyik legnagyobb tanítója” előtt, hozzá méltó bírálatot gyakorol rajta. Ezt úgy végzi, hogy Tainet nem intézi el egyszerűen hibáinak és fogyatkozásainak kisebbitő mutogatásával, — de magát is megbecsüli, mikor méltó ellenfélként száll szembe. E bírálat útján alakul ki Taine igazi jelentősége: elméletei ma már a tudományos gondolkodásnak csak történetemlékei; de műveibe lehelt szubjektivitása, személyisége, mindig eleven marad alkotásának lapjain, mindig elvarázsolja az olvasót.

Ehhez a megállapításhoz Nagy József Taine munkáinak és a rá vonatkozó irodalomnak teljes ismerete és a művei finom analízise után jut el. Az eszmék emberét vizsgálja benne, magánéletét csak érinti. Gyermekkorának vázolásában csak azokat a momentumokat emeli ki, melyek értelmének megindulását világítják meg. Az École Normale-ban töltött évek rajzá-

ban természettudományos fölfogásának kialakulását, Spinoza hatását fejtí föl. A vidéki tanárkodás egy évének történetében látjuk, mint mélyül el Taine szelleme Hegel megismerésével és mint foglalja el gondolkozásában az első helyet a történet-filozófia és a lélektan. Ez időtől vallotta magát pszichológusnak, aki saját szavai szerint a kritikában és a történetben is lélektant csinált. A *Hírnév felé* c. fejezetben igen ügyes ismertetését kapjuk Tainenek Liviusról, Lafontaineről és a XVIII. sz. klasszikus filozófusairól írt első műveinek, melyek megjelenése után 29 éves korában már Franciaország vezető elméi közé sorolják.

Ekkor egy kis utazást tett Németországban és írta *Az Angol Irodalom Történetét*. Utána 3 hónapig járt-kelt Itáliában, 1864. okt. 28-án pedig az École des Beaux-Arts tanárává nevezett ki.

Már az eddigi fejezetekben is úgy írt és úgy fejtegetett Nagy József, hogy fölöslegest, kifogásolni valót, vagy tévedést nem találhatunk bennük. Könyvének következő három fejezetében tárul mégis elénk a magyar bölcselet egész tanultsága, gondolkozásának rendszeressége, filozófiai fölfogásának ereje. Taine környezet-elméletét, műbölcseletét és ismeretelméletét fejtí ki és bírálja ezekben. Alaposan és mindenütt híven ismerteti Taine elméletét, de mindenütt nyomon kíséri ellenvetéseivel és cáfolataival. Rávilágít elméletének forrásaira és tisztelettel emeli ki eredetiségét. Taine elmélete korán, — első ízben még főműveinek megjelenése előtt Planche Gusztáv által 1857-ben, — s azután többször részesült erős kritikákban; az ideálistizikus bölcselet új életre kelése után még szokásba jött néhány szellemes, vagy erős szóval intézni el az egészet. Nagy József nem választja e kényelmes módot: ítéletet mond, de alapos körültekintéssel és megokolással.

Tainet természettudományos felfogása arról győzte meg, hogy a természet egységes, ennél fogva törvényei is mindenütt egyformák. Ezeket a törvényeket kereste az erkölcsi ember genetikusan természetrajzában. Nyilvánvaló, hogy az ember organikus lény és Taine a Herder-féle és a romantikus történet-bölcselet hatása alatt az emberi társadalmat, a nemzeteket is organizmusoknak fogta fel. Anatómiát és fiziológiát akart tehát csinálni róla, vagyis olyan állandó érvényességű törvényeit akarta megállapítani, mint aminőket e két tudomány állított fel az organikus világról. Így jutott el a környezet-elmülethez, mely a tények megfigyelését tartja főfeladatának. De a tény szón nemcsak materiális tényt értett; az eszmék hatóerejét nem vonta kétségbe. A tényeket az irodalom, a bölcselet, a vallás és az intézmények történetében kereste, mert ezek mögött az embert látta, az emberi sorsot. Mélyebb ismeretet erről az oki kapcsolatban keresett, az ok volt tehát szemében az a tény, melyből másoknak természetét, vonatkozásait le lehet vezetni. Az organikus világban a legfőbb ok a típus eszméje, mivel a

tipus sok organizmus felépítésének egységes terve, melyből mindazon okok leszármaztathatók, melyek a kifejlett organizmust megalkotják. Az emberi típust alkotó kölcsönösen összefüggő erők pedig a *faj*, a *környezet* és az *időpont*. E felfogás a történelmet mechanikává teszi, melyben a *kölcsönös függések törvénye* a fő.

Taine egész élete munkásságát annak áldozta, hogy természettudományt csináljon a történelemből s megvolt benne az a művészi képesség, hogy vélt törvényeit világosan tudta megmutatni. Elmélete tényleg oly tetszetős, hogy szinte gondolkozás nélkül elfogadható, nincs látszólag magától értetődőbb elmélet.

Taine tévedése, illetőleg elméletének gyöngesége azonban ma már világos. Alapja az oki kapcsolat, melyet tapasztalati tényként, bizonyos ismétlődő szabályosságnak fog föl. Pedig az okság a gondolkozásnak oly alapformája, mely minden megértésnek előfeltétele, tekintet nélkül arra, hogy valamely tünetény ismétlődik-e, vagy sem. Taine összetévesztette az okságnak logikai fogalmát az oksági viszony pszichológiai fogalmával. A tudomány lényege nem a valóság oksági magyarázata, hanem fogalmainak rendszeres földolgozása és összefűzése. A tudomány a valóság újraalkotása az emberi elme természete és lehetőségei szerint. Rendszerüket a tények természete szerint más és más szisztematikus és methódikai eszmével lehet létrehozni. Így lehetetlen azonos módszert alkalmazni a történelemben és a mechanikában. Amabban az egyén az első kategória, emebben az atom; ennek mozgásait megérteti az erő, amazét a cél. Az egyén közösségben él; társadalmat, államot alkot nem mechanikai, hanem morális törvények szerint. A történelemben a fő cél a morális egyéneknek, a *személyiségeknek*, cselekvéseit, alkotásait megfigyelni. E személyiségek elvei pedig az etikában vannak előadva, ezért a tudományos történetírás szempontjait, módszertanát, kritériumát az ethika adja meg, nem pedig a biológia, vagy más természet-tudomány.

Igy dönti meg Nagy József Taine elméletét már alapjában s folytatja kritikáját ellene a legapróbb részletekig. De ha megfosztja is Tainet a bölcselő babéraitól, hódolattal hajlik meg az igazság állhatatos kutatója, az odaadó munkásság mintaképe és a művész előtt.

Nagy József könyve a Franklin-Társulat *Ember és Természet* című új vállalatának első kötete gyanánt jelent meg. E vállalat korunk minden nagy kérdésében filozófiai magaslatról akarja megbízhatóan tájékoztatni a művelt magyar olvasót. A filozófia iránt mindenütt fölébredt örvendetes érdeklődésnek akar eleget tenni tehát e vállalat s hisszük, hogy éppen Nagy József szerkesztésével eleget is tesz. A Taine-kötettel a XIX. sz. pozitívizmusának ismertetése kezdődött meg.



A könyv kiállítása tetszetős, nyomása tiszta, bár néhány könnyen javítható sajtóhiba ugyan maradt benne; papirosa is kissé gyöngé. Tainenek Bonnat által festett arcképe disziti a kötetet.

Dr. Kiss Ernő.

## 5. Revue des Études hongroises et finno-ougriennes.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg. Célja: tájékoztatni a tudományos világot a magyar és a finnugor összehasonlító nyelvészet fontosabb eredményeiről, a magyar történelem és filológiai kutatásokról. E mellett különös gondot fordít a francia-magyar politikai és irodalmi vonatkozások földerítésére.

Az alábbiakban az első évfolyam tartalmát ismertetem.

Az 1—2. (kettős) számot gróf Zichy István *A magyar nép eredete* című tanulmánya vezeti be. Benne összefoglalja *A magyarság őstörténete és műveltsége a hontoglalásig* című munkája eredményeit, mely a Magyar Nyelv Kézikönyvének 5. füzeteként jelent meg. Ez első cikkében az ugor-magyarság ősi műveltségének rajzát adja és ősi lakhelyét igyekszik megállapítani. A második részében a török-magyar probléma tárgyalását ígéri.

Pais Dezső *Francia-magyar vonatkozások az Árpádok alatt* címmel hosszabb tanulmányt közöl, melynek e számban megjelent első része a politikai, dinasztikus és egyházi vonatkozásokat tárgyalja.

Kastner Jenő: *Petőfiről* írt méltatása bevezetésül a költő lelki fejlődését rajzolja legelső költeményeitől a *Felhők* romantikus-pesszimiztikus világán keresztül a fejlődés magaslatáig, melyben a költő végre megtalálja a lelkét, egész valóját betöltő érzelmet: a szerelem és szabadság ideálját, melynek vértanuja is lesz. Költészete a magyar földet, a magyar életet, a magyar lelket tükrözi, A magyar világnak e mélységes szeretete adja dalainak nemzeti jellegét. Azonban a nemzet fogalma nála az emberiségnek csak egy része. Ő nem csupán a hazáért, hanem a világszabadságért küzd. A világon csak egyféle küzdelmet ismer: a jók és a rosszak küzdelmét, melyben végül az igazságnak kell győznie. Az ő nemzeti jellegű költészete mindenki számára hozzáférhető. Összintésége, egyszerűsége, klasszikus és tiszta formája páratlan a világirodalomban.

Holik Flóris: *Compostellai szent Jakab és magyarországi Szent László* című tanulmányában rokonságot mutat ki e két szent mondakörének némely részlete között. Az idegen szent legendájának hatása a zarándoklás középkori divatjára vezethető vissza. A zarándokok ugyanis igyekeztek terjeszteni a maguk szentjéről szóló legendákat.

A *Krónika* rovatában a következő érdekes cikkeket találjuk:

A. E. (Eckhardt Sándor ?) *A francia irodalom Magyarországon* című cikkében gazdasági okokra vezeti vissza, hogy a magyar korona romlása miatt oly drága eredeti francia könyvek helyett fordításokban terjed a francia szépirodalom. Soha annyit nem fordítottak Magyarországon, mint az utóbbi években. Másfelől a nagy nyomdai drágaság miatt a kiadókban nincs elég vállalkozási kedv az ifjú magyar tehetségek eredeti műveinek kiadására. Az érdeklődés főként a 19. század felé fordult, de itt is legkeresettebbek a réalista és naturalista regényírók: Balzac, Flaubert, Anatole France, A. Daudet, Pierre Loti, Bourget, Maupassant és Zola összes műveinek kiadására is vállalkozott két kiadó. A raffinált érzékiség írói meg a bűnügyi regények szintén nagy kelendőségnek örvendenek. Viszont a mai francia irodalmat alig néhány mű képviseli. Nagy közönsége van azonban Maeterlincknek és Romain Rollandnak. A költők fordításán (Baudelaire, Verlaine, Rimbaud) a *Nyugat* köré csoportosult írók fáradoznak.

A rajzolt kép azt mutatja, hogy a magyar közönség a háború és az utána következő béke következtében elveszítette a kapcsolatot a francia szellemi élettel.

Ezek az állapotok akart javítani a Budapesten 1922-ben telepedett *Librairie Francaise*, de óriási árai lehetetlenné teszik a vásárlást annak a közönségnek, mely szereti és olvassa a francia könyvet.

Moravcsik Gyula: *Újabb bizánci tanulmányok Magyarországon* cím alatt pontos áttekintését adja az utolsó tíz év nagyjelentőségű bizánci kutatásainak.

Julius: *A Magyar Történelmi Társulat új szervezete és programja* című cikkében történetírásunk kritikája után rámutat e téren az anyaggyűjtés tervszerűtlenségére. A tervszerű kutatás szolgálatára eddig két magyar intézet állott: az egyik Rómában, a másik Konstantinápolyban. A gazdasági helyzet következtében azonban ezek működése megakadt. Klebelsberg kezdeményezésére a Magyar Történelmi Társulat 1920-ban Bécsben állított fel egy ilyen intézetet, melyben, miután az állami levéltár titkos osztályai megnyitlak, óriási anyag vált hozzáférhetővé a történelmi kutatás számára. Ezt az anyagot rendre ki fogják adni. A *Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris* két első kötete Széchenyi Istvánnak posthumus iratait tartalmazza; közöttük Széchenyi naplóját élete utolsó napjáig s néhány más ismeretlen művét, melyek a nagy férfiú szellemi arcképét több tekintetben mélyítik és közelebb hozzák. A két kötet rendkívüli sikerét bizonyítja, hogy egy év alatt teljesen elfogyott. Legközelebb közlésre kerülnek: az emigráció iratai, a múlt század második felében élt kiváló publicisták levelei, államférfiak emlékiratai. Nevezetes történeti emlék: Kollonics *Einrichtungswerk*-je, melyet I. Lipót uralkodása alatt alkotott, valamint József főherceg nádor emlékiratai.

A *Notes et documents* rovatát a *Revue des Études* programjának ismertetése vezeti be. A következő cikk *Ojansuu Heikki*-től, a minapában elhunyt jeles finn nyelvésztől való. Benne a balti finn nyelveknek helyesebb beosztására tesz kísérletet. Végül *Jules Ronjat*: *Egy avatatlan kérdései* címmel Gombocz és Meyer magyar fonétikai tanulmányának (*Zur phonetik der ung. sprache*) egy megállapításához (mely a magyarban a kemény aspirátákhoz való átmeneti k, t, p hangot észlel) vet föl összehasonlító nyelvészeti szempontokat.

A *Kritikai Szemlében* Miskolczy Gyula bírálja *Nicolae Jorgán*ak *Die Madjaren* című művét, mely a Helmholt-féle Világtörténet egyik fejezeteként jelent meg. Rámutatván a munka számos tévedésére és hiányára, bírálatát azzal végzi, hogy „Jorga politikai meggyőződése és előre megalkotott ítéletei veszedelmesen befolyásolták tudományos nézeteit.” Hibáztatja Helmholtot, hogy egy nem elfogulatlan politikusra bízta a magyar történelem megírását.

A 3—4. szám bevezető cikkében Bernard Bouiver közli Petőfi híres *Reszket a bokor*, mert . . . című versét Amiel Henrik *Frigy*esnek, Petőfi lelkes svájci hívének fordításában. Hozzá egy érdekes személyes visszaemlékezést csatol.

A második tanulmány *Pauler Ákostól* való: *Liszt és Magyarország*. A szerző egy nemrég megjelent művének (Liszt Ferenc gondolatvilága) kivonata. Liszt Ferenc hazaszeretetét elemzi számos nyilatkozata és életrajzi adatai kapcsán. Megállapítása szerint „Lisztet úgy tekinthetjük, mint az igazi magyar lélek egyik legnagyobb képviselőjét.”

*Zolnai Bélának* *Néhány Korvin Mátyásról szóló monda eredete* című tanulmánya következik ezután.

A következő cikkben *Pais Dezső* folytatja az előbbi füzetben megkezdett tanulmányát: *Magyar-francia vonatkozások az Árpád-ház alatt*. Tanulmányának e második részében a francia településekről és gazdasági szerepükről szól.

*Eckhardt Sándornak* művelődéstörténeti adatokban gazdag bibliográfia tanulmánya: *Egy magyarországi magán könyvtár francia könyvei a 18. században* egy 18. századbeli magyar főúri család franciás műveltségének adja érdekes rajzát. Arad város könyvtárának francia anyagában feltűnő gazdagon van képviselve a 18. század végének s a 19. század első évtizedének francia irodalma különösen a filozófia, történelírás és a regény terén. Ez az anyag a gróf Csáky István és neje szül. gr. Erdődy Juliánna magánkönyvtára volt valaha, kik a 18. század második felében a bécsi főúri körök franciás műveltségét sajátították el. A grófnő szalonjának voltairianus szellemére vonatkozólag Kazinczy levelezésében is találunk egy jellemző anekdotát. Gr. Csáky István Illyésfalván Lócse mellett Sans-Souci parkot alapított, mely híres volt a maga idejében s leírása is fennmaradt. A grófnő pedig Homonnán tartotta könyvtárát.

Mindketten szenvedélyes olvasói voltak a francia irodalomnak s lassankint tekintélyes gyűjteménnyé fejlesztették könyvtárukat. Az értékes könyvtár báró Aczél Péter hagyatékából került Arad város könyvtárába. Körülbelül 3.800 műből áll 5000 kötetben. Legnagyobb része (3.600 mű) a 18. századból és a 19. század első évtizedéből való. E könyveket gr. Csáky István és neje szül. Erdődy Juliánna kötetről-kötetre Bécsből és Pestről hozatták Homonnára s löcsei könyvkötőkkel köttették be. Az aradi könyvtár érdekes bizonyítéka annak a befolyásnak, melyet a francia szellem Bécsre és Bécsen keresztül Magyarországra gyakorolt.

A *Krónika* rovatban Németh Gyuláné Sebestyén Irén *Finn-ugor nyelvészet* cím alatt az utolsó évek finn-ugor nyelvtudományi irodalmát mutatja be. *Gulyás Pál* pedig *A magyar bibliographia tíz éve* cím alatt az utolsó tíz év fontosabb magyar bibliographiai tanulmányairól tájékoztat.

A „Notes et Documents” rovatban Bárczi Géza a francia *clenche*-ből származó magyar *kilincs* szó elemzésével kapcsolatban azt az érdekes kérdést veti föl, hogy a régi magyar nyelvbe került francia kölcsönszók melyik francia dialektushoz tartoznak. Az Árpádok uralkodása alatt ugyanis a francia telepesek révén több francia szó honosodott meg nyelvünkben (tárgy, botos, lakat, méster, kilincs stb.). Fejtegetését azzal végzi, hogy csak a *kilincs* szóról bizonyítható ki kétségtelenül a vallon eredet. A többről fonétikai bizonyítékok híján nem állapítható meg, hogy melyik dialektusból származott.

Baranyai Zoltán: *Magyar látogatás Rousseaunál Montmorencyben* című cikkében gr. Teleki Józsefnek, a 18. századbeli franciás műveltségű, szellemes magyar főúrnak 1761. márc. 6-án Rousseaunál tett látogatását közli gr. Teleki kiadatlan naplójából, melynek e helyét Mészöly Gedeon adta ki *Régi módi kalendárium* című érdekes gyűjteményében, mely csupa kiadatlan 18. századi magyar dolgokat tartalmaz.

Baranyai Zoltán (*A finn-ugor kis nemzetek önkormányzata*) a Szovjetországban élő finnugor népek (votjakok, csere-miszek, zürjének, mordvinok) helyzetét ismereti a szovjetalkormány alatt. Mösseg és Nansen tudósításai alapján.

A *Kritikai szemlében* Gombocz Zoltán bírálja Hermann Jacobsohn könyvét (*Arier und Ugrofinnen*), melyben a szerző a finnugor nyelvek árja elemeit vizsgálja. „Eredményei nem végérvényesek s nem is lehetnek végérvényesek. De látásmódja mindig érdekes és könyve bizonyára új kutatások kiindulópontja lesz.”

Melich János bírálja Lubor Niederle: *Manuel de l'antiquité slave* c. művének első kötetét (Paris, 1923.). Rámutatván a könyv számos tévedésére az etymologia terén, bírálatát azzal végzi, hogy e könyv nem emelkedik arra a tudományos magasságra, melyen egy ilyen természetű munkának állnia kellene. Kellő óvatosság és körültekintés nélkül oldja meg a történelemtől

elője állított nehéz kérdéseket. Következtetései emiatt fontos kérdéseket illetően is jobbra tévesek.

Végül B. ismerti Gragger Róbert-nek a berlini magyar intézet közreműködésével készített *Bibliographia Hungariae* című könyvét. A most megjelent első kötet az 1861—1921. közötti időben nyomtatott Magyarországra vonatkozó nem magyarnyelvű munkák jegyzékét tartalmazza. Hézagpótló munka, melynek használatát az anyag logikus és pontos felosztása, tiszta és világos elrendezése igen megkönnyíti.

A füzetet s vele az első évfolyamot Magyarország francia nyelvű bibliographiája zárja be.

Dr. Csűry Bálint.

## 6. Dr. Szentkirályi Ákos: *Erdély juhai.*

Mentegetőzéssel kell kezdenem. Oh, ne méltóztassék félreérteni! Nem azért, mert egy ilyen „nem irodalmi” kérdéssel állok elő. Hanem egészen másért. Azért, mert én az Erdélyi Gazdasági Egyletnek erről a vállalatáról, melynek a most szóbanforgó éppen 60-ik értékes gyümölcse, — mind mostanáig semmit sem tudtam. Valamit hallottam ugyan, de nem méltattam figyelemre; ahogy jött, el is ment a róla való értesülésem. Épen úgy, mint annyi más, hozzám hasonlóval történt.

Pedig ez nem volt helyes. Hiszen ezeknek a füzeteknek az anyagi művelődés története szempontjából nagy jelentőségük van. A vigasztaló az, hogy azok, akiknek tulajdonképpen íródtak e füzetek, annál szorgalmasabban olvasták. Mikor 1913-ban az 59-ik füzet megjelent, egyes füzetek már a 8-ik kiadásnál jártak, s legalább két kiadást mindenik megért. Félutcainyi e füzetekből román, tót és német nyelven is megjelent. Mindössze 340 ezer darab forog belőlük közkézen. Mindenesetre alapos mennyiség 35 évi fennállás után, mennyi a könyvkiadóvállalat alapítása óta eltelt.

Most, a 60-ik füzet megjelenése alkalmából, a földművelésügyi minisztérium bekért az összesekből egy-egy példányt, azzal, hogy legalább egyeseknek román nyelvre való fordításáról és kiadásáról gondoskodni kíván.

Ami már most az éppen szóbanforgó füzetet illeti, az az erdélyi juhtenyésztés múltjával, jelenével és jövőjével foglalkozik. A múltból érdekes az, hogy azok a juhajták, amelyek ma Erdélyben otthonosak — a racka és cigája — nem véletlenül vannak itt. Már a fejedelemség korában, de különösen az utolsó 100—150 esztendőben tudatos, mondhatjuk tudományos kísérletek történtek egyes juhajtakkal, s ami ma előttünk áll, az nagyon alapos kísérletező tanulmányozásnak az eredménye.

Annak, aki szereti régi birtokosainkat semmivel sem törődő, csupán eszem-iszom alakoknak beállítani, a könyvnek ebből a

részből sikerül meggyőződnie, hogyha voltak is olyanok, — aminthogy, fájdalom, a kelleténél többen voltak, — akadt egész sora a komoly kutatóknak, kísérletezőknek is köztük.

A jelenre és jövőre nézve megtudjuk e könyvecskeből a juhtenyésztés óriási közgazdasági jelentőségét: valósággal kincseshánya ez úgy az egyéni, mint a közgazdaság szempontjából.

Hosszú tapasztalat és szakszerűen, tudományos módszerrel gyűjtött ismeretek tárháza ez a füzet, tele gyakorlati útmutatásokkal. Az is nyugodt lélekkel szánhat neki pár órát, aki soha juhtenyésztéssel foglalkozni nem szándékozik. Nem bánja meg a ráfordított időt. Unni nem fogja, mert stílusa egészen közvetlen, minden különösebb megerőltetés nélkül érthető. Gazda embernek pedig okvetlenül el kell olvasnia, különösen a gyakorlati útmutatásokat tartalmazó részt.

Bármilyen naivitásnak lássék, őszintén örvendek, hogy az Erdélyi Irodalmi Szemle olvasóinak bizonyára jórésze számára én „fedezem fel” az Erdélyi Gazdasági Egylet ezen kiadványait, melynek füzetei mindmegannyi tisztességtető sor az erdélyi magyar kultúra nemesi levelén.

Dr. Buday Árpád.

#### 7. Varga Béla: *A logikai érték problémája és kialakulásának története.*

A jelenkori szellemi tudományok legmélyebb törekvéseit két egymást kiegészítő tendencia hatja át, az egyik arra irányul, hogy a konkrét szellemi tényeket minél alaposabb pszichológiai analízis alá vegye, a másik pedig arra, hogy szellemi világunk hyperpsychikai vagy transcendentalis alkatát, az örök szellem logikai formáját megragadja. Ez a kettős tendencia ott vívódik a modern történettudományi, irodalomtörténeti, nyelvtudományi törekvések mélyén, de leginkább jellemzi a jelenkori filozófiát. Varga Béla könyvét a másodiknak vett, hyperpsychikai vagy transcendentalis tendencia hozta létre, vagy még helyesebben azt kell mondanom, hogy ez a tendencia szülte. Ezt a munkát az én szememben az teszi rendkívül becsesté, hogy minden sora arról beszél, hogy a benne felvetett *problema* a szerzőnek nem pusztán theoretikus érdeklődéséből táplálkozik, hanem egészen személyes nyugtalansága vetette fel, foglalkoztatta, táplálta hosszú éveken át és végre is szellemi élete belső békecsége kényszerítette papírra és könyvbe.

Varga Béla könyvének problémáját az ő szavaival a következőkben világosíthatjuk meg: „A világon levő összes dolgok, tárgyak, tünetmények bizonyos mértékben logikai jellemmel bírnak. Ez nem annyit jelent, hogy minden csupa logika, hanem azt, hogy mindenben, ami egyszer „valami” (etwas) — van logika, ami más szóval azt fejezi ki, hogy a világegyetemnek



logikai alapja van; nevezhetjük ezt logikai strukturának, vagy egyszerűen *logikumnak*. Az ember nem áll szembe ezzel a felséges épülettel, hanem benne van, annak egy részét teszi, csak hogy föl van szerelve azzal a képességgel, hogy a logikumot többé-kevésbé a megismerés szabta korlátok között megérti, felismeri. A logikai törvényszerűség bizonyos állandó örökérvényességű, változatlan elemet képvisel a világegyetemen maga végtelen, színes gazdagságában ezen törvényszerűség explikációja. Ameddig el tudunk haladni ennek fokozatosan differenciálódó megnyilvánulásában, — megtaláljuk a dolgok változatlan alapmozzanatait, melyek összessége: a világban levő theoretikus értékek összege. A föladat az, hogy ezt — amennyire módunkban áll — kikutassuk, hogy a világ logikai strukturájának mibenlétét, amennyiben lehetséges — átértssük s az így nyert tanulságokat a világkép egészének megszerkesztésében értékesítsük.” (53—54).

Problemája megoldásában mindenekelőtt biztos és öntudatos kritikai alapoást végez, amikor genetikailag kíséri végig a logikai érték problémájának kialakulását. (I. rész.) Tárgyilagosan ismerteti *Rickert* és *Böhm Károly* álláspontját és e két álláspont kritikájához kapcsoltn felmutatja a lét és érvényesség megkülönböztetésének nyomait a filozófiai gondolkozás egész történetén át el egészen *Bolzano*, *Lotze*, *Windelband* rendszeréig, majd különös részletességgel és alapossággal tárgyalja — a háborúban elesett, geniális filozófusnak, *Lask*-nak az álláspontját, továbbá *Hazay Olivér*, *Pauler Ákos*, *Husserl* gondolkozását. A mi magyar tudományos életünk morális abususával szemben, *Varga Bélának* mint tiszteletreméltó érdemét kell kiemelnem, hogy a legjelentősebb külföldi filozófusok mellett nem felejtkezett el a problémájával különösképen foglalkozó magyar filozófusok méltatásáról és komoly kritikájáról sem.

A problema tárgyi fejtegetése három részre oszlik, ú. m. (II.) a logikai érték dialektikája, (III.) a logikai érték phaenomenológiája és (IV.) a logikai érték dynamikája.

A logikai érték dialektikájában különösen érdekes, világos tiszta fejtegetésekkel mutat reá, hogy miben kell keresnünk „a megismerést megelőző jelentés”-t, amely minden anthropologiai relatiótól független. Ez az *ősjelentés* = törvényszerűség = érvényesség, és a dolgok logikai értékét adja.

A logikai érték phaenomenológiája azt a kérdést veti fel, hogy a jelentés hogyan valósul meg a világban. A jelentés, az érvényesség kilép az általánosságból, az általános forma korlátozást szenved és ezáltal speciális jelentéssé és speciális érvényességgé lesz, *tárgyiságot* nyer. A tárgyiség pedig megvalósul 1. a természetben, mint objektív reálitás, 2. a matematikában és geometriában, mint objektív, de az anyagi világtól mégis független, tehát ideális konstrukció és 3. mint gondolat, vagy tudattartalom, mely a tárgyiségnek a szellemiség munkája

folytán létrejövő logikai eredménye. Vagy még világosabban így foglalja össze; a tárgyiség megvalósul, mint természeti adottság, mint szellemi alkotás (a tudomány, művészet, erkölcs, jog stb. terén) és a matematikában, mint *konstrukció*. A 84—135 lapokon részletesen és tudományos akribiával kíséri végig mindazokat a területeket, amelyeken a logikai tárgy megvalósulása végbe megy.

A IV. rész a logikai érték dynamikája cím alatt azt az érdekes problémát veti fel, hogy a logikai érték, a logikai törvényszerűség hódítása következtében micsoda értékbeli gyarapodásra jut a világ.

*Varga Béla* a logizmus álláspontját egészen egyénivé tette és nem egy szempontját új világitásba helyezte, különösen azáltal, hogy problémáját a legkomplikáltabb részeiben is világosan és érthetően tárgyalja. Távol van tőle minden olyan subtilis nüanszirozás, amely e filozófiai irány legtöbb hívét olyan megfoghatatlan magyarázatokra csábítja, amely túltesz a legszörszálhasogatóbb scholasztikán is és amely végül is illuzóriussá tesz minden filozofálást. — El kell ismernem, hogy meggyőző okoskodása és kritikája — eltérő filozófiai álláspontom dacára is — kényszerűen ismerteti el a logizmus amaz intencióját, hogy a logikai jelentést és értéket az antropologiai-pszichikai hajlamoktól és előfeltételektől függetleníteni kell és objektív alkatukban kell vizsgálnunk és magyaráznunk. De az ő könyvének legmegértőbb tanulmányozása sem győzött meg arról, hogy a logikai jelentést és értéket az emberi szellem szerkezetére való tekintet nélkül megragadhatnók. Ha attól elvágjuk, megszűnik számunkra lenni a jelentés. A logizmus azonban mindig nagy figyelmeztetés lesz minden szubjektív kiindulási pontot valló filozófiára nézve, hogy igazságaink és ítéleteink tárgyas-érvényét védjük a pszichologizáló hajlamoktól és befolyásoktól.

A magyar filozófiai irodalom nagy hálával adós *Varga Bélának*, hogy a logizmus álláspontjáról eredeti magyar munkában felmutatta a logikai érték problémáját és pedig tiszta kritikával és módszeresen és útat nyitott kezdeményezése által arra, hogy a logikum fogalmában rejlő problémák megoldására a magyar filozófiai irodalom az ő iránya útjain is elindulhat.

*Dr. Tavaszy Sándor.*

# ROMÁN SZEMLE

## GOGA OCTAVIAN CUȘBUC GYÖRGYRŐL.

(Cosbuc. Discurs de primire. Rostit în sedință solemnă la 30 Maiu 1923 sub președinția *Majestății sale Regelui de Octavian Goga*, membru al Academiei Române. Cu răspuns de G. Bogdan-Duică. București, 1923. Academia Română, discursuri de recepțiune. LIV. 8 r. 53 oldal.)

A román Akadémiának múlt évi május 30-án, Ő felség I. Ferdinánd király elnöklete alatt lefolyt ünnepélyes díszülésén, Goga O. megtartotta székfoglalóját. Coșbuc György költő társáról beszélt, akinek a helyét az Akadémián elfoglalta volt. A király örömét fejezte ki, hogy jelen lehet egy oly hazafi fogadási ünnepélyén, aki az elválasztó falak dacára, küzdeni tudott a románizmusért s fennen tudta lobogtatni az igaz román nemzeti érzés zászlóját.

Két erdélyi papgyerek találkozott össze Nagyrománia legelső kulturintézetében ekkor. Az élő dicsőíteni jött az elhunytat, hogy a kettő együtt tanúságot tegyen a világ előtt arról, hogy a földgöröngyét művelő román „nem vész el”, kiáll az minden vihart, eltűr az minden szükségét, egyéneiben „kitör és eget kér!”

Mind a kettő tiszta légkörben született; az elhunyt a beszercei, az élő a nagyszebeni havasok alatt, amelyeknek földművelő és pásztor népe jobban megőrizte a régi hagyományokat, a tiszta erkölcsöket, az ősi szokásokat s minden más egyebet, ami a néplélekkel századokon át összeforrt, a hit- és a mesevilágot, babonáival, költészetével, varázslataival, ami egy népnek együttesen megadja a régiség jellegét, a nemes rozsdát, amit más szóval, patinának nevezünk. Valódi nagy nemzeti költő csak az lehet, aki ezekből a kristálytisza forrásokból merít. A két papgyerek így cselekedett s „*per angusta ad angusta*”, szűk utakon bár, de magasra jutott fel.

A kettő közül melyik nagyobb, melyik dicsőbb, melyik boldogabb? Az összehasonlítás ma még időszerűtlen. Coșbuc már biztos révpártot ért. Ő már, ott a halhatatlanok között, eszi a dicsőültek ambroziáját s szürcsölgeti az istenek nektárját; rá már a földporából le nem rakódik semmi se. De Goga még él, neki a földön még sokat kell szenvednie, mert a költő nem boldogságra, hanem szenvedésre születik. Neki először még meg kell halnia, hogy a dicsőültek koszorújához juthasson. A költők a nemzetek útjelzői, a jók ezek szerint igazodnak el, a rosszak azonban hozzájuk dörgölődnek s nagyon gyakran le is döntik őket. Öröktörvény, hogy a magasba nem virágos mező-

kön át jut fel a jeles, hanem törmellékes vízmosságokon, tövisbokrokon át, vérezve sebeiből, kimerülve, gyakran összetörve, elaléltan, kerül fel a csúcsra. A költő, amíg él, annyi elfogultságba, farizeizmusba és gonoszságba ütközik, hogy az ezekkel való küzdelmében jobb hite, energiája úgy megörlődik, mint a búzamag, amely a malomkövek közé kerül.

## II.

Goga O. székfoglalója Coşbucról valóságos apotheosisa a költőnek, de egyúttal a román „*parasztnak*” is, akiből az értelmiség minden energiája származik. Goga Coşbuc szellemében voltaképpen ezt dicsőíti. Székfoglalója egy klasszikus prózában megírt költemény, amelyben megénekli egy szalmásfedelű szerény papilakból kikerült, harisnyás, báránybőr kucsmás, román gyereknek a felemelkedését s a halhatatlanok közé való feljutását. Goga eszmemenete rövidrefogva ez: Ez a szerény gyerek Beszterce-Naszód-megye Hordó nevű (Hordou) kisközségből indul ki, amelynek pár száz füstje a kis templom köré helyezkedik el, amelynek tornyát magas jegenye fák árnyékolják. A falut békés istenfélő nép lakja. Szalmásfedelű házban, vesszőkerítéses kis kerttel, lakott Coşbuc Sebastian lelkész és felesége Mária. A régi román papok tipikus alakja ő. Ebben a szalmás házban született Coşbuc György, a költő, 1866. szeptember 8-án, a havasaljban. Első betűvetésre *Tănăşuca*, a kántor, tanította meg.

A gyermek csakhamar Naszódra került. Rájanézve a naszódi levegő jó hatással volt. A körülötte mozgó élet, a hordóinak folytatása lett; a kis városkában a világ, a népviselet, a nyelvjárás, külömséget nem mutatott: a gyermek fejlődhetett szabadon abban az eszmekörben, amelyben született. Az a néhány száz tanuló, akik az ország minden részéből itt összeverődtek, többnyire tarisznájukból éltek, egy-egy gazdának szűkös lakásában összezsúfoltan. Coşbuc maga beszélt el, hogy tizennégyből, akik a nyolcadik osztályban tanultak, tizenketten juhászgyerekek voltak, harisnyában jártak és báránybőr kucsmát viseltek (*îţar şi căciulă*). Szabadidejüket az erdőkben, a havasok között töltötték; csak az iskolában voltak „urfiak” (*domnişori*), otthon mindnyájan „*ţărani*”-nak tartották magukat, hasonlóknak a többi falusi gyermekekhez, akikkel a pajtászságot mindenben fenntartották. A tanulók között is kifejlődött a pajtási szellem, az együttérzés, amelynek melegét és őszinteségét haláláig megőrizték.

Coşbuc Naszódon már tizenhatesztendős korában verselni kezdett. Költeményeit a *Muza Someşană*-ban adogatja ki. Ezeket a zsenge elmeszüleményeket Dr. *Drăganu* Miklós, a román filológia kiváló tanára, összeszedte s egy füzetben kiadta. Ebben a kiadványban megtaláljuk a költő naszódi irodalmi tevékenységének s törekvéseinek ismertetését is. Ő a gimnázium

önképzőkörének elnöke is volt. Goga erről az időről azt jegyzi meg, hogy Coşbuc költészete ekkor pelenkában járt. *Pepelea din cenuşă*, versben foglalt népmeséje azonban elárulja a költő epikai hajlamait s a jövő útirányát is.

Ő kezdettől fogva a néphit aranszálaival fonta magát körül; a népmithoz, mint egy bölcsődal, egész lényét megbűvölte volt s ez a bűvölet egész életén át fogva tartotta. Belső és külső világa, mind erre az útra terelte őt. Erre hajtotta őt a mesében és a festői képekben gyönyörködő lelke, termékeny képzelődő tehetsége, a végtelenbe meredő szeme, származása, hordói tűzhelye, amelynek hamujából, sok század meséjének alakjai és hősei keltek lábra, akikről pattogó tűz fényénél, a barázdák munkásai, téli estvéken, annyit regéltek volt; a természeti ösztönök, amiket a havas fejleszt, annak a külvilágtól elzárt területe, mind megóvjá az embert attól, hogy azokhoz hűtelen legyen. Mind ez arra képesítette a költőt is, hogy sajátos gyermeki benyomásait, emlékeit, ösztöneit a maguk szűziességében megtartsa, megőrizze s azok szerint éljen, meséljen és énekeljen. A modern világ sorvasztó tépelődései, a város lármája, ideges bonyodalmi, őt meg nem ragadták, hanem engedték, hogy álmodozó lelke a mult idők kódében csatangolva, életet adjon egy meg nem nevezhető költészetnek, amelyet a művészet eszközeivel oly tőkélyre vitt,

A kolozsvári egyetemen Coşbuc csak másfél esztendő tölött, innen Nagyszebenbe ment, ahol a *Tribuna* szerkesztőségében három esztendeig dolgozott. Írói tehetsége itt a maga pompájában bontakozik ki; a román néphit egyes töredékeit csokorba szedi s versben a mesevilág termékeinek egy egész sorozatát jelenteti meg. A *Pepelea*-ban megkezdett aranyfonalat orsóján tovább pergeti s így életre kél: *Izvor de apă vie, Pe pământul turcului, Blăstăm de mamă, Fața craiului din cetini, Fulger, Tilinca, Patru portărei* és *Crăiasa Zânelor*, az erdélyi népepopeának ugyanannyi töredéke, tele színnel és a képzelet bűbájos alakjaival. Valóságos tündérroham ez, amelyhez már a költő kreaturáinak egész új sorozata szegődik, u. m. *Trăsnet bătrânul, crai încetinat, Tabără împărat*, akik a mesevilágban már előkelő helyet követelnek maguknak s a cselekményeket is tovább fejlesztik.

Coşbuc egy nagy nemzeti eposz megalkotására gondolt, amelyben minden mesei alak részt vegyen. Talán annak egy részletére gondolt akkor is, amikor *Nunta Samfirei-t* megírta. Kilencven országot királya s minden mesealakja mozdul meg ebben, hogy résztvegyen Zamfira parasztlakodalmán. Ez a csodálatraméltó költemény a román epikai költészet legremekebb terméke, amelyről maga *Maiorescu Titus* is lelkesedéssel szól, amikor a *Convorbiri Literare* folyóiratában azt utánnyomatja. — Egy ilyen eposzra gondolt *A. Marianescu* is, mikor a *Novac* balladkör mintegy kilencven töredékét összeállította s a Ro-

mán Akadémiának beküldötte. A kritika azonban az ügyet elejtette.

A múlt század 80—90-es éveiben a nemzetiségi surlódások, küzdelmek Erdélyben kiélesednek. Ki lett adva a jelszó, hogy az erdélyiekre nézve a nap București-ben jó fel. Coșbuc is úgy gondolkozott, hogy az ő helye a román fővárosban van, amelynek nemzeti levegőjében erőit jobban kifejlesztheti s szárnyalásaival magasabb régiókba emelkedhetik. De ő nem egyedül távozott el Erdélyből. Magával vitte az erdélyi kis románfalú minden kincsét, emlékét, földjének minden báját és szépségét. Az egyik miniszteriumban csakhamar alkalmazást is kapott.

Abban az időben a regáti költészetet Eminescu szelleme, a világfájdalom, uralta. Búskomorság, lehangoltság minden irányban. Eminescu pesszimizmusa belopózott a szivekbe; siralmak, sárga virágok hervadt sziromjai szállingóztak a levegőben. A könyvkiadatokban „*File rupte*“, „*Foi veștede*“, könyvcimekkel találkozott a szem, erre a látványra az embereket lehangoltság fogta el, amit fokozott a Páris s a Pruth felől importált sok idegen elmélet, beteges, nemzetiellen irány is.

Mindezek a jelenségek Coșbucot egészen elszigetelték a román fővárosban, amelyben ő talajra nem talált. A bulevardok zűrzavarából, lármájából meg nem értett semmit, sem a szalonok parkettjei nem tudták érdekelni. Ő a tarló, a mező, az erdő titokzatosságai közé kíváncsozott; az általános keserűséggel szemben ő az egészségtől duzzadó ösztönöket, festői tájakat, a falu életörömeit, kedélyét állította szembe, — onnan a besztercei havasokból.

Mikor Coșbucot a főváros Calea Griviței járdáján látták néha tova haladni, úgy találták, mintha maga körül semmi sem érdekelte volna. Széles karimájú kalapja alól, mintha semmit sem látna; egyedülálló fanatikus lénynek tűnt fel, aki a távolba meredező szemekkel, kitűzött biztos célja felé siet. Mintha most is álmodnék, mintha kergetné gyermekkori emlékeit; ott a kis faluban mintha anyját látná a töltésen, apja apostoli szakállát. . . . Elméjében a tőle alkotott drága művekre gondolt, amelyeket óránként simogatott, gyöngéden, szenvedéllyel; öntözgette könnyel s bisziokos vízzel, amíg egy napon szépen rendbeszedve, összehajtogatta s finom bordázott szövettel betakarva, szépen elhelyezte arabeszekkel kicifrázott menyasszonyi ládába és elnevezte őket így: *Balade și idile*.

Coșbuc kötete új látkört, új világot nyitott; vele az irodalomba bevezette az egészség principiumait. nyílt, világos és tiszta költészetét a román falunak. Ő a mesevilágból szállt el s a falujában állapodott meg. Ő nem az Eminescu megkínzott agyának fogalmaival indult útra, nem bölcsészeti rendszerekkel és társadalmi doktrínákkal, hogy minden percben kegyetlen elemzőnek álljon be; szerencsés kiránduló sem volt, mint



Alexandri, aki a bojárház erkélyéről a liget közepébe jut, hogy ott mindent diszítőjelzőben foglaljon össze, — ha Coşbucnál szó volna valamelyes idegen hatásról, az csak a görög—római és a neogermán klasszicizmus lehet, amelyeknek ezen alkotásában kétségtelenül része van. De ő innen is csak azért kölcsönzött, hogy anniak eszközeivel, annál könnyebben elérje célját, biztos és megértett munkájának szemléltethetőségét.

Coşbuc egyben tárgyilagos lajstromozója lett a falunak, rengésjelzője a falusi élet derült, idillikus megnyilvánulásainak, ami által a nép sajátos lényének legalaposabb megismerőjének bizonyult. Úgy az első, mint a többi kötetből: *Fire de tort, Ziarul unui Pierdevară* és *Cântece de vitejie*, egész művoltában a falu lélektanát lehetne összeállítani, *pars pro toto*, bennük az egész nép összefoglaló képét látjuk szemünk előtt. Az ő énekéből a természet himnusza bontakozik ki.

Goga Coşbucnak ezen munkáinak értékeiről, szépségeiről ditirámbokat zeng. Ezekből a költeményekből hiányzik az önközpont modern, beteges lírája, amely egy megrezgő falevélben is csak egy belső fájdalom kisugárzását látja. Coşbuc egy hárfa, amelyen a természet a maga jókedvében játszik, széles klaviatúrán fonódik össze az ének s dörgően szól. Minden évszak meghozza benne a maga bőségét, csodálatos termékeit, amelyek előttünk aranyporban szóródnak szét; a természet bűvös kamrájában széles alapokon festői képek vonulnak el. A természet és az ember összeölelkezik, a természeti tünetmények s jelenségek emberi alakot öltenek, hogy mindenik beszél, érez és szenved. A föld ijesztő bölgést hallat, a sziklák kettérepednek, a mélységek óriásai háborognak, a csillagzatok örök forgásukban titkos törvények szerint igazodnak el, amelyeknek központjába Coşbuc beállítja az *Istent*, mert minden, ami van és minden, ami lehet, Ónála van és csak Tőle származik.

Költő legyen az, aki Goga megfigyétéseit és megállapításait e tárgyban híven tolmácsolhassa.

Coşbuc sokat dolgozott. Megírta *Poveste'a unei coroane de otel, Răşboiul nostru pentru neatárnare*, lefordította Aeneist, belemélyedt a szanszkrit irodalomba; beállott a küzdő politikusok közé is. Nézeteit kifejtette egyes szemlékben, mindannyiszor valahányszor a napiélet fontosabb kérdései felmerültek. Coşbuc a Caragiale csoportnak a központjába került, *Delavrancea*, *Vlăhuţa*, *Grigorescu*, a festő társaságában, akinek műtermében az összejövetelek gyakoriak voltak. Intim, lelkes kör volt ez, amely sokáig Bucureşti egyik irányadó társasága volt.

A költő, mint politikus is, hű volt népéhez, amelynek érdekeit lelkesen védte, szerette és megbecsülte a munkást s a társaskör szociális nézeteit jól is ismerte, mert e kör a munkáskérdéseket is felszínen, napirenden tartotta. Goga is gyakran megfordult ebben a körben, s Coşbuc-kal mindannyiszor itt találkozott. Goga úgy beszél, hogy Coşbuc nem volt lármás társ,

inkább hallgatott s ha beszélt, rövid és kimért volt. Éjfélig mintha gondolatokban merült volna el, egész lénye melánkóliát árukt el. Éjfél után azonban a magabazárkózott miniszteri előadó beszédes lett, gyorsan és rövid mondatokban beszélt, mindig értelmesen. Akkor is inkább a falu érdekelte, a nép gyöt-rődéseiről, az ostoba alprefektekéről, s azokról szólt, akiktől s akik miatt a falusi ember annyira szenvedett.

Coşbuc nem is maradt végig a falusi idillek költője. Ő a falusi paraszt felszabadításának fanatikus harcosa lett, a munkásnép költője, aki meglátta a sápadt arcon a gyöngyöző verejtéket, az elnyűtt izmokat, az éhséget, a terűt, ami a vállain nyugszik. Ő hiába távolodott el a falutól, s lett a város otthon-talanja, ő azért látta a földtúrót, amint ekeszarvára támasz-kodva pergelődik a napon; látta és megismerte a valóságot, a nagy nyomorúságot, amellyel küzdenie kell; látta és mindent rövásra vett.

Ezekre gondolva, mintha gonosz szellemek üzték volna tova, eltávolodtak tőle a tündérnők, a tréfák, az idillek s minden másegyéb, ami a lelkét addig elfoglalta volt, beállott forradalmárnak, aki minden régi jobbágyfogalmat és köteléket össze-tőt és harsonán mondta ki:

*Noi vrem pământ! Mi földet akarunk!*

Ez a hang az ország egyik szélétől a másikig talpraállította a „făran“-t s vízhangozta a kiadott jelszót: *Noi vrem pământ!*

A román főváros tülekedő zajában egy titkos vágy emész-tette Coşbuc belsejét, amelynek betege volt, hogy még egyszer megláthassa ideálját, az ő tündérfaluját, ott a beszercei havas-aljban. Ennek a vágnak élt sokáig. — „Élsz-e még, jól megy-e dolgod, nem felejtettél-e még el?“ Kérdi a tölgyet s vigasztala-nul felsóhajt: „Keserű a tudat örökké mozdulatlan állni!“

Coşbuc katonaszökevény volt, haza nem térhetett. Sok éven át nyaranta, mikor Sinaian időzött, gyakran eljárt, mint egy eszelős, a predeali határoszlopig, hogy honvágyát némileg enyhítse, ahonnan mint mondja, a „kakastollások sokszor el-riasztották.“ 1910-ben annyi sok mással egyetemben, Coşbuc is kegyelmet kapott. Az első vonattal haza indult s fürdött a gyönyörben. hogy szülőhelyét viszontláthatja. Összejárta Erdély tőle ismert helyeit, többnyire úgy; hogy rá ne ismerjenek. Nagy-szebenben egy közművelődési ünnepélyen az utolsó padban húzta meg magát, mégis ráismertek s a közönség egy szép dalának elénekülésével, felállva ünnepelte a költőt.

A román nemzeti ideálnak Coşbuc fanatikus híve volt. Nyaranta, mikor Sinaia-n időzött s gyönyörködött a Peleş-kas-tély parkjában futkosó Károly kir. herceg játékában, a trónörökös-nek ajánlott „*Spada și Corabii*“ című költeményében, mint lát-nok megjövendölé a győzelmet s azt is, hogy ő akkor már nem fog élni.

*Voi fi'n mormânt cu suflet tresărit . . .*

Alma beteljesült. Ideges, kifáradt teste akkor tört össze, amikor a román fővárost idegen hadak tartották megszállva.

Hogy ki volt Coşbuc, a román irodalom alakuló kiforrásában? Megmondja ő maga:

*Sunt suflet în sufletul neamului meu.*

*Şi-i cânt bucuria şi-amarul.*

Goga a nagy florenti Santa Croce templombeli sírfeliratával fejezi be székfoglalóját:

*„Onorate l'altissimo poeta!”*

Ezt a tiszteletet a nagy költő méltán meg is érdemli.

*Dr. Moldován Gergely.*

## ADALÉKOK A ROMÁN IRODALOMHOZ ÉS TÖRTÉNELEMHEZ.

### 1. Czakul Mihály (1707—1770) a moldvai fejedelmek udvari sebésze.

A román források nem említik Czakul Mihály nevét, aki 1742—1751 közt a moldvai fejedelmi udvar sebésze volt. Czakul Nagy-Szebenben született; tanulmányait Brassóban és Halléban végezte. Moldvából visszatérve Brassóban telepedett le s itt pl. az 1755/6-iki nagy pestis járvány alatt önfeláldozóan működött.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Röviden említi Szinnyei is: M. I. I. köt.

L. még: Blätter für Gemüth und Vaterlandskunde, Brassó, 1838, 49—51.  
Gusbeth: Zur Geschichte der Sanitäts-Verhältnisse in Kronstadt, Kronstadt 1854, 106.

### 2. Brucht von Brechtenberg (1650—1730) a havasalföldi fejedelem udvari orvosa.

A Németországból (Frankfurt an der Oder) származó Brecht v. Brechtenberg orvost Erdélyből hívta meg 1693-ban Constantin Brâncoveanu (\* 1654, uralkodott 1688—1714.) Havasalföld derék fejedelme, udvari orvosává. Brechtenberg hamar megtanult románul. Román nyelvismeretét lutheránus vallású propaganda célokra használta fel: lefordította románra s ki nyomatta gót betűkkel Luther katekizmusát s több vallásos énekét. Mikor aztán a törökökhöz is felhívást bocsátott ki, hogy térjenek a keresztény vallásra, a trónjáért aggodó fejedelem<sup>1</sup> megparancsolta, hogy országát azonnal hagyja el. Úti költséggel ellátva Brassóba ment s ott tanárkodott a kath. gimnáziumban haláláig (1730); civakodó, összeférhetetlen természetével sok bajt okozott tanártársainak.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Később — de nem azért — mégis elvesztette trónját s tragikus halállal halt meg: hatvanegyedik születésnapján végig kellett néznie négy fia lefejezését s aztán őt is lefejezték.

<sup>2</sup> Rudolf Honigberger: Zur Geschichte des Deutschtums in Rumänien Bukarest 1909 (Sonderndruok aus dem „Karpapthen“ No. 3 ff. II. Jahrg.) 24—25.

### 3. Nyomtatott román „Miatyánk” szövegek a XVIII. sz.-beli német és magyar tudományos művekben.

Nyomtatott román szöveget a XIX. sz. előtt idegen tudományos művekben alig-alig találunk. Tehát ezen szempontból is érdekesek az említendő latinbetűs szövegek.

Az „Ungarisches Magazin” c. német nyelvű, értékes, tudományos folyóirat IV. kötetében (Pressburg, 1787, 125—127) egy rövid kis összehasonlító tanulmány olvasható a román Miatyánkról: Ueber das Walachische Vaterunser. A névtelen szerző összehasonlítja a saját maga szövegét e század két más román nyelvű nyomtatott Miatyánk szövegével. Az egyik e műben jelent meg: Orationes Dominicae versiones fere centum, Leipzig, 1740, 34. old.<sup>1</sup> A másíkról meg, közelebbi utalás nélkül csak ennyit mond: Salogius<sup>2</sup> De statu Ecclesiae Panonicae c. művében jelent meg,

Az összehasonlító mindenesetre tudott románul, amint az megjegyzéseiből kitűnik s szövege (a befejező mondat alapján ítélve) alighanem a protestáns kor emléke. A közlő, számításom szerint, Sulzer Ferenc József<sup>3</sup> (1727—1791), aki barátságban állott e folyóirat tudós mozgató lelkével, Windisch Károly Gottlieb<sup>4</sup>-bel (1715—1793), Pozsony nagyműveltségű polgármesterével. Barátságuk abból az időből való, mikor Sulzer (havasalföldi szereplése után) pozsonymegyei földbirtokos volt. Részletesen szándékszm kimutatni, hogy Windisch egyénisége s művei hatással voltak Sulzerre s a Geschichte des transalpinischen Daciens kötetére.

<sup>1</sup> Én magam nem juthattam hozzá.

<sup>2</sup> Salogius (Szalágyi és Szalódi is, 1730—1796) tudós pécsi kanonok, l. Szinyei M. J.

<sup>3</sup> A román szakirodalom még nem nagyon ismeri életrajzát, mely az Allgemeine Deutsche Biographie 37, 152 kk. olvasható.

<sup>4</sup> Életét l. Szinyei M. J. 14, kötet; Wurzbach Biographisches Lexikon 56, 294.

### 4. Román történelmi adalékok Pilarik István luth. tót pap tót versében. (1666).

Pilarik István e néven a második (\* 1616 + 1700 tájt), 1663 aug.-ban Pozsonymegyében azon tatár csapatok fogságába esett, melyek az Érsekújvárat ostromló török seregből kiválva egész Brünnig portyáztak, kegyetlenül dulva és zsákmányolva.

E török hadjáratban résztvettek a román fejedelemségek is, még pedig azért, mert akkor még török hűbér alatt állottak. Moldva öreg fejedelme, Dabija, Bereczk, Pázmár, Kolozsvár, Székelyhida, Debrecen, Szolnokon át vezette seregét (melyben ott volt Miron Costin, a jeles krónikás is.) Havasalföld fejedelme, az állhatatlan Ghica Gergely (akinek egy év múlva trónjáról el kellett menekülnie s ekkor szelíd, szép neje, Sturza Mária, Erdélyben talált menedéket<sup>1</sup>) a bodzás szoroson jött

be Erdélybe s Debrecen táján egyesült a moldvai sereggel. (Jorga: Istoria armatii românești, II. București 1910, p. 162.)

Az elfogott Pilarikkal a tatárok nagyon embertelenül bántak. Éhezették, verték, gyalog hajtották a foglyokat. Esténként meg szorosan egymásmellé fektették őket a földre, pokrócokat, s nyergeket rakták rájuk s az így megvetett ágyon pihenték ki a napi dorbézolás fáradalmait s jaj volt a szerencsétlen élő derekalj-masszáának, ha bármily kicsit is mozdulni mert.

Ebből a keserves helyzetből úgy szabadult meg Pilarik, hogy a tatárok eladták s ámbár igen sokat kértek is érte, egy Vulkuli nevű román kapitány mégis megkönyörült rajta s megvette. A kapitány felismerte Pilarikban a művelt embert, újra tisztességesen felöltöztette s asztalához ültette. Egy Constantin nevű fiatal bojár<sup>2</sup> nagyon megkedvelte Pilarikot; arra is kész volt, hogy kifizeti a kapitánynak a váltságdíjat s szabadon engedi a szegény papot. A kapitány azonban nem volt hajlandó Pilariktól megválni, mert haza akarta vinni magával gyermekei nevelőjéül. Végül is Pilarik Érsekujvár alatt Constantin segítségével megszökött a kapitány sátrából, Komáromnál átúszott a Dunán s Győrön és Mosonyon át Pozsonynak kerülve övéihez szerencsésen visszatért.

Fogságát hosszú verses munkában írta le: Pamelné prihodi Stepana Pilarika Senického nekdy kneze, Leta Pana 1663 od Tatáru zajatého, ale zvlasnim řízením bozim ze zajeh vysvolozeného. Zilíne 1666. (Az Úr 1663. esztendejében a tatárok-tól elfogott, de Isten különös végzéséből e fogságból kiszabadult Pilarik István egykori szenicei pap esetének emlékezete. Zsolna, 1666.)

Innen vettem e részletet is.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> E tárgyat Jókai is feldolgozta Erdély aranykora c. regényében.

<sup>2</sup> Talán a krónikairó: Constantin Căpitanul Filipescu.

<sup>3</sup> Pilarik életét megírta Stromp László: Protestáns Szemle 1894, 622—645 és 692—708. L. még: Gyurikovics György: Tudományos Gyűjtemény 1834 (X) 87; Fabó András: Monum. Evang. Hist. III., 166. Veres művét (hibákkal.) Szabó K.: R. M. K. II. 299 (1094.)

## 5. Caragea János volt havasalföldi fejedelem mint az új görög irodalom munkása.

Az erélyes és ügyes Caragea János hat évig volt Havasalföld fejedelme (1812—1818). Ezen idő alatt egy törvénykönyvet is állíttatott össze országa számára, mint Moldvai fejedelem társa Moldva számára. Emléke azonban mégis rossz Havasalföld történetében, mert kiméletlen pénzügyítő volt, aki még a török hűbérúr elengedte adókat is behajtotta (magának) a hat éves orosz—török háború (1806—1812.) következtében nagy nyomorban élő népén. Zsarnoki, kiméletlen pénzügyi szenvedélyét merően szatirikus, dramatizált párbeszédekben stb. bélyegezte meg a derék lordachi<sup>1</sup> Golescu (1770—1848) főúr.

Az egyik ilyen művében pl. a halottak azon örvendeznek, hogy őket már nem nyúzhatja a kapzsi zsarnok és sajnálkoznak az élőkön, hogy ők még e szenvedély gyötrődő áldozatai. Caragea végül is összezsarolt kincseivel Erdélyen át Olaszországba menekült.

Nemrégiben meglepődéssel olvastam a Tudománytár 1840 (VIII.) 444 oldalán<sup>2</sup>, hogy a pénzsóvár zsarnok nemesebb szenvedélyeknek is hódolt: értékes műfordításokkal (olaszból és franciából) gazdagította anyanyelve, az új-görög, nekilendülő irodalmát, miután Olaszországból hazatért.

Dr. Bitay Árpád.

<sup>1</sup> Jordachi, Jordache-György; Golescu-ról I. N. Bănescu tanulmányát.

<sup>2</sup> Kazinczy Gábor: A görög literatura jelen állapota. Eszerint Goldoni néhány vigjátékát, Bernardin de Saint-Pierre hires Paul et Virginia c. művét s több más ilyen mű munkát fordított. Kazinczy a France litt. 1837. jul. számára s az 1839-iki Hamburger Correspondent-re hivatkozik.

## GRAI ȘI SUFLET.

A bukaresti néprajzi és filológiai intézet folyóirata. Szerkeszti Densusianu Ovid. I. kötet 1 füzet. Bukarest, 1923. 8 r. 168 lap. Ára 50 lej.

Örömmel üdvözljük a bukaresti tudományegyetem kiváló román nyelvész és irodalomtörténész tanárának, Densusianu Ovidnek szerkesztésében megjelent fenti című folyóiratot. Densusianu ma az egyik legjelentősebb román filológus, kinek *Histoire de la langue roumaine* c. francia nyelvű 2 kötetes műve a román nyelv történetéről mindmáig a legjelesebb szakmű. Egyéb kisebb munkáin kívül a *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine* (melyet I. A. Candrea-val együtt készített s amely a *putea* szóig jelent meg), *Istoria literaturii române* (eddigelé 2 kötet jelent meg belőle), *Păstoritul la popoarele romanice*, valamint *Viața pastorească în poezia noastră populară* (2 köt.) a mai román filológiai irodalomnak legértékesebb alkotásai közé tartoznak.

A *Grai și suflet*-nek most megjelent füzetében az első cikket *Orientări nouă în cercetările filologice* (Új tájékozódások a filológiai kutatásokban) maga a szerkesztő Densusianu írta, fejtegetvén, hogy a filológiai kutatások a jövőben nem szorítkozhatnak kizárólag a lingvistikai vizsgálatokra, hanem ki kell hogy bővüljenek esztétikai és néprajzi szempontokkal. Az *Irano-romanica I.* című másik tanulmányában Densusianu a nyugati román nyelveken megállapítható irán hatást vizsgálja. E tanulmány, mely e tárgyról való nagyobb munkának első része, az első igazán szakszerű kísérlet az irán hatás nyomozására s hivatva van a román filológiában új irányt megjelölni. I. A. Candrea *Viața păstorească la Megleniți* címen érdekes adalékokat nyújt a meglenorománok eredetének kérdéséhez s



az arománokkal való viszályuk történetéhez, kiknél mint pásztorok éltek volt. Tache Papahagi *O problemă de romanitate sud-ilirică* címen azt fejtegeti, hogy nemcsak a létezését kell biztosra vennünk a dél-illiriai románságnak, de közvetlen összeköttetést is fel kell tennünk Illiria és Dacia románsága között. *Lexicul lui Coresi comparat cu al codicelui Voroneșean* címen A. Rosetti érdekes különbségeket mutat ki Erdély északi és déli vidékeinek román beszédjéből. *Graiul din Țara Oltului* címen T. Dinu dolgozata értékes nyelvjárási részlettanulmány. A füzetet *Insemnari și rectificări* címen apróbb közlemények zárják be.

Mint látható, a Bukarestben megjelenő *Grai și suflet* a Kolozsváron megjelenő *Dacoromania*-val együtt ma Románia román filológiájának reprezentáns folyóiratai.

Pop Sever.

# KÜLFÖLDI SZEMLE

## IRODALMI LEVELEK BUDAPESTRŐL.

### II.

Budapest, febr. 29.

A tudomány berkeiben csend, az irodalom réjtjeit sem veri fel a lárma. Amaz kisebb baj, sőt a nyugalom kedvez a tudósok munkájának. Az irodalom azonban közvetlen nyilvánulása az életnek, — s élet nincs küzdelem, harci zaj nélkül. Már Bessenyei és Kazinczy tudták, hogy a tollharcok — XVIII. századi nevükön pennacsaták — villanyozzák föl nemcsak az írókat, hanem a közönséget is, s mindig akkor volt a legerősebb az érdeklődés az irodalom iránt, mikor az pártok küzdelmétől volt hangos. S volna ok is összemérni a fegyvereket: az öregek és ifjak természetes ellentéte mindjobban kiéleződik, s a modern irodalom kérdése mindinkább tengelyévé lesz az irodalmi élet forgatagának. A fiatalokban meg is volna a kedv a mérkőzésre, itt is, ott is olvasunk tőlük hol élesebb, hol burkoltabb támadást az öregek ellen, akik nem akarják elismerni őket és eszményeiket, de a másik párt kényelmes, nem szereti a harcot — és nincs is a sajtóban kellő tere. Régi organumaik megszűntek vagy összezsugorodtak, az újak közül még a konzervatív kézben lévők is, radikális irodalompolitikát csinálnak, s a napilapok közül, egy-kettő kivételével mindenüvé behatolt a modern irány, vagy épen hatalmába ejtette őket. Az idő kerekét megfordítani, vagy csak meg is állítani nincs senkinek hatalmában, de félős, hogy ha nem lépnek sorompóba az öregek, nemcsak ők vallják kárát, — ez kisebb baj — hanem elhalványulnak irodalmunk örökbecsű értékei is. Nem örökre, de minden időszakért kár, amelyben nem szedik le az értékes terméseket. Egyetlen bátor szó hangzott el mostanában erről a részről, *Köszegi Lászlóé*, aki *Esztétikai megítéslések* c. füzetében tiszteletreméltó merészséggel, — bár nem mindig a legügyesebb taktikával — fejtette ki nézeteit.

Az irodalmi köröket most a választások kérdése foglalkoztatja és egy sajátos tünet. A választások közül a Kisfaludy-

Társaságai lezajlottak. Megújították a régi vezetőséget (Berzeviczy Albert elnök, Vargha Gyula főtitkár, Kéký Lajos második titkár; az első titkár, Szász Károly nem esik választás alá) és betöltötték a két üres helyet. Az esztétikusi helyre az egyetlen jelölt került, Lyka Károly, a költő-helyre a két jelölt Lőrinczy György és Harsányi Kálmán közül, az előbbi. Megválasztásában kétségkívül része van annak, hogy jóval hosszabb irodalmi multtra tekinthet vissza, s még az ő hívei is fájdalommal vették, hogy Harsányit ezúttal nem emelhették magukhoz. A Szt. István Akadémiában is megtörténtek a választások; a bennünket érdeklő eredmények: a jog- és történettudományi osztályban Pető Sándor hírlapírót választották meg, a nyelv- és széptudományi osztályban Sajó Sándort, a kiváló költőt, a régi nyomokon járó, a hagyományos eszmekörben mozgó költőink közül Vargha Gyula és Kozma Andor mellett a legjelentősebbet. A M. T. Akadémiába és a Petőfi-Társaságba febr. végével járt le az ajánlás határideje. Az Akadémiába a következők jelöltettek: *I. osztályba* tiszteleti taggá Pasteiner Gyula művelődéstörténeti író; rendes taggá Zolnai Gyula nyelvész; levelező taggá Bajza József, a magyar és horvát irodalomtörténet művelője, Bartóky József novellista, Jakubovich Emil magyar nyelvész, Jakab Ödön költő, Kéký Lajos esztétikus és irodalomtörténetíró és Petrovics Elek műtörténész. *II. osztályba* rendes taggá Pauler Ákos filozófus, Kollányi Ferenc magyar történész; levelező taggá Nagy József filozófus, Kenéz Béla statisztikus. *III. osztályba* tiszteleti taggá Hauszmann Alajos műépítész, levelező tagokká Kaan Károly, az erdészeti irodalom művelője, Moravcsik Ernő Emil az elmekörtan művelője. Kültaggá az I. osztályba Becker Fülöp Ágost francia irodalomtörténész és Dobrawesky János történész.

Az a tünet, amelyről szűken megemlékeztem, s amely mostanában sok szóbeszéd tárgya, az a különös és elszomorító jelenség, hogy a budapesti magánszínházakban sorra buknak a darabok, eredetiek és külföldiek (francia, német, orosz). A Renaissance-ban talán vagy öt mondott eddig csütörtököt, s a Magyar sem marad el mögötte, a Vígszínházzal pedig megtörtént az a hallatlan eset, hogy két darabja egymásután megbukván, kénytelen volt elővenni a szilveszter éjjelén adott kabaré-műsorát, s azt vagy 20 estén megismételni. Mindenki, színházigazgató, kritikus, habitué azon töri a fejét, hogy történ-

hetett ez? A közvetlen okra könnyű rámutatni: ezek a bemutatott drámák mind selejtes, vásári árúcikkek voltak. De persze tovább, mélyebbre kellene hatolni: mi okozza, hogy a színházi termés nálunk is, de külföldön is, oly silány? A magyarázattal ezúttal nem próbálkozom meg, csak megállapítom a tényt, s hozzáfűzöm, hogy milyen szellemes módon kerüli ki a Nemzeti színház a bukásokat: egyszerűen nem ad új darabokat, hanem folyton a múlt évadok nagy klasszasikerű darabjait adja és olyan Shakespeare-kultuszt csinál, amilyen Angliában sincs.

Egy szorgalmas, derék munkását vesztette el e hónapban az irodalom, a 74-ik évében járó *Szabó Endrét*. Régebben kedvelték derült, kedves elbeszéléseit és kis regényeit, de nagyobb érdemeket szerzett az orosz irodalom újabb termékeinek magyarra fordításával.

Nagyobbszabású, vagy jelentősebb kiadvány egyik tudományos és irodalmi intézetünk köréből sem látott napvilágot, annál értékesebb munkásságot fejtettek ki üléseiken. A M. Tud. Akadémia e havi négy ülése közül mind az I., mind a II. osztályé igen érdekes fölolvassal szolgált. Amazon (febr. 4.) Voinovich Géza, az osztálynak tavaly megválasztott rendes tagja, tartotta meg székfoglalását. *Arany kritikai kiadásának előmunkálatairól* számolt be. Voinovich a legközelebbi jövőben közrebocsátja Arany összes műveit (de a *Levelezés* híján), kisebb költeményeit külön is, úgy mint pár éve Petőfiét. Ez azonban nem pótolja a mindmáig hiányzó, teljes, kritikai kiadást, amire pedig a költő halála óta lett is volna elég idő: 42 év! A készülőben lévő, 20 kötetre tervezett nagy Arany-kiadás nemcsak gondos szöveget adna, hanem a variánsokat is és ebben a szöveg végleges kiforrását. P. o. a *Tetemre* hívásban a fölbuzgó vér nyomán az elszörnyedés előbb csak így volt festve: Döbbenet által a köz csoda nagy; három szónyi változás a képet szemléltetőbbé, valóságos lélekrajzzá, s egyben fiziológiai erejűvé teszi, midőn így szól: Döbbenet által a szív ere fagy. Hasonló példákat hozott föl a *kozmetopolita költészet* címének folyton kifejezőbbé változásáról, s más versekről is. A kiadás némi új anyaggal gyarapodnék; egy pár vers és fordítás töredékkel, minő p. o. e gyönyörű Burns-strófa:

Függ lomha köd a halom ormairul  
Rejtven, hol a csermely alákanyarul.  
Mint bágyad az egykori oly üde kép,

Hogy az ősz halványan a télbe belép.  
Lombatlan az erdő, a róna kopár,  
Elvitte vidám cicomáit a nyár.

A prózai munkák gyűjteménye is érdekes adalékokkal gazdagodnék a költő jegyzőkönyvéből; ilyen följegyzése a szalontai tűzvészről, felség folyamodványa a község nevében. Tanár korából széptani jegyzetei maradtak. Folyóirataiban több névtelen cikknek ő szerzője, s kiadatlanok akadémiai főtítkári jelentései. Igen érdekesek könyveinek margójára odavetett megjegyzései; az utolsó években kivált a Nyelvőr lapjain. A Shakespeare-kötet is új töredékekkel bővülne. Levelezése nagyszámú új levelet közölné Tompától, Gyulaitól, Szásztól, Lévyától s hozzájuk újakat is; kiadatlan még a Tisza Domokos-féle levelezés, mely Aranynak költészetéről vallott fölfogása mellett életét sok vonással színezi. A kiadást kísérő jegyzetek elmondanák minden versnek belső történetét, a körülményeket s a hangulatot, melyből fakadtak: ebből kitünnék, hogy költészete épúgy össze van forrva életével, mint Petőfié; hogy verseiben sok a már homályosulni kezdő korvonás, célzás, életrajzi kapcsolat, még oly önálló költeménynél is, mint *A pusztai fűz*, mely szintoly szubjektív, mint a *Vágtat a ló...*, mely a *Nagyidai cigányok* kritikái idején szabadon szárnyaló pegazusát rajzolja. Majd bővebben jellemezte Voinovich ezt a kapcsolatot; végigpillantva Arany életén és lelki életrajzán: költeményein. Azután kisebb költeményei gyűjteményének történetét vázolta s ebben a költő egyre emelkedő pályáját és elismertetését, a gyűjteményekről szóló bírálatok kapcsán. A fölolvadás után az osztály elnöke, Némethy Géza, megkapó szavakkal üdvözölte Voinovichot az esztétikust, a filologust és költőt.

A II. osztály ülésén (febr. 11.) *Karácsonyi János* a magyar történetnek egyik legnehezebb, de legtöbbet vitatott s Erdélyt különösen érdeklő kérdését tárgyalta, a *székelyek eredetét*. Ismeretes, hogy az eddig uralkodó nézetekkel szemben, melyek a székelyeket hol Erdélybe telepített magyaroknak, hol szláv vagy avar származásúaknak hirdette, legújabbban egyik legkiválóbb történészünk a régi, krónikáinkon alapuló nézet felé hajolt, azt tanítván, hogy a székelyek még a honfoglalás előtt csatlakoztak a magyarsághoz, mint valami rokon törzs, talán éppen Attila itt maradt népe. Karácsonyi azt igyekezett bizonyítani, hogy a székelyek, akik a magyarok bejövetelkor már mai helyükön

laktak s még a XI. és XII. században is a magyartól elütő nyelven beszéltek, s amint a székely személy- és helységnevekből megállapítható, a gepidáktól, ettől a gótokkal rokon kelet germán népfajtól származnak. Egyszeri hallás után nehéz a kérdéshez hozzászólni és Karácsonyi érveit mérlegelni, de a nyelvészek előtt föltevése nem tetszett valószínűnek. E felolvasás azóta nyomtatásban is megjelent *A Hirnök* c. Kolozsváron megjelenő keresztény társadalmi és művészi folyóiratnak 1924 március 15 és április 1-i számaiban.

A összes ülés (febr. 25.) egyetlen jelentős tárgya a *Farkas-Raskó pályázat* eldöntése volt. A hazafias költeményre kitűzött díj nem volt kiadható.

A Szt. István Akadémia III. osztályának ülésén (febr. 8.) *Szinnyei Ferenc* bemutatta *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig* c. nagy művéből a Csató Pálról szóló részt. Részletesen elemezte novelláit (Beöthy kiadásában *A pohár víz* nem Csatótól való), aztán kiemelte a francia elbeszélőknek, kivált Balzacnak hatását írásaira, s úttörő érdemét az addigi németes iránnyal szemben a francia modor meghonosításában. A fölolvadás másik részében Ferenczi Zoltán útmutatása nyomán kimutatta, hogy Fáy Bélteky házára August Lafontaine regényei hatottak, elsősorban *Die Familie von Halden*, melynek meséjéből is több motívumot vett át Fáy. Utána Bán Aladár három kiváló eszt. költő (*Piri Kivi*, *Lio János* és a jelenleg is élő *Suits Gusztáv*) munkásságát méltatta s egypár versüket a maga műfordításában be is mutatta. Majd *Gopcsa László* mint vendég *Gárdonyi Géza tanítói munkásságáról* közölt új adatokat.

A február a Kisfaludy-Társaság hónapja, ekkor Kisfaludy Károly születésének hónapjában, tartja évenként ünnepi közgyűlését. Ez alkalommal *Berzeviczy Albert* egy mélyenjáró beszéddel nyitotta meg a febr. 17-iki közgyűlést. Beszámolván a nemzetek szövetségének genfi üléséről, melyen a magyar államot képviselte, az irodalom és a nemzeti érzés kapcsolatát fejtegette. Beszédének figyelemre legméltóbb részében azt hangsúlyozta, hogy irredenta politikát hirdetni, ha megvalósítására minden anyagi erő hiányzik, a legnagyobb elvakultság és dőre-ség. Az ilyen önámítás semmivel sem fokozhatja a nemzeti önbizalmat. Van azonban valami, ami egyáltalán nem azonosítható a politikai irredentizmussal és ez a magyar nemzetnek az a joga, hogy minden fiát, bárhol tartózkodjék, a maga szellemi életé-



nek részeseként tekinti. A titkári jelentés után, mely beszámolt a Társaság múlt évi működéséről, *Papp Ferenc* olvasta föl *Erdély és a magyar költészet* c. tanulmányát. A formás és magasan szárnyaló tanulmány szerzője nemcsak Erdélynek a magyar költészetben való térhódításait jelezte, hanem megvonta az erdélyi magyar költészet körvonalait is. Erdély múltja a regényes költészetben maga a valósággá lett romantika, de ezt csak a XIX. század magyar költő nemzedéke fődözte föl a költészet számára. Míg Jósika Miklós regényeiben a fejedelmi korszak inkább muzeumi érdekességek halmaza s a megrendítés eszköze, addig Kemény Zsigmond tragikái felfogásában embersorsot jelentő tragédiává alakul. A XIX. századi Erdélyt pedig a maga hódító költőiségében Gyulai Pál lírája, az ábrándoktól megtisztult hazaszeretetnek nyilatkozása tükrözi vissza. Ezek a költői egyéniségek szolgáltatják az erdélyi magyar költészet jellemző elemeit: a külföld borongó szeretetét, a kiművelt örténelmi érzéket, a komor, legtöbbször tragikus világnézetet, a romantika és realizmus összeegyeztetését. Erdély költői jelentőségét különösen emelte a múlt században, az elnyomatás éveiben, a nemzetmentés gondolata. A világosi katasztrófa után Erdély, mint a harcrakész magyarság jelképe vonult be a magyar költészetbe, hogy a nemzetegység eszköze legyen. A fölolvadás után *Kozma Andor* adta elő *Második Holubár* c. szellemes költeményét, amelyben Mátyás királynak egy szellemi tornán való győzelmét énekelte meg. Majd Szász Károly olvasta föl *Bartóky József*-nek *Szent tűz* c. legendáját, mely egy II. Endre korabeli történetben azt példázza, hogy a magyarságnak megértésre és összetartásra van szüksége. Végül *Némethy Géza*, a kiváló filologus olvasta föl *Tündéralom* c. hosszabb elbeszélő költeményét, melyben ifjúkorának küzdelmeit és szerelmének mozzanatait beszélte el.

A Társaság esztétikai és költői pályázatai meddők maradtak, csak a társadalmi regényre kitűzött Franklin-jutalmat nyerte el *Táray Sándor dr.* (Debrecen) *Visszatérés* c. műve.

A Petőfi-Társaság febr. 17-i fölolvadás ülésén *Havas István*, *Teleky Sándor* és *Györkössy Endre* költeményeket olvastak föl, *Lőrinczy György* novellát, *Jakab Ödön* pedig egy személyes vonatkozásokkal gazdag megemlékezés keretében a korán elfelejtett *Indali Gyulá*-nak egypár szép költeményét mutatta be.

Amint látható, él a magyar tudomány is, irodalom is. —

Hogy nem olyan frissen, amint kellene, annak sok fájdalmas oka van . . .

### III.

*Budapest, 1924. márc. 31.*

Amint magam elé teszem a papirost, hogy beszámoljak a Királyhágón túl lakó véreimnek azokról az eseményekről, melyek március havában a dunamenti fővárosban lezajlottak, eszembe ötlük a szeretetre legméltóbb magyar levélíró, a leg-hívebb székely, Mikes Kelemen. Kétszáz évvel ezelőtt ő írogatott leveleket a Marmora-tenger partján, ékes székely nyelven, és noha akárhányszor nem volt írnivalója, mégis „méznél éde-sebb” levelek kerültek ki tolla alól. Engem az ellenkező vesze-delem fenyeget: annyi érdekes mozzanatot vetett föl az iro-dalmi élet sodra, hogy félek, ha mindegyiket sorra kerítem, elnyom a nagy anyag és a pezsgő élet színes képe helyett fárasztó leltárszerű fölsorolással szolgálók.

Írnivalom tehát van, sőt nemcsak a jelenről: úgy érzem, egy dologgal adósa vagyok EISz olvasóinak még a multról. Azt hiszem, folyóiratunk minden olvasójának ajkán lebeg már a kérdés, hogy fogadta Magyarország az erdélyi magyarságnak ezt a nagyszabású irodalmi vállalkozását; mit szól a budapesti komoly közvélemény, az ú. n. akademikus kritika az EISz-hez. Szándékosan hallgattam eddig, mert a nehéz postai viszonyok miatt csak a legutóbbi hetekben jutott folyóiratunk illetékes kezekbe. A hatás, egész általánosságban, igen kedvező volt, s ezt nem én állapítom meg, akit a folyóirattal való kapcsola-tom és együttérzésem elfogulttá tehet, hanem maguk a hiva-tatos tényezők, a Kisfaludy- és a Petőfi-Társaság. Ülésükön még nem volt alkalmuk foglalkozni az EISz-vel, de a tagok bizalmas összejöveteleiken, még a fehér asztal mellett is, így a hónapközepe Petőfi-lakomán, őszintén és részletesen elmond-ták véleményüket Erdély új folyóiratáról. Én is őszintén beszám-olok arról, amit hallottam; — vannak az erdélyi magyarok olyan legények, hogy meghallgatják nemcsak a dicséretet, ha-nem a kritikát is. Annál könnyebben megtehetik, mert valójá-kan nem is kritikáról van szó, hanem arról az eltérésről, amelyet a különböző viszonyok, a két országhoz való tartozás természetesen magával hoz. Egészen röviden: van az EISz-ben egy és más, amit az erdélyi viszonyokkal nem ismerős magyar

nem lát szívesen, és van aránylag sok olyan közlemény benne, ami őt nem érdekli. Viszont a legteljesebb méltánnyal szolt mindenki arról, ami a folyóiratban közel áll hozzánk, s nemcsak a cikkek tartalmáról és változatosságáról — a kritikákat meg épen kitünőknek találták; — nemcsak komoly hangjáról és a szerzők előadó-készségéről, hanem az egész folyóirat irányáról és szelleméről. Sőt elhangzott az a kijelentés is, hogy ilyen céltudatosan szerkesztett, elvi alapon álló folyóiratunk nekünk sincs, s mindenkit nagy meglepéssel töltött el az a harmónia, mely olyan különféle körből, négy felekezetből kikerült munkatársak között uralkodik. Az EISz arra van hivatva, hogy összekovácsolja az erőket és biztos úton vezesse az erdélyi magyar irodalmat. Határozott tudomásom van arról, hogy mind a Kisfaludy-, mind a Petőfi-Társaság ennek a véleményének hivatalos formában is kifejezést fog adni.

Hogy magáról az erdélyi irodalmi és tudományos munkáról mint vélekednek a fővárosi irodalmi körök: arról legközelebb, Ezzel az ártatlan ravaszkodással talán elérem azt, hogy a következő leveletem türelmetlenül várja majd az erdélyi közönség.

A magunk dolgaira térve, ebben a hónapban három mozzanat keltett nagyobb hullámverést: egy tudományos és egy színházi. Az irodalmi az, hogy egy régóta lappangó s ismételten érintett kérdést robbantott ki irodalmi életünk legtekintélyesebb tagja, Herceg Ferenc: a két magyar nyelv kérdését. Amióta egyre nagyobb számmal vegyülnek tősgyökeres vagy legalább szellemükben teljesen magyarrá vált költőink közé olyanok, akiknek érzés- és gondolatviláguk a magyarságtól valójában idegen, s akiknek a magyar szellem és a magyar nyelv Hekuba, azóta a romlatlan, ép magyar nyelv mellett még költői alkotásokban is, sőt épen azokban, fölbujánzik egy új magyar nyelv, kusza és zagyva, nyakatekert és értelmetlen, grammatikailag hibás, szellemben mételyező. Herczeg Ferenc, akiből a háború utáni nyomorúságok kicsalták az erős magyar érzést és a huszáros bátorságot, kemény szavakkal megbélyegezte Szép Ernő egyik versét (ebben ilyen sorok olvashatók: *Te vadlibák*) s ezzel kapcsolatban ezt a beteges, bűnös törekvést. A kimondott szó erejét Pekár Gyula azzal fokozta, hogy a Petőfi-Társaság ünnepi ülésének megnyitójában vezérigéül választotta s dörgő hangon jelentette be, hogy a Tár-

saság az ilyen nyelvrontó törekvések ellen fölveszi a küzdelmet. Szükséges volt Herczeg szókimondása és Pekár tiltakozása egy tekintélyes irodalmi társaság elnöki székéből, mert e bűn valóban azok közé tartozik, amelyeket Garai szerint, még az Úr sem bocsát meg. Én azonban egy és más jelből úgy látom, hogy már túl vagyunk a veszedelem nagyján, s a közönség már kezd magához térni abból a szédületből, amelybe őt, a jámbor „bourgeois”-t, bizonyos írók szédítették. Ilyen öröndetes jel volt, hogy ennek az esztelen iránynak az előharcosa, bizonyos körök színpadi bálványa, a „nagy”, az „isteni” Szomory Dezső — ezeket a jelzőket ő adományozta először önmagának! — utolsó darabjával, a *Szabóky*-val, az ő legsajátosabb területén, a Vigszínházban, csúfosan megbukott. Ennek a színműnek a mesterséges galimathiaszait, Szomory kínzókamrájában eltorzult nyelvét már nem vette be a közönség, s a darab méltó sorsa lett: a legnagyobb bukás ebben a században.

Észrevétlenül átkerültünk már a színpad világába. Egy diadalról kell beszámolnom, egy olyan dráma sikeréről, mely ugyan nem remekmű, s még az utóbbi évek legjobb drámája sem és mégis megérdemelte azt az ünneplést, amelyben szerzőjét, *Zilahy Lajost* részesítették. Sőt a szemünkben talán még öröndetesebb és biztatóbb, hogy a *Süt a nap* című kedves falusi életképe nemcsak s nem is elsősorban esztétikai értékével, hanem magyar levegőjével hatott. Jól esett, hogy a sok kieszelt, hazug miliőjú új magyar dráma után most végre igaz magyar szellemű drámát kapunk, amely híven, torzítás és idealizálás nélkül, de rokonszenvesen és igaz valójában mutatja be a falú két osztályát, az intelligens elemet és a parasztságot, s hozzá, ami ma már szintén kezd kivétel számba menni: a darab egészen „tisztá”, ment az erotikának még az árnyékától is. S jól esett látni, hogy ez a színmagyar dráma tetszett a fővárosi közönségnek. S ez az, ami ennek a színpadi eseménynek irodalmi, sőt közműveltségi és politikai jelentőséget is ad. Ha a közönségünknek a *Süt a nap* és társai tetszenek, akkor a Szomoryaknak befellegzett.

A harmadik esemény, a tudományos, persze csak bennünket, a tudomány munkásait, hozott lázba, de méltán. Egy fiatal tudósunk, Mályusz Elemér, oklevelekből és a pápai udvar számadási könyveit értékesítő német publikációkból kétségbevonhatatlanul igazolta, hogy Toldi Miklós egy igen

előkelő nagyúri család gyermeke volt. Olaszországban a *comes*, grófi cím járt ki neki, amellelt tanult ember is volt: magister, s híres, vitéz katona, mert 1365-ben mint a „fehér” zsoldos csapat alkapitánya 1600 emberével elszegődött a pápa szolgálatába; — ilyen tekintélyes haderővel pedig csak elsőrangú katonai tekintély bírt abban az időben s ezt megerősítik a szerződés fényes föltételei is. 1366-ban hazatérve Lajos király bizalmas embere, több megye főispánja lett, s olyan tekintélyes ember volt, hogy egy pörben, melyben döntőbíróul egy *souverain*, az osztrák herceg, szerepelt, a magyar fél, a későbbi nádor oldalán az ország legelső emberével, ötöd magával ő is szerepelt kezesként. Sőt nem is tulságosan merész föltevással még az olasszal vívott párviadalnak és a prágai kalandnak hitelességét is ki lehet következtetni. Ime a rendkívül érdekes adatok. De megsokszorozódik a jelentőségük, ha meggondoljuk, hogy velük magának a Toldi-mondának hitelességét is igazolhatni. Hogy Toldi történeti személy volt, azt Szilády kutatásai alapján tudtuk, de az oklevelekben eddig semmi nyoma annak, hogy Toldi rendkívüli egyéniség volt. Most már tudjuk, hogy az volt, vitéz, sőt rendkívüli vitéz katona, híre bejárta Olaszországot s volt olyan kivételes jelenség, hogy hozzátapadtak a monda csodálatos kalandjai. Tudjuk róla, hogy egy előkelő, de szegény nagyúri család legfiatalabb gyermeke volt, aki a maga derekasságával, katonai erényeivel fölküzdötte magát az ország legelőkelőbb urai közé. Ki ne ismerne rá ebben a pályában arra a másikra, melyet a monda Toldija megfutott? Bármilyen töredékes, sőt eltorzult is Ilosvai dúrva rajza Toldiról: a két kép egy eredetiről készült.

Tudományos életünkben egypár személyi mozzanat is érdekelni fogja az erdélyieket, annál inkább, mert sajátságos véletlenként mind a három Kolozsvárral kapcsolatos. Az egyik, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatói állásába beiktatták a Múzeum főigazgatójává kinevezett Hóman Bálint helyébe *Lukinich Imrét*, aki Dézsen, majd Kolozsvárt tanárkodott s a kolozsvári egyetem habilitálta magántanárává. A másik két üres egyetemi tanszék sorsa. A pécsi egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékére a kar *Zolnai Bélát*, a kolozsvári egyetem volt tanárának, Zolnai Gyulának fiát jelölte első helyen (második helyen Tolnai Vilmost, harmadikon Kéky Lajost), a budapesti egyetem harmadik klasszika—filológiai tanszékére pedig

a kar *Hornyánszky Gyulát*, a kolozsvári egyetem volt tanárát hívta meg. Mind a két kinevezés ügye folyamatban van, de nem tudni határozottan, mi okból, egyelőre megakadt. Ezek a kinevezések is mutatják, milyen nagy szerepe volt Erdélynek a magyar közműveltség kifejlesztésében: e három közül egy Erdélyből indult útnak, kettő ott ért naggyá.

A rendszeresen folyó tudományos munka jelentősebb nyilvánulásai az alább következők: A *M. T. Akadémiával* nyitom meg a sort. Március folyamán öt ülést tartott, közülük három érdekel bennünket, a 17-i összes ülés és az I. osztálynak két ülése, 3-án és 31-én. Az összes ülésen *Pálffy Móric* I. tag tartott emlékbeszédet *Inkey Béla* I. tag (geológus) fölött és *Császár Elemér* r. tag tett jelentést a *Teleki vígjáték-pályázatról* (2 pályamű), *Szász Károly* I. tag a *Karácsonyi dráma-pályázatról* (2 pályamű), és *Solymossy Sándor* I. tag a *Bulyovszky óda-pályázatról* (6 pályamű). Mind a három pályázat meddő maradt; van ebben némi része annak is, hogy pénzünk érték-telenedése csökkenti a pályázó kedvet, de az igazi ok mégsem az, hanem: hogy a titkos pályázatok ideje végleg lejárt. Hivatásos írók ma már nem szorulnak a pályázatra, értékes műveiket, kivált a drámákat el tudják helyezni akadémiai koszorú nélkül is, a kísérletezőket pedig elriasztja az Akadémiának az a rendelkezése, hogy a jutalmat csak abszolút értékű munkának adja ki. Akadémikus körökben többször fölmerült az a gondolat, hogy a pályázatokat meg kellene szüntetni. Magam tettem is ilyen indítványt egy összes ülésen, de megvalósításának eddig még legyőzhetetlen nehézségek állanak útjában. Addig is elhatározta az Akadémia, hogy a pályázatok kiírását megritkítja s a pályadíjak összevonásával 8—8 évi ciklusban minden évben más-más szépirodalmi jutalomra hirdet pályázatot. A pályadíjak értéke így is nagyon csekély marad: a kisebbek 10—20, a nagyobbak 20—40, a Nagyjutalom 80 ezer K. Az állam is, a magánosok is nagy áldozatkészséggel sietnek az Akadémia támogatására (az állam az elmúlt negyedben 30 milliót adott), de a nehézségek mégis óriásiak, hiszen egy ív nyomdaköltsége ma az 1 millió körül jár, s az Akadémia csak a nyugdíjas tisztviselőinek 10 milliót fizet évenként. *Karácsonyi János* r. tag nagy munkájának (a ferencrendiek története) II. kötete is csak úgy jelenhetik meg, hogy 15 milliót bocsátottak az Akadémia rendelkezésére s ezen fölül mind az áldozatkész szerző.



mind az Akadémia tetemes összegekkel járul a költségekhez. Ily körülmények között csodaszámba megy, hogy az Akadémia 1921-ben 22, 1922-ben 16, s 1923-ban 36 kiadványt tudott közrebocsátani, s az utolsó évben 38 milliót költött kiadványaira. Viszont öröndetes dolog, hogy kiadványai nagyon keresettek a könyvpiacra, a régiek mind elfogytak s az újak közül is több már fogyatékán van. Az Akadémia könyv- és kéziratára is nagy mértékben gazdagodott. Az előbbi Angliában élő magyar tagjának, Stein Aurélnak nagyszerű ajándékával: 2000 kötetet ajándékozott könyvtárából az Akadémiának, az utóbbi pedig az által, hogy az Akadémia megszerezte az elhunyt Szilády Áronnak arab, török és perzsa kézíratait. Végül elhatározta még az Akadémia, hogy Stróbl Alajossal elkészíteti palotája számára nagy elnökének, a négy évvel ezelőtt elhunyt Eötvös Lóránd bárónak márvány mellszobrát.

A márc. 3-i fölolvasó ülésen Schmidt Henrik I. tag volt kolozsvári egyetemi tanár székfoglaló értekezésében, *A magyarországi német nyelvjárás-kutatás módszere és problémái*, érdekes módszerrel érdekes eredményre jutott. A délvideki német települők vezetéknéveit az anyakönyvvezetőktől összeírva, megállapította, hogy nem egy helyről, hanem aránylag igen nagy területről vándoroltak be, nem egységes nyelvjárást hozva magukkal, s a magyarországi német nyelvjárások kialakulásában nem az volt a döntő, milyen tömegben beszéltek az illető nyelvjárást, hanem egyéb tényezők, szóval hogy az egyes nyelvjárások sajátosságai nem állanak arányban az illető nyelvjárást beszélők számával. A márc. 31-i ülésen Thieneman Tivadar I. tag olvasta föl székfoglaló értekezését: *Mohács és Erasmus*. Megrajzolja Erasmus szellemi arcképét és összeállítja azokat a szálakat, amelyek a Mohács előtti magyar tudós és előkelő költőket Erasmushoz fűzték — ezek a kapcsolatok fölértek a királyi udvarig, sőt magához az uralkodó párhoz is. Mindannyiukban kimutatható, Thienemann megállapítása szerint, Erasmus szelleme: a kései alexandrinizmus bölcsessége, a fáradt pessimizmusnak életformája, mely a leáldozó kultúrák nyomán szokott kivirágozni, — a XVI. század fölvilágosodása. Utána Vitéz Házy Jenő vendég tett jelentést arról a nyelvemlékről, melyet Sopron város levéltárában fődőzött föl. Egy 1459-ből való adókievetés céljából összeírt vagyonbecslés borítékának négy fedőlapján egy négy lapnyi töredékes szójegyzék

maradt fönn; beosztásában teljesen, anyagában is jórészt meg-  
 egyezik a már ismert *Besztercei és Schlägli-szójegyzékekkel*,  
 de amazoknál, a fölfödőző megállapítása szerint régibb, 1375—  
 1385 időből. A magyar szavak pontos írásából s a latin szavak  
 helyes magyar értelmezéséből következően, nem másolat,  
 hanem egy osztrák bajor eredetű latin-német szójegyzék sza-  
 bad és értelmes, magyaros szellemű átdolgozása s egyben köz-  
 vetett forrása mind a *Besztercei*, mind a *Schlägli-szójegyzéknek*.  
 Noha ezek a megállapítások még tudományos igazolásra szo-  
 rulnak, kétségtelen, hogy nyelvemlékeink sora igen értékes  
 darabbal szaporodott.

Az Akadémia kiadásában március folyamán két folyóirat,  
 két értekezés és egy könyv jelent meg. Legérdekesebb kétség-  
 kívül a *Hadtörténelmi Közlemények* ez évi I.-II. füzeté: ebben  
 olvasható *Mályusz Elemérnek* az a Toldi-cikke, melynek jelen-  
 tőségéről föntebb szoltam. Az *Irodalomtörténeti Közlemények*  
 1924. I.-II. füzetében *Solymossy Sándor* szétszedi epizódjaira  
 a Toldi mondát s a francia *chanon de geste*-ekben keresi az  
 egyes mozzanatok megfelelőjét. *Kastner Jenő* *Faludi olasz vers-*  
*formái* c. alatt azt igyekszik bizonyítani, hogy Faludi versei az  
 olasz költészet, részben Metastasio hatása alatt öntudatlanul  
 vesznek időmértékes lejtést. *Császár Elemér* folytatva *A negy-*  
*venes évek kritikai munkássága* c. cikksorozatát, ezúttal a Pesti  
 Divatlap kritikáival, kivált Vahot Imrével foglalkozik. Az *Adattár*  
 rovatában legfontosabb Gálos Rezső közlése; megtalálta és  
 közli *Kisfaludy Sándor Dárday ház* c. drámájának részletes,  
 jelenetekig kidolgozott tervrajzát. A *Könyvismertetés* rovat be-  
 számol az 1923. év II. felében megjelent minden magyar iro-  
 dalomtörténeti munkáról, az *Irodalomtörténeti repertorium* pedig  
 közli ezen évszak összes irodalomtörténeti cikkeinek címeit.  
 (Vagy 600 cikk.) A két értekezés *Szinnyei Ferenc*től és *Némethy*  
*Gézától* való. Amaz, *Kármán József és az Uránia névtelenjei*,  
 nyelv- és stílkritikai vizsgálat útján megállapítja, hogy az Uránia  
 névtelen cikkei majd mind, az értékesek kivétel nélkül, *Kár-*  
*mántól* valók; emez, *Symbolae exegeticae ad Persii Satiras* újabb  
 magyarázatokat ad Persius egyes szatiráihoz. A könyv, amelyet  
 említettem, *Darkó Jenő* publikációja *Laonici Chalcocandylae*  
*Historiarum demonstrationes*, II. kötet első fele: a görög törté-  
 netírónak törökökről szóló műve, az eredeti görög nyelven, a  
 teljes „apparatus criticus”-szal.

A Szt. István Akadémia ülésorából kiemelkedett Hóman Bálint emlékbeszéde. A márc. 7-i együttes ülésen *Fejérpataky László*t jellemezte, mint embert, mint az intézmény vezetőjét és mint tudóst, aki előde volt a Nemzeti Múzeum főigazgatói méltóságában. A II. osztály 14-én tartott ülésén Mayer Béla vendég értekezését mutatták be: *A pápai bankárok szerepe hazánkban a középkor végén*. Azokról a pénzüzletekről számolt be, amelyeket a pápaság szolgálatában álló bankárcégek a XV. század folyamán Magyarországon kötöttek. E cégek közvetítették azokat a segélypénzeket is, amelyeket a pápák a magyar királyoknak küldöttek török elleni védekezés céljaira. Az Akadémia kiadásában két irodalomtörténeti értekezés jelent meg, mindkettő székfoglaló. Az egyik *Szinnyei Ferencé*, ennek tárgyáról fölvilágosítást ad már a címe: *Kemény Zsigmond munkássága a szabadságharcig*; a másik, *Zlinszky Aladár* dolgozata, *Klasszicizmus és romanticizmus*, kivált a romanticizmussal foglalkozik, mint egy új világszemléletet kifejező irodalmi áramlattal. A francia irodalom alapján elemzi ezt az irányt, mely szerint Rousseauval kezdődik és Flaubertig terjed, de a szó jelentését kiterjesztve, az irány terjedelmét is nagyon kibővíti, belefoglalja nemcsak a preromantikusokat, hanem a magyar irodalomból még Petőfit és Aranyt is.

A Kisfaludy-Társaság munkássága a lefolyt hónapban két fölolvastó ülésre szorítkozott. A rendes havi ülésén (5-én) Vargha Gyula mutatta be Mayer Konrád Ferdinánd egy versének műfordítását, amely a helvéták és rómaiak között vívott harcokból meríti tárgyát, de (*Járom a genfi tónál*) kitűnően talál a magyarság jelenlegi lelki állapotához; utána a maga versei közül olvasta föl *A felvidékek* címűt, mely Mátyás és a csehek harcait mutatta be a jelen kettős tükrében. Radó Antal verse, *A Margitszigeten*, szintén a multról a jelennek szólt. Csathó Kálmán humoros novellája, *Barátsági vetélkedés*, a XVIII. századi komáromi poétákat hozta színre, igen ötletes fogással: amint az egyik megjelenik előtte és kisüti, hogy a történeti tárgyat földolgozó költők épp úgy csak pletykáznak, mint ők, a nyelves asszonyságok. Hoffman Edit vendég dolgozata, *Kézíratfestők Mátyás udvarában*, igen érdekes megvilágításban mutatta be a nagy király könyvtárát. Mátyás eleinte külföldön festette a Corvina számára vásárolt kéziratokat, majd olasz művészeket hozatott, végül magyar festőkkel is dolgoztatott, akik külföldi,

jobbára épen olasz minták nyomán illusztrálták a kéziratokat. A munka 1467-ben indult meg, a 70-es években nagyot lendült s még a 80-as években is van továbbfejlődés, a műhely egyre bővül és erősödik, a másoló és festő munkákon kívül a kötést is Budán végzik s Mátyás világszerte ismertté vált nevének egyik hatalmas terjesztője épen ez a hatalmas műhely. S ami műtörténeti szempontból igen figyelemreméltó: a sok külföldi stílus nyomán, mely a budai műhely kézíratain fölismerszik, lassanként kialakult egy keverék, de azért egységes és sajátosan magyar festő-stílus. A könyvek tartalmi felénél határozottan érdekesebb és értékesebb a kéziratok díszítő eleme. A márc. 9-én tartott Shakespeare-matinén *Berzeviczy Albert* elnöki megnyitójában alkalmi *Shakespeare-kérdéseket* tárgyalt. Beszért a Nemzeti Színház Shakespeare-kultuszáról, az egyes művészek alakításainak értékéről, megemlékezett a fiatal írói nemzedéknek arról a tervéről, hogy új fordításban adják ki Shakespeare műveit s hangoztatta, hogy a legnagyobb három magyar költő (Petőfi, Arany, Vörösmarty) fordításait érinthetetlennek tartja. *Pekár Gyula* Ivánfi Jenőről, az elhunyt Shakespeare-művésről emlékezett meg, jellemezte művészetét, kiemelte ragaszkodását a régi nemes tradíciókhoz és a magyarságához: hívta, csábította Coquelin az Odeonhoz, nem lett francia színésszé. Majd *Márkus Emilia* előadta a *Romeo és Julia* erkélyjelenetét, végül *Radó Antal* méltatta *Tomori Anasztáznak*, az első magyar Shakespeare-kiadás megteremtőjének, érdemét.

A Kisfaludy-Társaság most állítja össze kiadójának, a Franklin-Társaságnak, meghallgatásával, új kiadványainak tervét. A tárgyalások még folyamatban vannak, de a döntés legközelebbre várható. Az azonban már el van döntve, hogy a javított Shakespeare-fordítások kiadását folytatni fogja a Társaság: öt új kötet már sajtó alatt van.

A március a *Petőfi-Társaság* ünnepi hónapja: ekkor tartja közgyűlését, választja új tagjait és váltja ki jutalmait. Vasárnap, 16-án zajlott le az ünnepi ülés, hideg, szinte még téli napon. A M. T. Akadémia gyönyörű, de fűtetlen nagytermében szorongott és fázott a közönség, de csakhamar fölmelegszenek — nem a kivillanó napnak bágyadtan beszűrődő sugaraitól, hanem a lelkesedés hevétől. *Pekár Gyula* elnöki megnyitója hatalmas tiltakozása a magyar nyelv rontása ellen, általános visszhangot keltett. Utána *Szávay Gyula* főtitkár számolt be az év törté-

netéről, majd *Szathmáry István* szavalta el három versét: *Nem szép-e, ami szomorú* (a mai nehéz időkben csak a hazafias érzésnek van joga költeményben megjelenni, aki magáról tudna dalolni, annak szíve korcs), *Balaton emléke* (még a Balaton háborgásában is a magyar fájdalom lázong), *Vizek zenéje* (hallja a jövő zenéjét). *Bársony István* *Az alma meg a fája* c. elbeszélésében egy egyszerű falusi történet keretébe foglalva a magyar paraszt szorgalmát és erős akaratát dicsőítette, színmagyar nyelven, vonzó, előadásban. *Sas Ede* hosszabb verses meséjében, *A király csengettyűje*, szelíd maliciával és igen szépen figurázta ki a jelen viszonyait és embereit. *Herczeg Ferenc* novellája, *Vasárnap délután* volt az ülés fénypontja. A béke Budapestjének egy nyári vasárnap délutánját varázsolta vissza az ő páratlan előadó művészetével, megjelenítve annak a kornak lovagias fiatalságát és könnyű vérű nőit. Ragyogó szelleme sajátos varázssal vonta be ezt a miniatűr korképet. Befejezőül *Jászai Mari* szavalta el Petőfi két költeményét.

A tagválasztások, noha a két üres helyre nyolc jelöltet (*Bartóky József*, *Falú Tamás*, *Gáspár Jenő*, *Haraszthy Lajos*, *Nuszbek Sándor*, *Rexa Dezső*, *Thomé József*, *Wlassics Tibor* b.) ajánlottak, rendkívül símán folytak le. Az első listás szavazásnál *Bartóky József* megkapta az általános többséget, s az igen-nemmel való szavazáson át szintén a legelső kísérletre megegyezett a Társaság *Gáspár Jenő* személyében. Megválasztásuk nagy megnyugvást, sőt örömet keltett, nemcsak s nemelsősorban azért, mert félig-meddig hivatalos jelöltjei voltak a Társaságnak, hanem mert mind a két fiatal írónak irodalmi munkássága is, egyénisége is széles körökben rokonszenves. *Bartóky József* ugyan, csak mint író, fiatal — 1921. jelent meg első kötete — egyébként meglelt férfi, nyugalmazott államtitkár kegyelmes úr — de egyike a legközvetlenebb, legszeretetre-méltóbb embereknek s törhetetlen idealizmusával sokkal fiatalabb lelkű nem egy ifjú írónál. Novellista a legjavából. Egyszerűségében művészi hatású előadásával páratlanul közvetlenné tudja tenni magát, melyeket hol a magyar múltból — ritkábban az ókori históriából — merít, hol a jelen társadalmi életéből merít és az emberiség és magyarság nagy kérdéseit világítja meg velük. Finomra csiszolt drágakő a legtöbb, de színükön és fényükön kívül van melegük is, egy nemes emberi szív melege. *Gáspár Jenő* embernek is fiatal, a 30 körül van, ujságíró

(az Új Nemzedék munkatársa), aki mindig az igazat mondja és írja. Lírikus, iránya érintkezik a modernkével, de szellemben és formában a régi hagyományok folytatója, érzésvilága és életfölfogása, a maga erős erkölcsi és nemzeti alapjával szintén a konzervatívokhoz csatolja. A föltűnést a nagy összeomlás idején, 1918. vonta magára *Petronius búcsúdala* c. költeményével. „Izzó víziókban, Róma összeomlásának képében, riaszt a pusztító jövőtől” s Petronius alakját idézi föl, aki a kultúra kincseit és szépségeit lelke bástyái mögé vonva, igyekszik azokat megmenteni legalább a maga számára, a *panem et circensest* üvöltő tömeg előtt. A költemény komor, mélytűző képei megrázó hatásukat ma sem veszítették el.

A Társaság jutalmazásai már nem találkoztak ilyen osztatlan elismerésre. Őt u. n. *nagy díj* került kiosztásra. A Petőfi-nagydíjjal (lírikusoknak) Szávay Gyulát, a Jókai-nagydíjjal (elbeszélőknek) Herczeg Ferencet, a Tőzsde-nagydíjjal (ezúttal drámaíróknak) Harsányi Kálmánt, a centennáris lírai díjjal a 80 éves *Csengery Gusztávot*, a centennáris esztétikus-díjjal *Pintér Jenőt* tüntették ki. A jutalmazottak kétségkívül érdemes munkásai az irodalomnak; köztük van a legnagyobb élő magyar szép író, Herczeg Ferenc; mégis jogos az aggodalom, vajon a legkiválóbbakat érte-e a dicsőség. Egyáltalán helyes-e, ha a Társaság bizonyos kiélezéssel ragaszkodik a nagy díjak alapszabályában foglalt óhajtáshoz, hogy a kitüntetendőket *elsősorban* a Társaság tagjai között keresi? Vajon az a költőnk, akit az akadémikus kritika méltán tart ma a legnagyobb lírikusnak, Vargha Gyula, hiányozhatik-e a Petőfi-nagy díj jutalmazottjai sorából, csak azért, mert nem tagja a Társaságnak? (Az eddigi jutalmazottak, a jutalmazás rendjében: Jakab Ödön, Endrődi Sándor, Szabolcska Mihály, Kozma Andor). Az ilyen díjnak jelentőségét az adja meg, ha mindig az arra méltók kapják.

Április csendes hónapnak ígérkezik, s a husvéti ünnepek áhítata is megbénítja az irodalom érverését, de ugyanakkor véget érven a bőjt, az én bőjtű prédikációszerű irodalmi levelem is rövidebb lesz. Ebben a reményben bocsásson meg nekem az erdélyi magyarság ezért a hosszú írásért.

Dr. Császár Elemér.



## MADÁCH KIADATLAN LEVELEI AZ „EMBER TRAGÉDIÁJÁ”-RÓL.

Éppen hozzá akartam fogni, hogy a *Madách Imrétől* családunkban gondosan őrzött emlékekről számot adjak — mikor egy, az Athenaeum kiadásában nem régiben megjelent könyv akadt kezembe, *Madách Imre otthona* címmel, az előttem egészen ismeretlen *Balogh Károly* tollából.

Most hát előbb erről a könyvecskéről szólok, — mit fokozódó érdeklődéssel és tetszéssel olvastam végig.

E könyv történetének előzményei a szabadságharc vérzivataros esztendejébe nyulnak vissza. Madách Imrének egyik nőtestvére, Mária, aki előbb baráti Huszár József alispán felesége volt, majd ennek halála után 1847-ben mankóbüki Balogh Károly, osztrák dragonyos kapitányhoz ment nőül — a szabadságharcban a magyar honvédségbe ájtott s itt őrnagyi rangra emelt második férjével s első házasságából való tizenöt éves fiával együtt fegyveres lázadók áldozata lett, kik 1849. nyarán vad kegyetlenséggel gyilkolták le mindhármojukat. A lemészárolt házaspárnak alig egy esztendő kis fiát, Balogh Károlykát, nagyanyja, id. Madách Imréné, s a költő nagybátyja vették gondjaikba, s a kis fiu egészen felserdüléséig ott nevelkedett a sztrégovai családi házban, a vele majdnem egykoru Madách Aladárral, Imre egyetlen fiával együtt. Ez a Balogh Károly később jogi tanulmányokat végzett, bírói pályára lépett, melyen a pécsi királyi tábla elnökének diszes és jelentős tisztéig emelkedett. A feltűnést kerülő ember volt, ki szabad idejét a természetben való gyönyörködéssel s művészi kedvteléseivel töltötte, ám akvarellt festegető ecsetje mellett a tollat is forgatta és pedig hogy igazi költői lélekkel, írói hivatottsággal: annak bizonsága gyermek- és ifjukorára való visszaemlékezései, mik nem ugyan a maguk egészében, de igen érdekes részletekben foglaltatnak a szóbanforgó kis könyv lapjain. Sztrégovára s az ősi kastély lakóira, a nagy költő életének utolsó esztendeire vonatkoznak ezek a visszaemlékezések, melyekben olyan szemléltetőleg, olyan lebilincselően vannak leírva a helyek, emberek, egyes jelenetek: hogy az egymásra következő lapok sokszor szépirodalmi munka hatását teszik, s egyes részek olyan kedvesek, olyan elevenek, mintha Dickens tolla alól kerültek volna ki.

De nem kisebb dicséretet érdemel a legfiatalabb Balogh Károly, az előbbinek fia, ki ezeket a családi körnek szánt följegyzéseket — legalább részben — nyilvánosságra hozta, ő maga írva meg szintén igen szépen a mű keretét tevő részeket, az összekötő, magyarázó, az anyagot ügyesen kikerekítő sorokat.

Igy ez a könyv, a mellett, hogy Madách Imréről és otthonáról rendkívül érdekes, vonzó, meleg képet nyújt, a nagy költő egyéniségéhez újabb vonásokkal is járulva — egyúttal

mindjárt két új magyar íróval ismertet meg bennünket. Az öregebb Balogh Károly, a sztrigovai ház egykori diák-lakója, sajnos, már nincs az élők sorában, pár évvel ezelőtt meghalt. De a fiatalabbal — aki még nagyon is javakorában lehet, — e könyv méltán várható sikere nyomán még talán találkozni fogunk az irodalomban s nagy kár is lenne, ha határozottan avatott tollát nem forgatná tovább.

Megjegyzem, hogy a mindentudó „Szinnyei“-ben — vagyis az öreg Szinnyei József *Magyar Írók* című munkájában említettik egy, ugyancsak *mankóbüki* előnévvel bíró Balogh Károly, aki mint tartalékos főhadnagy részt vett a boszniai okkupációban s kiadott egy németnyelvű munkát, mely képeket és vázlatokat tartalmazott a bosnyák hadjáratból. Érdekes lenne megludni, vajjon ez a katona-író azonos-e a sztrigovai emlékek írójával, vagy — amit inkább gondolok — egy harmadik író Balogh Károly-e, ugyanabból a derék családból?

... Már most aztán hadd szállaltassam meg magát Madách-ot, kinek hatalmas művét boldogult édesapám bírálta meg legelőször részletesen és alaposan, Arany János híres lapjában, a *Szépirodalmi Figyelő*-ben, amely terjedelmes ismertető bírálat a lap 1861/2-iki, második évfolyamában jelent meg nyolc folytatásban, az 1862. évi februárius hó 13-iki számtól kezdve, az április 3-ikiig bezárólag.

„Az *Ember tragédiájá*-ról eddig tudtomra megjelent ismertetések és bírálatok között csak a tiéd bírálat, ha a jóakaró szava a bíró szigorát jóval túl is zengte benne” — írja Madách, édesapámhoz, Alsó-Sztrigováról, 1862. szeptember 12-én kelt levelében, — s azután zárjel között hozzáteszi: „Erdélyiének még csak két első számát olvastam, de úgy látom, az inkább bölcsészeti tanulmány, mint aestheticai bírálat lesz”.

Az időtájt készült már az *Ember tragédiája* második kiadása, melynek egy példányával azután sietett a költő az ő első bírálójának kedveskedni. Az e példányt kísérő levél, — mely ugyancsak Sztrigován kelt, 1863. március 18-án — érdekes bepillantást enged Madách költői lelkének gondolatvilágába s ezért szó szerinti szövegében közlöm:

„Tisztelt kedves barátom!

Itt küldöm az „Ember tragédiájá”-nak egy példányát, fogadd azt tőlem szívesen. Igyekeztem észrevételeidet a lehetőségig hasznosítani, különösen a homályosaknak jelölt helyeket világosabbakká tenni. Nagyon természetes, hogy magokat azon észrevételeket, melyek a mű egész alkatát s organismusát illetik, bár helyességüket elismerem is, csak jövőendő irányzatul jegyezhettem meg magamnak, de annyira a mű átdolgozásába nem bocsátkozhattam, mert valószínűleg még jobban elrontottam volna.

Egy ily lényeges észrevételre akarok csak válaszolni, azt

is korán se valami anticritica képen, csak egyszerűen önment-ségemül.

Azt mondd t. i. a' többi közt, hogy a' reformáció nagy-szerű mozgalmának nem lett volna szabad kimaradni az emberiség történetének képeiből. Ezt én is teljesen osztom, sőt művem írásánál is előttem állt ez igazság, de magát a tulaj-donképi reformációt mint győzelmeset nem véltem használhatni a' tragédiában, mert ha használok, azt is kénytelen vagyok valami olyas kiábrándulással végezni, mint a' többi jelenete-ke, hogy t. i. ez sem vezetett célra.

Igyekeztem tehát a reformáció nehéz kezdeteiből a mun-kálódó emberi szellem küzdelmes első csiráit fölhasználni, s ezt a' Tankred, meg Kepler jeleneteiben véltem utólélni. Az lehet, hogy nem kellően tettem, v. legalább nem sikerrel, — csak az iránt akartam magamat előtted igazolni, hogy maga a' szándék és gondolat megvolt.

Szives ígéretedre nézve szavadon foglak, s mihelyt elké-szülök most munkában levő művemmel, rád rontok minden szerénység nélkül, hogy én is igénybe vegyem azon becses időnek egy részét, mellyel Te oly bámulatosan tudsz gazdál-kodni, hogy mindennek jut belőle. S ha már idődből juttatsz nekem, juttass még inkább szeretetedből egy kicsinyt, mely még becsesebb lesz amannál is, bár becses amaz (az) egész hazának.

Tisztelő barátod

Madách Imre.“

És még egy nagyon kedves kis utóírat következik, utalás-sal arra, hogy előbbi levelét *Kunszentmiklós* helyett — hol édesapám akkor papskodott — tévedésből *Törökszentmiklós*-ra címezte az illusztris levélíró.

„Multkor iri levelemre — mondja az utóíratban — csak-ugyan tolthibából Török Sz. Miklóst irtam, s alig hogy levelem elment, egyszerre eszembe jutott, azonban nem nagyon aggód-tam, hogy levelem meg nem kapod, hittem, hogy lehetetlen, miként ha levelem T. Sz. Miklóstra jó, ott valami nadrágos ember kezébe ne jusson, s ha jut, csak fogja tudni, hogy Szász Károly kicsoda“.

A „nadrágos ember“ — bizonyára a postatiszt, mert hát hatvanegy esztendővel ezelőtt postáskisasszonyok azt hiszem nem voltak Magyarországon — úgy látszik, igazolta Madách feltevését, mert a levelek közt van egy, azon évi februárius 1-éről keltezve, s minden valószínűség szerint ez lehetett a Törökszentmiklóstra irányított, s onnét Kunszentmiklóstra jutta-tott epistola. Ebben a levélben megköszöni Madách az ő ked-vés barátjának — mint írja — „megbecsülhetetlen és soha eléggé meg nem hálálható“ szivességét, mellyel kérésére ész-revételeit vele közölte, az *Ember tragédiájá*-ra vonatkozólag. Ezek a részletekbe menő észrevételek bizonyára azok voltak, amik a Nemzeti Muzeum kéziratтарыában lévő Madách-hagya-tékban foglaltatnak, s miket Voinovich Géza egész terjedél-műkben közölt Madách-ról szóló jeles műve függelékében.

Szász Károly.

# K Ü L Ö N F É L É K

**Kőrösi Csoma Sándor hagyatékáról.** Kőrösi Csoma Sándor halála után egy jó évvel egy kolozsvári lelkes, fiatal unitárius pap, Ürmösy Sándor, beúttazta Havasalföldet (1843). Érdekes útazását könyvalakban is megírta.<sup>1</sup> Az ünnepies, agyonsújtásozott stílusú könyvecske igen sok értékes adatot tartalmaz. 73—74 oldalain még Kőrösi Csoma Sándor nagy alakjáról s hagyományának megszerzéséről is szól.

Bucureşti mellett, a kath. Cioplea községben Ürmösy egy fiatal (kath.) szerzetessel beszélgetett latin nyelven s szóba került Kőrösi Csoma Sándor hagyatéka megszerzésének kérdése is. A szerzetes szerint erre volna egy igen jó mód. Püspökük, a derék Mokajoni<sup>2</sup> „sokszor látogatja meg a napkeleti keresztényeket, behatván hivatala nem csak Jeruzsálemig, hanem Belázsziába is szét, hol már nemcsak keresztényeitől kedveltetik, hanem a nem keresztények nagyjaitól is szeretetik — így ha személyesen nem volna is elégséges azt nyomozván megtalálni, de megkérven az ország nagyjait, nem sok idő kellenék kézhez keríteni.”

„Továbbá így beszéllett, hogy boérok is menvén évenként a jeruzsálemi búcsúra, kik már nagy hatalmú basákkal vannak barátságos esmeretségben, könnyen ezen gyűjtemények aránt kedves szolgálatot tehetnének.” Erre Ürmösy olyan választ adott, ami a Kőrösi Csoma Sándor irodalmat igen érdekes adattal bővíti ki. E szerint Kőrösi Csoma Sándor rokonai is

<sup>1</sup> Ürmösy Sándor: Az elbujdosott magyarok stb. Kolozsvárt, 1844.

<sup>2</sup> Mokajoni Józsefről (1780—1859) elismeréssel irt Ürmösy is i. m. 48 old. Életét és működését k. R. Netzhhammer: Reşedinţa episcopală din Bucureşti, (Bucureşti 1923.) 9—33. Mokajoni 1847-ben lemondott s Róma egyik kolostorába vonult vissza. Ez alkalommal igen melegen ajánlotta utóda figyelmébe hűséges szolgáját, a magyar Jánost s a keleti ruhák készítésében páratlanul ügyes szabóját, a ref. Veszprémit.

Mokajoni nyerte meg s vitte Bucureştibe most 100 éve Nagyszebenből a derék Bodor Lajos káplánt, aki 1824. márc.-tól kezdve a bukaresti-i kath. elemi iskolában elsőnek tanította a magyar nyelvet s aztán pár év múlva craiovai plébános lett s itt is ép ilyen lelkes munkát végzett (Auner Károly: A romániai magyar telepek történeti vázlata, Temesvár 1908, 70 old.; Jorga: Studii şi documente I—II. 318, 336, 400—2, 249, 255, 260, 271—2, 323, 326, 367, 444, 446, 460—1). A Kis-küküllőből, Szőkefalváról származó Sükei Imre pár évvel ezelőtt alapította meg a bucureşti-i ref. magyar iskolát; vele egyidejűleg alapította meg Jasiban a kath. magyar iskolát a pécsi egyházmegye derék papja, Dénes Imre. (Auner i. m. 69 old. Jorga: i. m. 352, 209).

megmozdultak, „Én is Plójestben léve, ott találtam Kőrösi Csoma Sándor vérrokonit, kik épen ilyen alkalomra várakoznak, hogy a szerencse kedvezvén, Sándoruk vagyonját kezekhez játszodhatnák — úgy beszélük ők, hogy egy boér bizonyos ígéretet is tett.”

Ürmösy könyvecskéjét Koós Ferenc nem ismerte s így az ő gazdag, Bucureştire s az ottani magyarság történetére vonatkozó adatai nem egy lényeges vonással bővülnek ki. Ilyenek: a régi ref. temető leírása (56—50. old.); a ref. egyházközség alapítási körülményinek megvilágítása (53—54). Az erdélyi fürdők történetét új megvilágításba állítja a (46—47) oldal leírása. Eszerint a székelyföldi fürdők felé két erdélyi magyar orvos kezdte irányítani a havasalföldi főurat: a makfalvi születésű kézdivásárhelyi Mózes Károly és kolozsvári Lukács Farkas,<sup>1</sup> akik 1832 óta Havasalföldön telepedtek meg s közülök az első katonaorvos is lett a második gyalogezrednél. Ettől kezdve sűrűn látogatták a bojárok Előpatakot s Borszéket. Borszéken ismerkedtek meg pl. (1843) a kolozsvári születésű Szatmári Pap Károly (1812—1887) festőművésszel is, aki az ő hívásukra Bucureştibe költözött, ünnepelt nevet vívott ki magának s Cuza és Károly király udvari festője lett.

Különös érdekességet kölcsönöz Ürmösy könyvecskéjének az a körülmény, hogy az utolsó oldalakon (105—107) külön fejezetben foglalkozik az irodalmi állapotokkal is, főleg Eliát (I. Heliade Rădulescu) költészetével. A román irodalomról ez az első magyar ismertetés.

*Dr. Bitay Árpád.*

**Kenderesy Mihály emlékezete.** (1758—1824). Most, ápr. 26-án lesz száz éve, hogy Kolozsvárt sírba szállott felső-szállás-pataki Kenderesy Mihály kormányzéki tanácsos, a magyar őshazát kutató Kőrösi Csoma Sándor önzetlen támogatója.

Kora egyik legkiválóbb, leglelkesebb honfia volt. Anyagi és erkölcsi támogatásban részesítette a fiatal írókat, több ízben képviselte szülőmegyéjét, Hunyadot, az erdélyi országgyűléseken s mindig közmegelegedéssel; oszlopos, áldozatos főembere a ref. egyháznak; levelezésben állott Kazinczyval, Virággal, Arankával; főrésze volt abban, hogy Vályi Nagy Ferenc fordítani kezdte az Iliászt; éveken át (1802—1807) lakótársa és bizalmas barátja volt Pataki Sámuelnek, a tudós orvosnak.

Nemes lelkületét szépen jellemzi, hogy elhalt neje emlé-

<sup>1</sup> Lukács Farkastól hallotta 1836-ban Gegő Elek, hogy a bucureşti-i magyarság könyvtárt és olvasó társaságot akart alapítani (P. Gegő Elek: A moldvai magyar telepekről, Budán 3838, 115. old. jegyzet). Így tehát nem állhat meg Koós Ferenc azon adata, hogy ezen egyesület megalapításának eszméje a nagyenyedi származású Mester Ede gyógyszerész fejében született meg 1856-ban (Koós F.: Életem és emlékeim II. Brassó, 1890).

Ürmösy kedvezőtlenül írt Sükeiről, aki az Erdélyi Híradó 1844. 19. sz.-ban megjelent bírálatról megsértve, e lap 33. sz.-ban válaszolt Ürmösy állításaira.

kének egy külön kis művecskét szentelt s egy másik könyvecskéjében pedig a tudományok s az anyanyelv művelésében látja a haza boldogságának talpköveit.<sup>1</sup> (A tudomány és virágzó nemzeti nyelv hazánk boldogságának talpkövei, Kolozsvár 1905).

De ezen sokérdeklődésű, áldozatos pálya legnagyobb jelentőségű tette a magyar szellemi élet történetében mégis csak az volt, hogy megértette a szegény székely ifjú őshazát kutató, Keletre szárnyaló lelkét s arányaival lehetővé tette, hogy e törhetetlen lélek a kitartó áldozatosság, tántoríthatatlan célratörés és példátlan tudományszeretet el nem halványuló szivárványos ívét vihette a művelődés egére, a kicsi székely falucskáktól a fenséges Himalájáig.

Dr. Bitay Árpád.

**A Herder könyvkiadó cég jubileuma.** A világhírű *Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau* (Wien, Strassburg, München, St. Louis, Mo.) most ünnepli 150 éves jubileumát annak, hogy alapítója, Herder Bertalan, a württembergi Rottweil községben született.

Herder Bertalan szülővárosában szerette meg a könyvet. Tanárai a Feketeerdő híres bencései voltak, akiknek könyvtárában az ifjú Herder mindennapos vendég volt. Bencés akart lenni ő is, de mivel egészsége ebben megakadályozta, elhatározta, hogy egész életét a jókönyv terjesztésének fogja szentelni. Huszonháromeves korában Rottweilban megnyitja a könyvnyomdával kapcsolatos könyvkereskedését. Kérésére Konstanz püspöke és birodalmi kancellárius-hercegprimása, Carl Theodor von Dalberg megengedi, hogy a könyvkiadó Herder „Konstanzi udvari könyvkereskedő” címmel Moersburgban letelepedhessék. Innen Freiburgba költözik át, hol mint „egyelemi könyvkereskedő” nyitja meg ma is fennálló üzletét.

Mikor 1814-ben hivatalból a béketárgyalásokra Bécsbe és Párizsba kiküldötték, szabad idejét a rézmetszet és litografálás művészetének tanulmányozására fordította, hogy visszatérve, műintézetét ez ággal is gyarapítsa.

1839-ben bekövetkezett halálával fia, Herder Benjámint állott az intézet élére és azt 50 éven át vezetve, Németország és az akkori idők egyik leghíresebb könyvnyomdájává fejlesztette. Mélyen vallásos lelkülete csak az igazságot kereste és a pozitív ker. vallás szolgálatában akart dolgozni. Ez időnek legmonumentálisabb alkotása volt a Hergenröther bíboros szerkesztésében megjelent Wetzer és Welte-féle enciklopédia, mely 13 nagy folio-kötetben jelent meg és melyet dr. Kaulen fejezett be. Megjelent ez enciklopédia újabb kiadásban 1907-ben és 1922-ben (Supplementum).

Korszakalkotó másik két enciklopédiája Herdernek a Kraus-féle ker. régészet és a Görres-társaság politikai enciklopédiája.

<sup>1</sup> lásd Szinnyi M. I. VI. 7—9.



Herder ez enciklopediái alapján készült az amerikai: „Te Catholic Encyclopedia.”

Herder Benjámín halála után (1864) egyetlen fia, Herder Herman vette át a házat. Teljesen apja és nagyapja nyomdokain haladt. Megalapítja a cég spanyol és angol-oszlályát. Mikor a híres Willman Ottó leányát elveszi, főképp a pedagógiára fordítja gondját. Így készül apósa és annak hírneves pedagógus-barátja Knecht püspök szerkesztésében a hatalmas pedagógiai enciklopédia, mely páratlan a maga nemében.

A Herder-cég a theologia, a történelem, az irodalom, a bölcsészet, a jog- és társadalomtudományok, a természettudományok, a zene és esztétika köréből merített tárgyakkal foglalkozik. Csak a legnevezetesebb kiadásai közül a következőket említjük fel: Hergenröther bíboros itt adta ki alapvető 4 kötetes egyháztörténelmi kézikönyvét, Steinhuber bíboros pedig a római német-magyar intézet történetét. Herdernél jelent meg Ehrle bíboros legtöbb munkája; Hefele-Hergenröther 9 folio-kötetes története a zsinatokról; Keppler püspök gyönyörű munkái: Keleti utazások; A művészet és az élet; beszédei; Több örömet stb. Különösen kiemelendő Ehses nagy munkája, a „Concilium Tridentinum”, melyet a Görres tud. társulat megbízásából írt és amelynek tervbevolt 12 folio-kötetéből eddig napvilágot látott az I., II., IV., V., VIII. és X. kötet.

A németek egyik legnépszerűbb írója, a freiburgi Alban Stolz rengeteg számú műveit mind Herder adta ki.

A jezsuiták legkiválóbb német írói kevés kivétellel Herdernél jelentették meg műveiket. Egyik leghíresebb írójuknak, Baumgartnernek 7 hatalmas kötetes világirodalomtörténete Herdernél látott napvilágot.

Híresek a Herder-féle apologetikus művek. Ilyen pld. a Hettinger-féle 5 kötetes „A kereszténység apológiája”, a „Timotheus” és a Hettinger-féle páratlan Dante — Divina Commedia — kommentár.

Janssen nagyírú történelmi munkáját a német népről (5 kötet) Herdernél adta ki. A híres Ludwig Pastor monumentális története a középkor pápáiról Herdernél jelenik meg. Ez a munka, mely a vatikáni titkos levéltár eddig meg nem jelent okiratait dolgozza fel, eddig 9 nagy kötetben fekszik előttünk és az objektív történetírásnak remeke. Grisar nagy archeologikus és történelmi munkáit is Herdernél nyomták.

A Herder-cég egyik legnagyobb munkája, a Wilpert-féle katakomba-táblák és az azokat magyarázó kötetek, Wilpert minden egyéb, Herdernél napvilágot látott mélyen szántó munkája ez összefoglaló munka mellett eltörpül. Ez a munka messze túlszárnyalja mindazt, amit a ker. archeologia e téren napjainkig alkotott. Erdemei: hogy a katakombák freskóinak jelenlegi állapotáról tökéletes képet nyújt és azok legtöbbjét színes másolatokban oly hűséggel mutatja be, hogy jobbat a modern

könyvnyomda technikája még nem alkotott. E munkával Wilpert és Herder megmentették és mindenkinek megközelíthetővé tették a ker. régészet legnagyobb kincseit. Ez a hatalmas munka különben (a békében is!) csak a legnagyobb mecénások páratlan bőkezősége mellett láthatott napvilágot. XIII. Leó, II. Vilmos német császár, a német nagykövetség, Kopp bíboros, a Görres-társaság egész vagyont költöttek a munkára. Wilpert és Herder folytatják most is a megkezdett munkát, mely vettek Egyiptom elsárgult papirusztekercseivel és a paleontologia szédítő vívmányaival.

Mikor a mostani pápa, XI. Pius, még vatikáni könyvtári igazgató volt, remek kritikát írt Wilpert munkájáról. Kritikájában gyönyörű emléket állított a jubiláló Herder-cégnek is!

*Dr. Hirschler József.*

**Moldvai csángók legrégibb írott nyelvemléke.** A moldvai csángók legrégibb írott nyelvemléke az a levél, amelyet Radu Mihnea<sup>1</sup> moldvai fejedelem küldött Jasi-ból 1623 dec. 16-iki kelettel vargyasi Dániel Mihály háromszéki főkirálybírónak, „jóakaró barátjának“ („amico nobis benevolo“). E levél — habár nyomtatásban is megjelent<sup>2</sup> — mindeddig elkerülte szaktudósaink figyelmét.

A megszólítás s a címzés latinul van írva, de maga a levél magyarul, a moldvai csángó-magyarság ismeretes nyelvi sajátágaival. Tartalma: különböző hírek a lengyelekről, kozákokról s a tatárokról, melyek érdeklik a jó szomszédot s amelyekért cserébe hasonlókat vár.

A román történelmet érintő ezen apróbb adatok mellett érdekes fényt vet e levél a magyar—román érintkezések történetére is; keltezésével pedig kiigazíthatjuk Nagy Ivánnak Bőjtlyre támaszkodó azt az adatát, hogy vargyasi Dániel Mihály „már 1625-ben Háromszék főkirálybírója.“<sup>3</sup>

E levelet, amint a szerkesztőség is jelezte, a fejedelem csángó diákja vagy titkára írhatta. Nem állhat meg azonban az, amit Erdy János nyomán, a román fejedelmek Jó címéről írt.

*Dr. Bitay Árpád.*

<sup>1</sup> Radu Mihnea (élt 1584—1626), tanult görög-olasz műveltségű fejedelem volt, aki a híres Athos hegyi kolostorokban s anyai rokonságánál Velence vidékén nevelkedett.

<sup>2</sup> Radul moldvaországi vajda magyar levele (Bónis — Pogány Karolina gyűjteményéből) e című műben: Magyarország és Erdély képekben II. kötet. Pest 1854, 128 s köv. (Kiadják és szerkesztik Kubinyi Ferenc és Vahot Imre). A 150—151 oldalon érdekes adatokat kapunk arról, hogy védekeztek (1717) a máramarosiak a tatárok ellen s milyen hadi csellel verték meg őket „Sándru Lupej borsai pap“ vezetése alatt.

<sup>3</sup> Nagy Iván, Magyarország családai, III. 231—232.

Déry Tibor, A Kriska. Regény. Arad, 1924. 74 l. „Agronomul” nyomda. — 50 — L.

Junger Sándor, A megalkuvásnak a küszöbén. Versek. Petroşeni, 1924. 16 l. Tip. Sindicatelor Naţionale Române.

Magyar Lakodalom (Vőfélykönyv). Összeállította dr. Csűry Bálint. Cluj—Kolozsvár, 1924. 58 l. Minerva R.-T. („Magyar Nép” könyvtára. Szerk. Gyallay Domokos. 3. sz.) — 8 — L.

Méir Aáron Goldschmit, Egy zsidósors. Regény három kötetben. Giszkalay János fordítása. Cluj, 1954. 149, 179 137 l. Kadima kiadása.

Nyirő József, Jézusfaragó ember. H. n. (Kolozsvár), 1924. 165 l. Minerva R.-T. — 60 — L.

Pakocs Károly, Forró szavak. Versek. Satu-Mare, 1924. 96 l. Simon és Vescan könyvnyomdája (Corvin Könyvtár). — 30 — Lei.

Dr. Somogyi Gyula, Tanulmányok és egyéb művek (1884—1924). Arad, 1924. 112 l. Corvin könyvnyomda Arad.

Rass Károly, Eidélyi iskoláztatás és tudományosság a középkorban. Cluj—Kolozsvár, 1924. 46 l. Szent Bonaventura könyvnyomda. (Különlenyomat A Hirnök-ből).

Szombati Szabó István: Lavinák éneke. Versek. Lugoj—Lugos, 1924. 69 l. Szerző kiadása.

Xántusné Paull Aranka, A világrészek rövid földrajza. Középiskolák számára. Cluj—Kolozsvár, 1924. 110 l. Minerva R.-T. — 25 — L.

Dr. Karácsonyi János, A székelyek ősei és a székely magyarok. Történelmi értekezés. Szerző kiadása. Cluj—Kolozsvár, 1924. 28 l. Szent Bonaventura könyvnyomda. (Különlenyomat A Hirnök-ből). — 5 — L.

Kellermann, Schwedenklee utolsó szerelme. Regény. Fordította Szederkényi Anna. Brassó, 1924. 159 l. Brassói Lapok kiadása. — 45 — Lei.

Kováts S. János, Román nyelvgyakorló-könyv. A magyar tannyelvű elemi iskolák számára szerkesztette Kováts S. János. Első rész. Cluj—Kolozsvár, 1924. 79 l. Minerva R.-T. — 16 — L.

Köszöntő Könyv. Húsvéti (öntöző-versek), karácsonyi, újévi, névnap és más alkalmi köszöntők. Kiadja Veress Miklós. Cluj—Kolozsvár é. sz. (1924). 29 l. Minerva Részvény Társ. Cluj. — 7 — L.

Leblanc, Maurice, Nyolcat üt az óra. Arséne Lupin rendkívüli kalandjai. Fordította Sztróka Kálmán. Brassó, 1924. 215 l. Brassói Lapok kiadása. — 60 — L.

Leblanc, Maurice, Az úri betörő. Arséne Lupin rendkívüli kaladjai. Fordította Kálmán Andor. Brassó, 1924. 139 l. Brassói Lapok kiadása. — 50 — L.

Dr. Gy. L.

## HIBAIGAZÍTÁS.

Folyóiratunk jelen füzetének belső címlapján „5. szám” helyett „5.—6. szám” olvasandó, úgy, amint az a külső borítékon is van.

A 161. lapon alulról 4. sorban és 163. lapon felülről 17. sorban Ernő helyett *Erna* és az utóbbi helyen Hűvös helyett *Havas* olvasandó; a 164. lapon Carbul helyett *Sorbul*.

## ÚJ KÖNYVEK.

*A 25 éves Legényegylet.* A Kath. Legényegylet jubileumán elmondta Gálffy Sándor. Oradea-Mare—Nagyvárad, 1924., 16 l. Szent László Nyomda R.-T. — 5.— L.

*Dr. Cherestiesiu Victor és Déri Gyula, Vezérkönyv a román nyelv tanításához.* A nem román tannyelvű elemi iskolák tanítói számára. Kézirat gyanánt. Cluj, 1924. 160 l. „Corvin” könyvnyomda.

*Gyárfás Elemér, Románia hitelszervezetei s az erdélyi magyar pénzüzetek.* Lugos, 1924, 126 l. Husvéth és Hoffer könyvnyomdája. — 40.— L.

*Dr. György Lajos, Magyar elemek a román irodalmakban.* Cluj—Kolozsvar, 1924. 14 l. Szent Bonaventura Könyvnyomda (Különlenyomat A Hírnök 1924. évi 7. számából).

*Hajnal László, Ilyen vagyok! Versek.* Cluj—Kolozsvar, 1924. 94 l. Szilágyi Ferenc grafikai vállalat kiadása. „Corvin” nyomda. — 80.— L.

*Dr. Hirschler József, Aquinói Szent Tamás. Jubiláris gondolatok.* Cluj—Kolozsvar, 1924. 12 l. Minerva R.-T. (Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1924. évi 3—4 füzetéből.)

*Imre Sándor, dr. Janovics Jenő és a színház.* Cluj—Kolozsvar, 1924. 254 l. Az Erdélyi és Bánáti Színészegyesület kiadványa. Sonnenfeld Adolf Részv. Társ. Oradea-Mare—Nagyvárad. 160.— Lei.

*Imre Sándor, dr. Janovics Jenő harmincéves színészi és huszonkétéves igazgatói jubileuma.* Összeállította Imre Sándor Cluj—Kolozsvar, 1924. 72 l. Sonnenfeld Adolf Részvény Társ. Oradea-Mare—Nagyvárad. — 50.— L.